

T.C  
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TARİH ANABİLİM DALI

**93 HARBİ OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ  
ve KOTUR MESELESİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Duygu YİĞİT**

TEZ DANIŞMAN  
Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Caner TÜRK

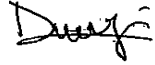
Erzincan 2019

## TEZ BİLDİRİMİ

"93 HARBİ OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ ve KOTUR MESELESİ" isimli "Yüksek Lisans" tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Duygu YİĞİT

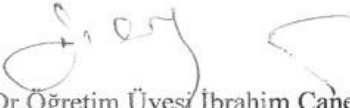


TEZ KABUL TUTANAĞI

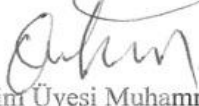
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĐÜNE

Bu çalışma, TARİH Anabilim Dalının TARİH Bilim Dalında  
jürimiz tarafından **Yüksek Lisans** Tezi olarak kabul edilmiştir.


**Danışman / Jüri :**

  
Dr.Öğretim Üyesi Ibrahim Caner TÜRK

**Jüri :**

  
Dr. Öğretim Üyesi Muhammed KÖSE

**Jüri :**

  
Dr. Öğretim Üyesi Ali İrfan KAYA

## **93 HARBİ OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ ve KOTUR MESELESİ**

**Duygu YİĞİT**

**Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih  
Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Şubat 2019**

**Tez Danışmanı: Dr. Öğr. İbrahim Caner TÜRK**

### **ÖZET**

1877’de patlak veren Osmanlı Rus Savaşı, diğer adıyla 93 Harbi, Osmanlı’nın Balkanlardaki politikası ve burada ortaya çıkan sosyal, ekonomik, politik ve kültürel gelişmeler Rusya’nın Balkan politikasının da bir sonucuydu. XIX. yüzyılın başlarından itibaren Balkanlarda görülen isyanların da etkisiyle Osmanlı Devleti’nin sınırları değişmeye başlamış ve yeni devletlerin kurulma sürecine girilmiştir. Bu süreç pek çok sorunu beraberinde getirmiştir. Bölgede uzun yıllar huzur içerisinde, Osmanlı idaresi altında yaşamış olan Ortodoks Slav halk, son dönemde gerek yönetimin bozulması gerekse kendilerini isyana teşvik eden Avrupa Devletleri’nin desteğiyle Müslüman Türklerle çatışmaya, onlara baskı uygulamaya hatta onları öldürmeye varan hareketlere girişmişlerdir.

Bu tezde; bahsi geçen savaş öncesinde patlak veren, Rusya ile savaşa kadar giden ve ardından başlayan 93 Harbi’nin nedenlerine, gelişmesine, sonuçlarına değinilmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşıyla en üst noktaya çıkan çatışmalara uzanan süreç, aslında 1829’da Yunanistan’ın bağımsızlığını kazanmasıyla başlar. 1876’da Karadağ ve Sırbistan’ın Osmanlıya savaş ilân etmesiyle sorun uluslararası hale gelmiştir. Balkanlarda savaflara sebep olan bu isyanlar ise Rusya, İngiltere ve Avusturya devletlerinin dikkatini çekmiştir. Bu devletler topraklarını genişletmek, Osmanlı Devleti’ni parçalamak ve ticaret yollarına hâkim olmak gibi amaçlarla Balkanlar’daki sorunların çözülmesine uzun süre izin vermemişler ve kendi çıkarları doğrultusunda tarafları kışkırtmışlardır.

Ayrıca bu çalışmada 1821-1878 yılları arasında Osmanlı-İran siyasî ilişkilerinin genel özellikleri ele alınarak, bu süreçte meydana gelen olayların iki ülke üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. XIX. asrın ikinci yarısında yoğunlaşan mevzuların hangi alanlarda olduğuna değinilmiş iki taraf için büyük sıkıntılara sebep olan sınır meseleleri, mezheb problemleri ifade edilmeye çalışılmıştır. Özellikle Osmanlı

Devleti ile İran arasındaki hudud meseleleri konusu kapsamında, hudud meselelerinin çözüm arayışları ve Kotur meselesi aktarılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** 93 Harbi, Osmanlı, İran, Rusya, Kotur.



## **93 WAR OTTOMAN-PERSIAN RELATIONS AND KOTUR MATTER**

**Duygu YİĞİT**

**Binali Yildirim Erzincan University, Institute of Social Sciences  
Department of History Master's Thesis, February 2019**

**Thesis advisor: İbrahim Caner TÜRK**

### **ABSTRACT**

The Russo-Turkish War that break out in 1877 (also known as war of 93) which was result of Ottoman Empire's politics at Balkans and its out comes in social, economic, politic and cultural aspects as well as Russia's Balkan politics. At beginning of 19Th century due to revolts in Balkans region Ottoman Empire's borders started to change while new countries were in process of gaining their sovereignty. And this process brought a lot of problems with itself. With problem in government authority and the encouragement from European states Orthodox Slavs who lived with peace under the Ottoman rule for long years, started conflicts with Muslim Turks, creating pressure over them even killing them. This paper will examine the reasons, developments and outcomes of the problems which stared before The Russo-Turkish War and eventually led to war.

The process which reached its peak with 1877-78 war was started with sovereignty of Greece in 1829. In 1876 Serbia and Montenegro declared war to Ottoman Empire which made problem to recognize by other nations. The revolts which caused war in Balkans also grab the attention of Russia, United Kingdom and Austria. These nations did not let to reach solutions, even provoked conflicts in Balkans in order to increase their soils, rule the trade roads and share the Ottoman soils. The peace treaties, nation's politics, side changes and secret meetings after 1877-78 war created complicated international relations while leaving the public without solution.

This work examined the Ottoman Empire-Persian general relations between 1821-1878 and the effect of the matters on both countries. The works covers and explains on which areas the problems were intense and the problems which caused trouble for both countries such as border conflicts and denominations in the second

half of 19Th century. The border conflict between Ottoman Empire and Persia was discussed and efforst to reach solutions and Kotur aggrement was explained.

**Key Words:** War of 93, Ottoman, İran, Russia, Kotur.



## ÖNSÖZ

Rusya, çıkarları gereği Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan Fransa ve İngiltere'nin tavrının bir neticesi olarak yalnız kalmış ve yenilgiye uğramıştı. 1877'de patlak veren Osmanlı Rus Savaşı, Rusya'nın Balkanları slavlaştırma politikası sonucunda burada ortaya çıkan sosyal, ekonomik, etnik, dini, politik ve kültürel problemlerinin yansıması sonucuydu.

Batılı tarihçilerin Pers ülkesi veya Persia adını verdikleri İran günümüzde 1.643.000 km<sup>2</sup> genişliğindeki alanıyla Ortadoğu'nun en geniş ülkelerinden biridir. Doğuda Afganistan ve Pakistan, batıda Türkiye ve Irak, güneyde Basra Körfezi ve kuzeyde Türkistan, Hazar Denizi ve Azerbaycan ile çevrili olup, coğrafi ve stratejik açıdan önemli bir konuma sahiptir. Asya ve Avrupa arasında bir köprü vazifesi gören İran, batı yönündeki göç ve ticaret yolları üzerinde bulunmaktadır. Uzun yıllar boyunca Türkler tarafından yönetilen İran'da, XVIII. yüzyıl sonlarından XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Kaçar Hanedanı hâkim olmuştur.

Osmanlı-İran Devletleri arasında yaşanan huzursuzluklar, genel olarak Sünnilik-Şiiilik mücadelesi temellidir. Bu üstünlük mücadelesinde Osmanlı Devleti'nin Sünniliği, İran'daki hanedanların da Şiiliği birbirlerine karşı politik bir araç olarak kullandıkları söylenilebilir. Bununla birlikte yaşanan sorunların temelinde mezhebî mücadelenin yanı sıra siyasal, sosyal, ekonomik ve jeopolitik unsurlar da bulunmaktadır. İki devlet arasındaki bu sorunlar hem Osmanlı hem de İran Devleti'nin politikalarına yön veren çerçeveyi oluşturmuştur. Türkiye'nin sınır komşusu olan İran, Selçuklular ve Osmanlı Devleti üzerinde siyasal, sosyal ve özellikle kültürel alanlarda etkili olmuştur.

Çalışmamız, giriş kısmı dışında, üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, İran Devleti ve Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl durumu hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde; 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, ele alındı. 93 Harbi Rusya, Balkanlar ve Osmanlı tarihi açısından çok önemli sonuçlara sebep olmuştur. Balkanlarda patlak veren Osmanlı-Rus harbinin, Rumeli ve Doğu Cephesi'nde nasıl geliştiği, Romanya'nın yardımıyla Plevne'yi geçen Rus ordusunun Edirne'ye kadar gelerek, İstanbul'a yaklaşması ve 93 Harbi sürecinde Osmanlı-İran ilişkileri değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Osmanlı



Devleti ile savaş sonrasında yapılan antlaşmalar tetkik edilmiştir. II. Abdülhamit, Edirne'ye kadar gelen Rus ordusunun İstanbul'a girme tehlikesi karşısında Ruslarla Ayestefanos Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin o tarihe kadar imzalamak zorunda olduğu anlaşmalardan biri olan Ayestefanos Antlaşması ile Rusların kendi çıkarlarını düşünerek Avrupa devletlerinin çıkarlarını görmezlikten gelmiş. Bu da büyük devletlerin müdahalesine neden olmuştur.

İkinci bölümde ise; XIX. yüzyıl Osmanlı-İran ilişkileri başlığı altında, Kaçar Hanedanının hükümdarları olan Feth Ali Şah ve Muhammed Şah dönemleri ele alınmıştır. Bu bağlamda Feth Ali Şah dönemindeki Osmanlı-İran ilişkileri, 1821-1823 Osmanlı-İran savaşları ve iki devlet arasındaki sıcak savaş dönemini sonlandıran 1823 Erzurum Antlaşması ile Muhammed Şah dönemi siyasi olayları incelenmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde; Nasırüddin Şah dönemi (1848-1896) İran-Osmanlı ilişkileri hakkında bilgi verilerek iki devletin ilişkilerinin normale dönmesini engelleyen sınır sorununun, hangi konuları ve bölgeleri içerdiğini, iki devletin anlaşamadıkları noktaların neler olduğunu, bunu çözmek için ne gibi çalışmalarda bulduklarını aracı devlet olarak yer alan İngiltere ve Rusya'nın bu konu üzerindeki etkileri ortaya konmaya çalışıldı. Osmanlı Devleti 1877-1878 Rus savaşında ağır bir yenilgiye uğrayarak Ayastefanos anlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. Şartları çok ağır olan bu anlaşma sonrasında İngiltere öncülüğünde Berlin kongresi düzenlenerek Avrupa devletlerinin himayesi altında İran, anlaşmanın 60. maddesini öne sürerek Kotur'u Osmanlıdan almıştır. Osmanlı Devleti Kotur'un İran Devleti'ne bırakılmasını Rusya da Beyazıt ve Eleşkirt'i Osmanlı Devleti'ne iade etmeye ikna olmuştu.

Çalışmamızda orijinalliği ve objektifliği sağlayabilmek adına öncelikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Genelkurmay Askeri ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivinin konuyla ilgili belgelerini kullanmaya özen gösterdik. Bunun dışında Üniversite Kütüphaneleri ve Milli Kütüphaneden yararlandı. Osmanlı arşiv belgelerinde karşılaşılan en büyük sorun yer isimlerinin okunuşu oldu. Mümkün olduğunca yer isimlerinin doğru okunmasına gayret edildi. Bunun için, Hudut Komisyonu'nda bulunan Hurşit Paşa'nın seyahatnamesinin Latin harflerine çevrilmiş nüshasından ve bu bölge üzerinde farklı konularda çalışılmış eserlerden yararlandı.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yardımını ve desteğini esirgemeyen tez konumun belirlenmesinde bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşarak bana yol gösteren kıymetli hocam Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Caner Türk'e en kalbi teşekkürlerimi sunuyorum. Araştırmalarım sırasında pek çok yardımlarını gördüğüm, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile İnönü Üniversitesi Kütüphane yetkililerine de teşekkürlerimi sunarım. Bütün bunların yanı sıra bu süreçte bana her zaman destek olan, maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen aileme ve özellikle İlker Yaşar'a sonsuz şükran ve sevgiler...

Duygu YİĞİT

## İÇİNDEKİLER

<b>TEZ BİLDİRİMİ</b> .....	I
<b>TEZ KABUL TUTANAĞI</b> .....	II
<b>ÖZET</b> .....	III
<b>ABSTRACT</b> .....	V
<b>İÇİNDEKİLER</b> .....	X
<b>KISALTMALAR</b> .....	XIII
<b>TABLO LİSTESİ</b> .....	XV
<b>GİRİŞ</b> .....	1
1. 19. yüzyıl Ortalarında Osmanlı Devletinin Durumu.....	5
2. 19. yüzyıl Ortalarında İran Devletinin Durumu .....	5
<b>I.BÖLÜM</b> .....	7
<b>1. 93 HARBİ (1877-1878) ESNASINDA OSMANLI- İRAN İLİŞKİLERİ</b> .....	7
1.1. 93 Harbini Hazırlayan Sebepler ve Rusya'nın Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı Devleti Üzerindeki Politikası.....	7
1.2. Rusya'nın Panslavizm Çerçevesinde Osmanlı Devleti Üzerindeki Politikası .	10
1.3. 93 Harbi Öncesinde Avrupa Devletlerinin Yaklaşımı .....	12
1.3.1. Rusya'nın Avrupa'da Destek Arayışları .....	12
1.3.2. Avrupa Devletleri'nin Tavrı .....	14
1.4. Tersane Konferansı .....	16
1.5. Londra Protokolü .....	18
<b>2. 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NIN BAŞLAMASI ve MUHAREBELER</b> .....	20
2.1. Tuna Muharebeleri .....	21
2.2. Eski Zağra ve Kızanlık Muharebeleri .....	23
2.3. Şıpka Muharebesi.....	25
2.4. Plevne Muharebesi .....	28
<b>3. EDİRNE'DEN İSTANBUL'A RUS İŞGALİ</b> .....	31
3.1. Edirne ve İstanbul'un Müdaafası İçin Alınan Önlemler .....	33
3.2. Edirne Mütarekesi .....	35
<b>4. DOĞU CEPHESİNDE DURUM</b> .....	36
<b>5. AYASTEFANOS ANLAŞMASI (3 MART 1878)</b> .....	38

5.1. Avrupa Devletlerinin Yeşilköy (Ayastefanos) Kararlarına Çözüm Arayışları ve Aralarında Yaptıkları Gizli Anlaşmalar .....	43
<b>6. BERLİN KONGRESİ VE SONRASINDA İMZALANAN BERLİN ANTLAŞMASI</b> .....	45
<b>II.BÖLÜM</b> .....	48
<b>1. XIX. YÜZYIL OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ</b> .....	48
1.1. Feth Ali Şahın İran’da Yönetime Geçmesi .....	48
1.2. Vahhabilerin Kerbela ve Necef’e Saldırısı .....	49
1.3. 1821-1823 Osmanlı-İran İlişkileri.....	53
1.3.1. Erzurum Cephesi .....	53
1.3.2. Bağdat Cephesi .....	57
1.3.3. 1823 Erzurum Anlaşması .....	58
<b>2. ERZURUM ANTLAŞMASI'NDAN SONRA (1833) FETH ALİ ŞAH'IN (1834) ÖLÜMÜNE KADAR İKİ DEVLET ARASINDA YAŞANAN SORUNLAR</b> .....	64
2.1. Feth Ali Şah’ın Ölümü (1834).....	65
<b>3. MUHAMMED ŞAH DÖNEMİ (1834-1848)</b> .....	66
3.1. Muhammed Mirza’nın İran’da Başa Geçmesi .....	66
3.2. İran’ın Muhammed Şah Zamanında İngiltere ve Rusya Baskısı Altında Kalması .....	67
3.3. Herat Muhasarası (1837-1838) .....	69
3.4. İran- Osmanlı Hudud İhtilafı ve Erzurum Görüşmeleri.....	71
3.5. Muhammed Şah’ın Vefatı (1848) .....	73
<b>III. BÖLÜM</b> .....	74
<b>1. NASIRUDDİN ŞAH DÖNEMİ (1848- 1896)</b> .....	74
1.1. Mirza Taki Han (Emir-i Kebir)’ın Sadrazamlığı .....	75
1.2. Salar ve Babai (Bahai) İsyanları .....	77
1.3. Serahs Akderbend Savaşı .....	79
1.4. Herat’ın Fethi (1856).....	80
<b>2. NASIRÜDDİN ŞAH DÖNEMİ DIŞ İLİŞKİLER</b> .....	83
2.1. Osmanlı-İran İlişkileri.....	83
2.1.1. Hudud Meselesi ve Kotur .....	84
2.1.2. Hudud Komisyonunun Yenilenmesi .....	88

2.1.3. İhtilafı Yerler ve Kotur Meselesi.....	90
2.1.4. İstanbul Komisyonu.....	101
2.1.5 Komisyonun Yeniden Toplanması .....	102
2.1.6. Berlin Anlaşması ve Kotur'un İran Devletine Geri Verilmesi .....	104
<b>3. İRAN'IN 93 HARBİNE BAKIŞI.....</b>	<b>110</b>
<b>SONUÇ .....</b>	<b>113</b>
<b>KAYNAKLAR .....</b>	<b>115</b>
<b>EKLER .....</b>	<b>124</b>



## KISALTMALAR

A.DVN.MHM.	Bab-1 Asafî Mühimme Kalemî
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.t.	Adı Geçen Tez
ATASE	Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi
Bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Hat.	Hatt-ı Hümayun
Haz.	Hazırlayan
HR. MKT.	Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî
HR. SYS.	Hariciye Nezareti Siyasi
İ.DUİT.	İrade Dosya Usulü İradeler Tasnifi
İ.M.S.M.	İrade-i Mesalihi Mühimme
İ.MMS.	İradey-i Meclis-i Mahsus
Nr.	Numara
S.	Sayı
s.	Sayfa
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK.	Türk Tarih Kurumu

Y.EE.	Yıldız Esas Evrakı
Y.PRK.HR.	Yıldız Hariciye Nezareti
Yay.	Yayınlayan



## TABLO LİSTESİ

		Sayfa No
Tablo:1	İhtilafly Yerler ve Sayıları	94
Tablo:2	Kotur Nahiyesi Muzafatından İnanlu'nun Tasarrufuna Geçip Altmış Dört Senesi Tarihinde İstihlas Olunan Karyelerin Esamisi	108





## GİRİŞ

93 Harbi, Osmanlı-Rus savaşları arasında en önemli yeri almaktadır. 1877’de patlak veren bu savaş Rusya, Balkanlar ve Osmanlı tarihi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Savaş, Rusya için önemliydi çünkü Rusya, “sıcak denizlere inmek” idealiyle birlikte İstanbul ve boğazları ele geçirmek amacına tarihi boyunca ilk defa bu kadar çok yaklaştı. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya, Osmanlı’ya karşı hem siyasi hem de ekonomik alanda tam bir üstünlük sağlamıştı. Kısa sürede boğazlardan ticaret gemilerini geçirme, Karadeniz’de savaş gemisi bulundurma hakkı elde etmiş ve on yıl içerisinde de Kırım’ı ele geçirmişti. Kırım’ın ele geçirilmesi ve Küçük Kaynarca Antlaşması, Avrupa’da derin bir endişeye neden olmuş, Osmanlı Devleti’ne yardım edilmezse Rusya’nın Konstantinopolis’e hâkim olabileceği dile getirilmişti.<sup>1</sup> 28 Haziran 1762 tarihinde Rus tahtına oturan II. Katerina’nın en büyük amacı Rusya’nın yarım kalan ideallerini hayata geçirmektir. Bunun için şartlar oldukça elverişliydi; zira Fransa ve İngiltere kendi kolonilerindeki sorunlarla uğraşırken, Avusturya Yedi Yıl Savaşları’nda (1756-1763) yorgun düşmüş Prusya, Rus müttefiki olma yoluna girmişti. Bu nedenlerle Katerina bütün ilgisini Polonya ve Osmanlı Devleti üzerine yoğunlaştırmıştı.<sup>2</sup> 1791 yazında Osmanlı Devleti’nin cephe durumları bozulunca barışa yanaştı ve Rusya ile 9 Ocak Yaş Antlaşması’nı imzaladı. Yaş Barışı ile Bug ile Dinyester arasındaki topraklar Rusya’ya bırakılıyor ve Dinyester Nehri iki devlet arasında sınır oluyordu.<sup>3</sup> 1787-92 Osmanlı-Rus savaşıyla birlikte, 1878’e kadar sürecek olan Osmanlı topraklarının bütünlüğünün korunması politikası ve Rusların güneye inmesini engelleme politikasına gitmiştir. 93 Harbi sonunda imzalanan Ayastefanos ve Berlin anlaşmaları Osmanlı Devleti’nin dağılmasına neden olmuştur.

---

<sup>1</sup> Zülfiye Koçak, 1787-1792 Osmanlı Rus Savaşında Değişen Dengeler ve Yaş Antlaşması, *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXXII / 2, 2017, 459-490.

<sup>2</sup> Kezban Acar, *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi’ne Kadar Rusya Tarihi*, Nobel Yay., Ankara, 2004, s.149-152

<sup>3</sup> Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK Basımevi, Ankara 1997, s. 43.

İran-Safevî Devleti, kuruluşunu din esaslarına dayanan bir insanlar birliğine borçludur.<sup>4</sup> Safevî devletinin kuruluşundan itibaren Osmanlı-İran ilişkilerine baktığımızda çekişmeli ve savaşlarla dolu bir dönem olduğu görülür. Osmanlı-İran sınırı sorununun 1514 Çaldıran savaşından 1853 Tahdid-i Hudud-ı İraniye layihasına değin 339 yıllık bir tarihi vardır.

16 yıl süren harp dönemi Sultan IV. Murat'ın yaptığı seferlerle 1639 Kasr-ı Şirin antlaşmasıyla neticelendi. Sınır büyük ölçüde kesinleşti.<sup>5</sup> 1722 tarihinde II. Ahmet döneminde İran'daki iç karışıklıklar Ruslar'ın İran'ı kuzeyden istilasına ve Osmanlı Devleti'nin buna müdahalesiyle bu toprakların iki devlet arasında paylaşılmasına neden oldu.<sup>6</sup> İran'ın bunu kabul etmeyip savaşa devam ederek Nadir Şah'ın kaybedilen yerleri geri alması üzerine 1746'ya kadar süren savaşlar neticesinde 1639 Kasr-ı Şirin antlaşması şartlarının her iki tarafa kabul edilmesiyle barış yapıldı.<sup>7</sup> Bu sırada Osmanlı Devleti'nin Rusya ile Kırım meselesinden dolayı arasının bozuk olmasından dolayı Kerim Han Rusya ile Osmanlı Devleti aleyhine birde ittifak antlaşması imzalamıştı.(1778)<sup>8</sup> (1514-1639), (1723-1746), (1776-1779/80), (1812-1823). İki taraf da yaşadıkları yoğun Sünni-Şii çatışmaların arkasından birbirlerini zayıf gördükleri anda birbirlerinin üzerine gitmekten ve istediklerini elde etmekten çekinmedikleri dönemlere girmişlerdir.<sup>9</sup>

---

<sup>4</sup> İbrahim Caner Türk, *1853-56 Kırım Harbi Sırasında Osmanlı-İran İlişkileri Osmanlı Devleti'ne Karşı Rus-İran Gizli Anlaşması*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2000, s.1; Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi* (Çev: Tefik Bıyıklıoğlu), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s.5.

<sup>5</sup> Türk, a.g.t., s.2.

<sup>6</sup> Saray, a.g.e., s. 52; Kurat, a.g.e., s.262.

<sup>7</sup> Saray, a.g.e., 54-57; Kurat, a.g.e., s.22.

<sup>8</sup> Uzunçarşılı, a.g.e., IV/I, s.462.

<sup>9</sup> Gökhan Çetinsaya, *Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı-İran İlişkileri*, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, Ankara, 2000, s.11.

İran'ın milli birliğinin dini bir mebde'den<sup>10</sup> neş'et<sup>11</sup> ettiğine işaret etmek, Türk-İran düşmanlığının devamlı sebeplerini göstermek bakımından önemlidir.<sup>12</sup> Osmanlı-İran Devletleri arasında yaşanan huzursuzluklara bakıldığında genel olarak Sünnilik-Şiilik mücadelesi olarak anlaşılmaktadır. Bu üstünlük mücadelesinde Osmanlı Devleti'nin Sünniliği, İran'daki hanedanların da Şiiliği birbirlerine karşı politik bir araç olarak kullandıkları söylenilebilir.

Ancak yaşanan sorunların temelinde sadece mezhebi mücadele değil, siyasal, sosyal, ekonomik, jeopolitik unsurlar da bulunmaktadır. Dolayısıyla, bu mezhebi rekabet, hem Osmanlı hem de İran Devleti'nin politikalarına yön veren çerçeveyi oluşturmuştur.<sup>13</sup>

Şah İsmail'in Şiiliği esas alarak kurduğu Safevî Devletinin, Sünni âlemin önderi konumundaki Osmanlı Devleti ile mücadeleye girmesi Sünni ve Şii görüş arasındaki diyalog çabalarını ortadan kaldırdığı gibi yüzyıllar sürececek bir düşmanlığın da başlangıcı olmuştur. Nitekim 1514'teki yenilgiden sonra Şah İsmail Osmanlı Devleti'ne karşı Hristiyan devletlerin desteğini sağlamaya çalışmıştır.<sup>14</sup>

Şah İsmail'den sonra Osmanlı-İran münasebetlerinde dini anlaşmazlıklar ön planda olmuştur. Osmanlı Hükümeti'nin yaptığı bütün anlaşmalara teberrailiğin<sup>15</sup> men'i maddesini koydurmasına karşın İran'ın Osmanlı Devleti'ni müşkül durumda bırakacak fırsatları kolladığı, özellikle Osmanlı Devleti Batı'da meşgul iken doğuda problem çıkardığı görülmektedir.<sup>16</sup>

Nadir Şah'ın XVIII. asırda İran'da yönetimi ele almasıyla Osmanlı-İran münasebetleri olumlu bir safhaya girmişti. Nadir Şah'ın siyasi amaçla yaptığı öne

---

<sup>10</sup> Başlangıç, baş taraf, başlama, evvel bkz: Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, s.684.

<sup>11</sup> Meydana gelme, ileri gelme bkz: Devellioğlu, s.965.

<sup>12</sup> Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri(1578-1612)*, İstanbul, 1993, s.1.

<sup>13</sup> Filiz Güney, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar, 2005, s.5.

<sup>14</sup> Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkilerinde Şiiliğin Rolü*, Ankara, 1990, s.22-24; İsmail Safa Üstün, "İran" (Safevîler'den Günümüze Kadar), *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c. XII, İstanbul, 2000, s. 400-404.

<sup>15</sup> Uzaklaşma, uzak durma, çekilme bkz: Devellioğlu, s.1221.

<sup>16</sup> Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, I. (1578-1590)*, İstanbul, 1962, s.139-144; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi münasebetleri, II. (1590-1612)*, İstanbul, 1993, s.222-231.

sürülen İran'da Sünniliği yerleştirme politikası, Caferiliği beşinci mezhep olarak benimsetirme çabaları beyanında Şii ulemaya yaptığı aşırı baskı ters etki yapmış ve sonunu hazırlamıştı.

XIX. asrın ikinci yarısı, bütün İslam âleminin emperyalizmin istila tehdidiyle karşılaştığı bir dönem olarak dikkati çekmektedir. Osmanlı Devleti'nin Rusya ile yaptığı 1853-56 Kırım savaşı sırasında İran Şahı doğrudan Rusya tarafında yer almak istemişti. Nâsireddin Şah, İran sadrazamının ısrarıyla Rusya ile 4 maddelik bir anlaşma yaptıktan sonra pişman olup Osmanlı Devleti'ne tarafsızlığı konusunda teminat vermiştir. Gerçekte ise İran Şahı'nın Rus taraftarlığı ve Rusların cazip tekliflerinden dolayı idi.<sup>17</sup> Daha sonra Rusya'nın zor durumda kaldığı sırada İran, Osmanlı Devleti ve müttefiklerine katılmak istemiş, ancak savaş sonrası Rusya'nın intikamına karşı koyulamayacağı gerekçesi ile vazgeçilmiştir. Diğer taraftan 1857'deki Herat meselesi sırasında Osmanlı Devleti de İran'ın aleyhine İngilizlere kolaylık sağlayarak İran'ın bu çıkarıcı siyasetine mukabele etmişti.

XIX. asrın son çeyreği ise Osmanlı-İran münasebetlerinde hızlı gelişmelere sahne olmuştur. Osmanlı Devleti'nin İngiliz desteğini kaybederek Rusya tehdidiyle karşı karşıya kalması, İran'ın ise İngiliz-Rus nüfuz mücadelesi sahası haline gelmiş olması bu iki İslam devletini birbirine yaklaştırmış; aradaki din kardeşliği ve dostluğun, güçlü bir ittifak ve ittihadı dönüştürülmesi fikri telaffuz edilmeye başlanmıştı.<sup>18</sup>

1877-1882 dönemindeki ilişkilere geçmeden önce devletlerin içinde buldukları şartlara bakmakta fayda vardır.

---

<sup>17</sup> Cezmi Eraslan, *İslam Birliği Siyaseti Çerçevesinde II. Abdülhamid'in İlk Yıllarında Osmanlı-İran Münasebetleri (1878-1882)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1991, s.222-223.

<sup>18</sup> Eraslan, a.g.e., s. 222-231.

## 1. 19. yüzyıl Ortalarında Osmanlı Devletinin Durumu

Osmanlı Devleti, bu yıllardaki siyasi gelişmeler ve jeopolitik değişimlerden oldukça etkilenmiştir. 1853-56 Kırım Savaşı'nda yanında olan iki güçlü müttefikini yitirmişti. İngiltere Hindistan İmparatorluğu'nun korunması hususunda Süveyş kanalını göz önüne alırken, liberallerin iktidara geçmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin devamından ümit kesilmeye başlanmıştı. Doğu Anadolu'da azınlıklara kurduracağı küçük ve kendine bağlı prensliklerle Rusya'nın Basra körfezine iniş yolunu kontrol etmek İngilizler'in yeni politikası olarak şekilleniyordu.<sup>19</sup>

Diğer taraftan Fransa, 1870'deki Almanya yenilgisi ile milletlerarası aktif siyasetin dışına düşmüştü. Yalnız ve zayıf bir halde Rusya ile 1877-78 savaşına giren Osmanlı Devleti son ana kadar İngiltere'nin yardıma geleceğini ümit etmiş, ancak tarihinin en acı yenilgilerinden birine uğramıştı. Bu şartlar altında Osmanlı yönetiminin yardım bekleyip müttefik olarak değerlendirebileceği tek devlet olarak İran kalıyordu.

İki devlet arasında her ne kadar mezhep farklılığı varsa da zaman, İslâm'ın temsilcileri olarak müstakilen var olabilme mücadelesinin verildiği bir zamandı. Küçük ayrılıkların göz ardı edilip asgarî müşterekte birleşilmesi gerekmektedir. İran'ın da bu fikre kayıtsız kalmadığını gelişmeler gösterecekti.<sup>20</sup>

## 2. 19. yüzyıl Ortalarında İran Devletinin Durumu

Bu yıllarda İran'ın genelinde yoğun bir Rus nüfuzu vardı. 1813-1826 savaşlarında Rusya karşısında ağır yenilgilere uğrayan İran, hem önemli toprak kayıplarına uğramış, hem de büyük miktarda harp tazminatı ödemeye mahkûm olmuştu. Bunlardan da mühimi İran'da Rusya'ya karşı bir yılgınlık hâkim olmuştu. Bu yılgınlık ve korku o derece idi ki, Rusya'nın Türkistan'daki Türkmenler üzerine yaptığı seferlerde İran lojistik destek sağlamaktan başka bir varlık gösterememişti.

Gerçekten de Rusya'nın Merv'i istilâ için gönderdiği kuvvetlerine Kelât şehrinde kışlama imkânı sağlayan İran, Türkmenlerle temasa geçmekten sakınarak,

<sup>19</sup> Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması*, Ankara, 1976, s.9-10.

<sup>20</sup> Eraslan, a.g.e., s.224.

hududunun Türkmenlerden temizlenmesini, hatta Türkmenlerin önceden aldığı topraklarına tekrar sahip olmayı amaçlıyordu. Ruslara yapılan bu yardım ve kolaylıklar Müslümanların infialini mucip olarak çeşitli şekillerde ifade olunmuştu.<sup>21</sup>

Diğer taraftan İran'da hükümet üyeleriyle saray ve hanedan mensupları rüşvete meyilli olmaları ve hediyeye düşkünlükleri Rus politikacıları bakımında olabildiğince istismar ediliyordu. İran kamuoyundaki büyük nüfuzları ile dikkat çeken müctehidlerin de mevkilerine uygun hediyelere gark edildikleri görülmekteydi. İran'ın Rusya'ya her hususta meyyal davranması yanı sıra İngiltere'ye karşı tavır alması Osmanlı Devleti'ni olduğu kadar İngilizleri de endişelendirmekteydi. Nitekim Osmanlı-Rus savaşı başlamadan önce Tahran'daki İngiliz sefiri Taylor Thomson, İran Dışişleri bakanı ile görüşerek savaştaki tavırlarının ne olacağını öğrenmek istemiştir. Zira İran'ın Rusya'yı destekleyip Osmanlı Devleti'ne karşı savaşacağı söylentileri Tahran'da oldukça yaygındı. Hariciye Nazırı Nasırüddin Şah ile görüşükten sonra verdiği cevapta tarafsız kalacaklarını bildirmişti.<sup>22</sup> İslam birliğinin hatırına, Türkiye'ye karşı büyük kırgınlıkları olmasına rağmen kısmen de olsa İngiltere'nin sempatisini kazanmak amacıyla Türkiye'yi üzecek hareketlerden sakınacaklarını hissettirmekten de geri durmamıştır.

İran'ın, Rusya'yı ve İngiltere'yi de gözeten tavrına karşı Osmanlı Hükümeti İran'a pek sıcak yaklaşmamaktaydı. Necef, Kerbelâ, Kâzimiye Semerra (Atebât-ı Aliyye) ve umum-ı Irak'ı Arab'da İranlı ziyaretçilere kısıtlamalar getirilmişti. Hac zamanında Medine'de çıkan olaylarda bazı Şii Hacılar öldürülmüş ancak Osmanlı Hükümeti soruşturmayı önemsememişti.<sup>23</sup>

---

<sup>21</sup> Eraslan, a.g.e., s.224-225.

<sup>22</sup> Eraslan, a.g.e., s. 226-227.

<sup>23</sup> Eraslan, a.g.e., s.224-225.

## I.BÖLÜM

### 1. 93 HARBİ (1877-1878) ESNASINDA OSMANLI- İRAN İLİŞKİLERİ

#### 1.1. 93 Harbini Hazırlayan Sebepler ve Rusya'nın Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı Devleti Üzerindeki Politikası

Şark meselesi siyasal bir terim olmakla beraber bu ifade, 1815 Viyana Kongresi'nde kullanılmış ve literatürde farklı tanımlamaları mevcuttur. Fransız tarihçi E.Drialut,"*Şark Meselesi*"ni "*İslam-Hristiyan mücadelesi*" olarak yorumlarken bir başka Fransız tarihçi Albert Sorel, "*Türkler, Avrupa'ya ayak bastığı günden beri 'Şark Meselesi' ortaya çıktı*" diyerek meselenin bir Türk meselesi olduğunu dile getirmektedir.<sup>24</sup>

İslamiyet'in koruyuculuğunu üstlenen ve İslam âleminin önderi durumuna geçen Türkler, Avrupa için "*Şark Meselesi*", Osmanlı meselesi halini almıştır. Artık Avrupa'da İslamiyet'le Türklük aynı anlamlara geliyordu. Böylece Türk-İslam ve Avrupa-Hristiyan mücadeleleri Şark Meselesi'nin temelini teşkil etmiştir.<sup>25</sup> Napolyon'un bozduğu Avrupa haritasını düzene koymak isteyen büyük devletlerin Viyana'da bir araya geldiği sırada Rus delegelerinin Osmanlı yönetimindeki Hristiyan halka dikkat çekmek için ilk defa kullandıkları "*Şark Meselesi*"<sup>26</sup> Avrupalı devletlerin XVIII. asırdan beri Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmak amacıyla yürüttükleri faaliyetlerdir.<sup>27</sup> XIX. yüzyılın ilk yarısında Şark Meselesi genel olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması, aynı asrın ikinci yarısında Türklerin Avrupa'daki topraklarının paylaşılması, XX. yüzyılda da imparatorluğun bütün topraklarının bölüşülmesi anlamında kullanıldı. Avrupalı tarihçiler de Şark meselesi terimini Türk-Avrupa münasebetlerini açıklamak için kullandılar. Böylece Şark Meselesi, XIX. yüzyıldan itibaren bir tarih terimi olarak anlam kazandı.<sup>28</sup>

---

<sup>24</sup> Manastırlı Mehmet Rifat Bey ( haz. Tahsin Yıldırım), *93 Harbi Faciası*, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2010, s.17.

<sup>25</sup> Bayram Kodaman, *Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası*, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1983, s.7.

<sup>26</sup> E. Ziya Karal *Osmanlı Tarihi*, c. V., TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.203.

<sup>27</sup> Mustafa Küçük, "*Şark Meselesi Çerçevesinde ve İkinci Meşrutiyet'e Kadar Olan Dönemde Osmanlı Devleti'nin Siyasi Vaziyeti*", *Osmanlı*, c. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 51.

<sup>28</sup> Mehmet Rifat Bey, a.g.e., s.18.

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasından kaynaklanan ve halefleri arasındaki rekabetten doğacak sorunlara verilen isim, “Şark Meselesi” olarak literatüre girdi.<sup>29</sup>

Hıristiyan-Batı ile Müslüman-Türklüğün mücadelesi olarak nitelendirdiğimiz bu meselenin başlangıcı İslâmiyet'in doğuşu ve Akdeniz kıyılarına inmesine dayanır. Terk edilmeye mecbur bırakılan Kuzey Afrika ve Ortadoğu Hıristiyan bir Avrupa dini olmaya zorlanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan Batı dünyasının mücevheri olan İstanbul'u ele geçirmesi “*Şark Meselesi*” için bir dönüm noktası teşkil eder.<sup>30</sup>

Küçülen Batı dünyası İslâm'ın ilerleyişi yüzünden Doğu'nun kârlı kaynaklarını ve pazarlarını dünya üzerinde güçlenen bir İslâm devletinin eline bırakıyor ve bu da Batı'nın dış ticaretini kısıtlıyordu. Viyana surları önüne gelen Osmanlı Devleti Hıristiyan Avrupa'nın kalbine saldırmaya başlayınca bunun yarattığı şok etkisi, Hıristiyan devletleri Balkanlar, Doğu Avrupa, Anadolu ve belki de tüm Ortadoğu'da Türklüğü ve İslâm'ı ortadan kaldırmak için birleşmeye ve yeni bir Haçlı seferini başlatmaya sevk etmişti. “*Şark Meselesi*” Viyana bozgunu ile yeni bir sürece girdi. Osmanlı İmparatorluğu Hıristiyan-Batı karşısında geri durmaya başladı. Rusya'nın yeni bir Haçlı çağının başlıca gücü olarak saldırıya geçmesiyle birlikte; Birleşik Avrupa gücünün Osmanlıya karşı taarruza geçmeye yeteceğinin fiilî olarak yaşanmasından sonra başlar.<sup>31</sup>

IX. yüzyılda İstanbul Kilisesi, Roma Kilisesi'nden ayrılıp bağımsızlığını ilân etmiş ve Ortodoks unvanını almıştı. Bu durum siyasi birtakım amaçlar taşımakla beraber mezhep ayrılığından ileri geliyordu. İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesinden sonra Şark Kilisesi'nin büyümesi üzerine ileriye dönük amaçlarında sıcak denizlere inmek, İstanbul'u ele geçirerek Boğazlara sahip olmak isteyen ve dinsel engellerle karşılaşacağını düşünen Çar I. Petro, 1721'de özerk bir Slav kilisesi açarak Balkanlar'a yönelik emellerinde hem dinsel hem de ırksal öğeleri daha rahat

---

<sup>29</sup> Alan Palmer, *1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, Çev. Meral Gaspıralı, 1. Baskı, Sabah Kitapları-Mısırlı Matbaacılık, İstanbul Mayıs, 1999, s. 11.

<sup>30</sup> Nazlı Genç, *93 Harbi'nde Edirne ve Çevresi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2011, s.34.

<sup>31</sup> Genç, a.g.t., s.34-35.



kullanabilecek yeni bir girişim başlattı.<sup>32</sup> Batılı araştırmacıların da kabul ettikleri gibi “*Rus diplomatik maharetinin ve Türk gaflentinin bir şah eseri*” olan Küçük Kaynarca Antlaşmasının en çok üzerinde durulan 7. ve 14. maddeleri Osmanlı ülkesindeki Ortodoks-Hıristiyan tebaa üzerinde Rusya’ya himaye hakkı tanınmasıyla Osmanlı’nın içişlerine karışma hakkını elde eden Rusya, Karadeniz sahillerinin yakın bir zamanda ellerine geçeceğine kesin gözüyle bakarak, Rus ticaret donanmalarının serbest geçişini 11. maddeye koydurmuştu.

II. Katerina siyasi ve ekonomik üstünlük sağlayınca Küçük Kaynarca’dan sonra hemen Boğazlar meselesini çözümlenmek istemiş<sup>33</sup> ve bu amaçla meşhur “*Grek Projesi*”ni<sup>34</sup> tasarlamıştır. Balkanlar’daki çıkarları doğrultusunda Avusturya ve Rusya XVIII. yüzyılda ittifak yaparak sınırlarını, Rusya Prut’a, Avusturya Tuna-Sava hattına ulaşıncaya kadar, Osmanlı aleyhine genişletmelerine karşın Fransa, imparatorluğun korunması için çaba gösteriyordu.<sup>35</sup> İngiltere bu dönemde ticaretinin çok geniş olduğu Rusya’nın Osmanlı Devleti aleyhine genişlemesine göz yuman İngiltere, Fransız İhtilâli ile birlikte İngiltere’nin Avrupa’da çok duyarlı olduğu güç dengeleri değişti ve Rus tehdidi açık bir biçimde ortaya çıkmıştı.<sup>36</sup> Öleceği belli olan fakat İstanbul’u almak için “*hasta adam*” ın mirasına konma arzusu Çar I. Nikola’da sabit fikir haline geldi. Çar, hasta bir adam olan Osmanlı Devleti’nin yıkıldığı zaman Rusya ile İngiltere’nin boş durmamaları konusunda önceden anlaşmaların yapılması gerektiğini ifade etti.<sup>37</sup> Osmanlı Devleti’nin XVIII. yüzyılda gücü azalınca Avusturya

---

<sup>32</sup> Zafer Koylu, “Ayestefanos Antlaşması ve Sonrasında Balkanlarda Bulgaristan’ın Genişleme Politikaları: Makedonya”, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Bildiriler Kitabı Uluslararası Sempozyumu*, Odunpazarı Belediyesi Yayınları: 7, İstanbul Mayıs 2005, s. 107.

<sup>33</sup> Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)* Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970, s.28-29.

<sup>34</sup> 1787-1792 Rus harbinin en önemli sebeplerinden biri de “*Grek Projesi*” dir. Osmanlı İmparatorluğu’nu tek başına yutamayacağını bilen II. Katerina onu 1772’de Lehistan’ı paylaşım misali büyük devletlerle paylaşmak istiyordu. Bu proje 1780’de General Gregory Potemkin tarafından II. Katerina’ya telkin edilmişti. Bu projeye göre; 1. II. Katerina’nın 1779’da doğan ikinci erkek torunu Konstantin’in Yönetimi altında Bizans İmparatorluğu ihya edilecek. 2. Eflak-Boğdan’ı içine alacak şekilde Potemkin’in hükümdarlığında Dakya Krallığı kurulacak 3. Osmanlı Devleti’nin Avrupa toprakları paylaşılıp Türkler Anadolu’ya atılacak. bkz., Süleyman Kocabaş, *Kuzeyden Gelen Tehdit Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, Vatan Yayınları, İstanbul 1989, s.149-150.

<sup>35</sup> Gençler, a.g.t., s.36.

<sup>36</sup> Oral, Sander *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*, İmge Kitabevi, 6. Baskı Ankara, 1998, s.183.

<sup>37</sup> Gençler, a.g.t., s.36.

Macaristan'a, Rusya Tuna deltasına, doğuda Kafkasya dağlarına kadar girdi. Balkanlar ve Kuzey Afrika'da Osmanlı kontrolünün zayıflaması ile de Mısır ve Sırbistan etkili bir özerklik yaşıyordu.<sup>38</sup>

XIX. yüzyılda Balkan ve Osmanlı sorunlarının çözümü büyük güçlerin çatışma haline gelmesiyle karışıklığa uğrayan bu bölgenin kaderi tamamen Avrupa güçler dengesinin korunması meselesine tabi hale geldi.<sup>39</sup>

1877 tarihine doğru gelirken “*Şark Meselesi*” artık Türklerin Avrupa'dan atılmasından ziyade, Osmanlı Devleti'nin nasıl paylaşılacağı halini almıştır.

## **1.2. Rusya'nın Panslavizm Çerçevesinde Osmanlı Devleti Üzerindeki Politikası**

Panslavizm 19. yüzyılın başlarında Rusya dışındaki Slavlar arasında edebi kültürel bir durum olarak ortaya çıkmış, aynı kökenden gelen Slav halkların kültürel ve siyasal birliğini ifade etmiştir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren siyasi bir içerik kazanan Panslavizm, Avrupa kamuoyunda “bütün Slavların Rusya'nın öncülüğünde birleşmesi olarak algılanmıştır. Panslavizm terimi ilk defa 1826 yılında Slovak yazar J.Herkel kullanmıştır. Panslavizm'i, edebi-ilmî anlamda bütün Slav kavimlerinin kültür sahasında karşılıklı etkileşimi olarak tanımlayan Herkel, siyasi alanda ise bütün Slav kavimlerinin büyük bir devlet halinde birleşmeleri olarak ifade etmiştir.<sup>40</sup> Panslavizm, Fransız İhtilâli ve Napolyon Savaşları'nın ortaya çıkardığı siyasi problemlerin tesiri ile Doğu ve Merkezî Avrupa aydınlarının zihninde doğup, milliyetçi unsurların emperyalist ve milletler üstü temayüllerle karışmasının meydana getirdiği Slav ırkından olan bütün kavimleri bir amaç etrafında birleştirme hareketidir.<sup>41</sup> Ruslar, Panslavizm'i yaymak için çeşitli vasıtaları kullanmışlardı. Fakat bunlardan en etkili eğitim olmuştur. Rusya'da diğer Slav ülkelerden gelen çocukların eğitimi ve güneydeki Slav ülkelerinin kilise ve okullarına yardım, kitap dağıtımı gibi

---

<sup>38</sup> Palmer, a.g.e., s.11.

<sup>39</sup> Gençler, a.g.t., s.36.

<sup>40</sup> Akdes Nimet Kurat, “Panslavizm”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. XI, S.1, Ankara, 1953, s.242.

<sup>41</sup> Hans Kohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, Çev. Ağâh Oktay Güner, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2. Baskı, Kervan Yayınları, İstanbul 1983, s.15.

faaliyetler için fonlar ve yardım cemiyetleri kurulmuş, Ruslar gençleri Slav Birliği fikriyle yoğurup amaçlarına ulaşma yolunda çalışmalara başlamışlardır.<sup>42</sup>

Panslavizm hareketinde 1848 İhtilâlleri önemli bir rol oynamıştır. Avusturya'da yaşayan Slav unsurlar, Almanların haiz oldukları hakları talep etmek üzere harekete geçti ve Prag'da 1848 tarihinde bir Slav kongresi toplandı. Bu kongrede Slav birliğinden bahsedilmeden Habsburg egemenliğine karşı Slav haklarını korumak ve Slav kültürünü geliştirmek gibi konuların üzerinde durulmuştu. Kongreden sonra Prag'da Habsburg hanedanına karşı ayaklanmalar olmuş ve bu ayaklanmaların hükümet tarafından sert bir şekilde bastırılmasından sonra Slavlar, tek bağımsız devlet olan Rusya'nın desteğini sağlamaya çalışmışlardır.<sup>43</sup>

Rus Çarı I.Petro ve Çariçe II. Katerina Ortodoks Hıristiyanlarının koruyuculuğunu üstlenerek Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan tebaasını kurtarma durumuna geçtiler.<sup>44</sup> XIX. yüzyıl ortalarında Panslavizm akımı Rusya'da hızla gelişti ve *“Türklerin zulmü altında inleyen Slav kardeşlerini kurtarma”* maskesi altında hareket eden Panslavistlerin esas amaçları Rusya'nın hâkimiyeti altında bütün Slavları birleştirip İstanbul'u ele geçirmeye dönüşmüştü. Panslavistler bu amaçla *“Ayasofya'ya haç koymak”* sloganını ortaya atmışlardı.<sup>45</sup> Kırım Savaşı'nda Avusturya'nın da Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak Rusya'nın karşısında durması, Rusya'da büyük tepkilere neden olmuştu.

Panslavizm'in sözcüsü rolünü üzerine alan tanınmış Rus tarihçisi Pogodin: *“Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları'nın harabeleri üzerinde merkezi İstanbul olmak şartıyla bir “Slav Devleti” kurulmasını ve böyle bir devletin Rusya tarafından himaye altına alınmasını”* teklif eden yazılar kaleme alarak tüm Slav halklarını birleşmeye davet ediyordu.<sup>46</sup> 1850'den beri Panslavizm *“Türk düşmanlığı”* *“Germen düşmanlığı”* gibi iki kola ayrılmıştı. Rus Ortodoksluğu, Çar Mutlâkiyeti, Rus Milliyetçiliği gibi üç ana unsurun bu işte önemli rol oynayacağını bu tezi savunanların

---

<sup>42</sup> Mithat Aydın, “Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'nda Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan Karadağ'ın Rolü”, *Belleten*, c. LXIX, Aralık, 2005, S.256, s.3-4.

<sup>43</sup> Gençler, a.g.t., s.38; Kurat, a.g.m., s. 242; Kohn, a.g.e., s.5

<sup>44</sup> Gençler, a.g.t., s. 39.

<sup>45</sup> Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 75; Kohn, a.g.e., s. 5.

<sup>46</sup> Kurat, “Panslavizm”, s. 255; Kohn, a.g.e., s. 8.

zamanla gerçek amaca dönüşerek “*Rusluk*” ya da “Ruslaştırma” şekline dönüştü.<sup>47</sup> Müslüman-Türklerin ortadan kaldırılması Rusya’nın geleceği için gerekliydi ve aynı zamanda Baltık eyaletlerindeki Almanların da imha edilmesinin gerekliliği işleniyordu.<sup>48</sup> 1869’da Kiev’de, 1870’de Odesa’da şubeler açan ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Slav Ortodoks Rusya hükümetinin, Rusya’ya ilhakı yolunda ilk adım işaretini taşıyan muhtariyet verildi. Tezini savunduğu topluluklara her türlü yardımda bulunmaya başlayan Slav Yardım Komitesi’nin<sup>49</sup> başkanlığına veliaht III. Aleksander getirildi. Rus İçişleri Bakanlığı’nın kontrolü altına alınmak suretiyle Panslavizm Rusya’nın resmi ideolojisi haline gelmiş oldu.<sup>50</sup> Danilevski’nin 1871 yılında basılan “Rusya ve Avrupa” adlı ve Panslavizm’in incili sayılan kitabında, Rusya zayıf Slav topluluklarının başına geçti. Sözde doğu Avrupa’yı ezen batı medeniyetine karşı mücadeleyi tavsiye niteliğindeki çizdiği plânda İstanbul’u ele geçirdikten sonra Rusya, Osmanlı ve Habsburg imparatorluklarına hücum etti. Balkanlar’da ve Merkez-î Avrupa’da Slav Konfederasyonu’nun haritasını çizmenin mümkün olabileceği şeklinde II. Katerina’nın “Ayasofya üzerine haç koyma” iddiasını benimseyerek burasını Slav Konfederasyonu’nun merkezi ilân etmişti.<sup>51</sup>

### **1.3. 93 Harbi Öncesinde Avrupa Devletlerinin Yaklaşımı**

#### **1.3.1. Rusya’nın Avrupa’da Destek Arayışları**

Fransa Avrupa’da barış ve durumu korumak için Avusturya-Macaristan, Almanya ve Rusya devletlerinin 1873’de Saint-Petersburg’da bir araya gelerek imzaladıkları ittifak anlaşması, İngiltere’yi yalnız bırakmış buna karşın Almanya’ya Avrupa’da, Avusturya’ya Balkanlar’da, Rusya’ya da Orta Asya ve Osmanlı topraklarında serbest hareket etme imkânı veriyordu.<sup>52</sup> Özellikle Avrupa’nın güçlü Devletlerin Osmanlı-Rus savaş sırasında takınacakları tavır Rusya için önemliydi.

---

<sup>47</sup> Gençer, a.g.t., s.40.

<sup>48</sup> Armaoğlu, a.g.e., s. 491.

<sup>49</sup> E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1988. c. VII, s. 58.

<sup>50</sup> Armaoğlu, a.g.e., s.491.

<sup>51</sup> Yuluğ Tekin Kurat, “1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri”, *Belleten*, C. 26, S. 103-104, TTK Basımevi, Ankara Temmuz 1962, s. 571.

<sup>52</sup> Bayram Kodaman, “II. Abdülhamit Hakkında Bazı Düşünceler”, *Osmanlı*, c. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 276.

Rusya, Avrupa Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne destek vermesini istemiyordu. Almanya, Avusturya ve Fransa'yı kendi tarafında gören Rusya, İngiltere'nin tavrı konusunda emin olamıyor ve bu belirsizlik onu savaştan çekinir hale getiriyordu. Almanya ve Fransa kendi aralarındaki problemlerle uğraştıkları için sorun oluşturmuyorlardı, fakat Avusturya Macaristan'la anlaşma yapılamaması Rus hükümetini düşündürüyordu. Bunun sebebi ise Rusların Balkanlara giriş yolunun Romanya'dan geçmesi, Romanya'nın batı sınırının ise Avusturya ile olması ve ayrıca Avusturya Hükümeti'nin Balkanlarla da ilgileniyor olmasıydı. Bu sebeplerle Rus ordusunun yürüteceği harekâta kendisini güvenceye alabilmesi için Avusturya-Macaristan'la anlaşması gerekiyordu. Sonuçta hükümetlerin olumlu yaklaşımlarıyla bu anlaşma sağlandı. 27 Aralık (kanun-i evvel) 1877 tarihinde Viyana'da Avusturya'nın tarafsızlığını bildiren bir anlaşma imzalandı. Böylece Rus ordusu Balkan yarımadasında, Bosna-Hersek, Sırbistan ve Karadağ dışındaki bölgede hareket edebileceği rahat bir alan hazırlamış oldu.

Tabi Avusturya İmparatoru da sağlayacağı tarafsızlık karşılığında Bosna-Hersek'i kendi sınırlarına katmak istiyordu. Bu durum üzerine Rus imparatoru, Londra'daki elçisini Kırım'a çağırılmış ve burada bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Rusya, savaş sonrasında "*Bulgarların, Osmanlı idaresinden ayrılması*" halinde ortaya çıkabilecek güvenlik sorunlarını halletmek amacıyla, Avrupa Devletleri arasında yapılan düzenlemeleri, Osmanlı Devletine de kabul ettirmek için kullanacağı askeri zorlamalar sonucu Bulgaristan'ın bir kısmını geçici olarak işgal edebileceğini, fakat İstanbul üzerine kesinlikle yürümeyeceğini elçisi aracılığıyla İngiltere'ye garantilemiş ve bunun karşılığında da İngiltere'nin olası savaşta tarafsız kalmasını istemiştir. Fakat İngiltere'nin politikası, devletlerarasında oluşan benzer politik sorunlarda kendi çıkarını doğrudan etkilemeyen konulara karşı tarafsız kalmayı tercih etmek çizgisindeydi.

Bu sebeple olası, Osmanlı-Rus savaşında da, Rusların İstanbul'a yürümesi gibi kendi çıkarını etkileyen bir durum olmadıkça İngiltere'nin Osmanlı Devleti tarafında yer alması beklenmiyordu. Bu arada, gerginlikler sürerken İngiliz Hükümeti de, Osmanlı hükümetine, kendilerine güvenerek Rusya ile savaşa girmemelerini bildirmiştir. Bu bilgiyi sadece Osmanlı hükümetine vermekle kalmamışlar, İngiltere

Hariciye Nazırı Lord Derby, Hükümetleri'nin tavrını belirten bir mektubu da "Rusya Sefiri Kont *Sovalof*'a" iletmiştir.

Bu mektupta, İngiltere'nin şartları; Süveyş Kanalı'nın, Mısır'ın, Boğazlar ve İstanbul'un Rusya'nın girişeceği hareketlere karıştırılmamasıdır. Rus Çar'ı bu savaşın İngiltere'nin çıkarlarını engellemeyeceğini iletmiş ve garanti vermiş böylece Rusya'nın İngiltere'den çekinmesine gerek kalmamıştır.<sup>53</sup>

Büyük devletler arasında pazarlıklar sürerken Panslavizm akımının etkisiyle Bosna Hersek'te başlayan isyanlar da zamanla Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'a yayılmıştı. Özellikle Bulgaristan'da başlayan isyan ve Balkanlarda yaşayan diğer Hristiyan halk gerek İstanbul'daki Rus Elçisi İgnatief tarafından, gerekse Rus Devleti tarafından sürekli tahrik ediliyordu. Osmanlı Hükümeti'nin Bulgaristan'daki isyanı bastırma şekli, Avrupa Devletleri'ne ve özellikle İngiltere'ye fazlaca şiddetli olarak gösterilmiştir. Bu durum Osmanlı Hükümeti'ne karşı tepkilerin artmasına, sebep olduğu gibi Rusya'nın "*şark meselesini halletmek*" üzere harekete geçmek gerektiği fikrini ortaya atmasına zemin de hazırlamıştır.<sup>54</sup>

### 1.3.2. Avrupa Devletleri'nin Tavrı

Avrupa Devletleri de savaş için açık bir girişimde bulunmamakla beraber Rusya'nın bu hareketinden memnundular. Uzun zamandır Osmanlı Devleti'nin aldığı borçları ödememesinden dolayı rahatsız olan bu devletler de sonunda bekledikleri fırsatı yakalamışlardı.<sup>55</sup> Osmanlı hükümeti dost saydığı bu Avrupa ülkelerinin tavrına anlam veremediğinden arabuluculuk yapmalarını hatırlatmak amacıyla bir nota göndermiştir. Bu nota da Rusya'nın savaş ilan etme sebepleri arasında, Osmanlı Devleti'nin, Rusya'nın "*hakkına tecavüz*" veya Rusya'nın "*milletlerarası hukuk kurallarına göre silah kullanmasını gerektirecek*" bir sebep gösteremediğini ifade etmiştir. Ayrıca Osmanlı Hükümeti'nin, Rusya ile yaptığı anlaşmalara uyduğunu, Rus

<sup>53</sup> Sidre Livaoğlu Alben, *93 Harbi'nin Balkan Cephesindeki Sosyo-Politik Sonuçları (1877-1908)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Programı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009, s.10-11.

<sup>54</sup> Ali Fuat Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, c.II, TTK, Ankara, 1987, s.3-13.

<sup>55</sup> Mahir, Aydın "Doksan Üç Harbi", *TDVİA*, c.IX, İstanbul, 1994. s.498-499.

tebaasının Osmanlı topraklarında korunduklarını, Rusya'nın ticari faaliyetlerinin kısıtlanmadığını dile getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile ilişkilerinin bozulmaması için azami dikkat gösterdiğini, Rus Hükümeti'nin ise tüm bu ilişkileri göz ardı ederek İstanbul "maslahatgüzârını" geri çektiğini ve "Bâb-ı Âli'ye arz edilen tekliflerin red ve kabul edilmemesinden söz etmiştir" denilmekteydi.<sup>56</sup>

Bunların yanı sıra Osmanlı Hükümeti'nin, Londra protokolüyle Avrupa Devletleri'nin öngördüğü ıslahatların yapılmasını kabul ettiğini fakat Rusların belirttikleri şartlara onay vermediğini, ancak bu şartların Avrupa Devletleri tarafından protokole eklenmesinden endişe duyduğunu belirtmiştir. Rusya'nın bu protokole imza atan Avrupa Devletlerinden ayrı olarak savaş ilan etmesini, diğer devletlerin de savaşa katılmaya mecbur olduklarını iddia etmesini, ayrıca bu savaşın amacının Osmanlı ülkesindeki "Müslüman ve gayrimüslim" ahalinin haklarını savunmak olduğunu iddia etmesinin ne derece doğru olduğunu, bu amaç için Osmanlı topraklarının bütünlüğüne tecavüz etmeye hakkı olup olmadığını sormuştur. Ayrıca Osmanlı hükümeti bu nota da Rusya'nın kendi tebaası olmayan Hristiyanların haklarını savunmak üzere harekete geçmesini de garip bulduğunu, Rusya'nın Osmanlı idaresindeki tüm Hristiyanları himaye etmek istemesindeki amacı da anlayamamıştır. Daha önce Rusya'nın, Osmanlı tebaası olan Ortodoksları himaye etmek istemesinin de savaşa sebep olduğunu, Osmanlı Hükümeti'nin ıslahat yapmayı Avrupa devletlerine taahhüt etmesiyle ıslahatları gerçekleştirmek için Paris Anlaşması'nın 8. Maddesine göre Rusya'nın, Avrupa Devletleri'nden savaşmadan sorunun çözülmesi için arabuluculuk istemesi gerektiğini ancak Osmanlı Hükümeti'nin sorunun biran önce çözülmesi için arabuluculuk talebinde bulunduğunu ve çıkabilecek muhtemel savaşın "sorumluluğunu da tamamen reddetmektedir" diyerek kendilerinden beklentilerini ve bakış açısını açıkça belirtmiştir.<sup>57</sup>

---

<sup>56</sup> Kurçeren, Seher Dilber, *1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı'nın Türk Basınına Yansıması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001, s.29-31.

<sup>57</sup> Alben a.g.t., s. 12.

#### 1.4. Tersane Konferansı

Rusya'nın kışkırtması ile kaynamaya başlayan Balkanlarda İngiltere, Balkan sorunlarının uluslararası bir konferansta çözümlenmesini önermiştir. Bu öneri Osmanlı Devleti için zorlu bir süreci başlatmıştır. Haliç Tersanesi'nin Denizcilik Bakanlığı binasında 23 Aralık 1876'da konferans toplandı. Tersane Konferansı aslında Rusya lehine bozulan dengeyi tekrar sağlama ve Avrupalıların Babıâli'den bir şeyler koparabilme konusundaki çabalarıydı.

Var olan sınırlar içerisinde yer alan azınlık unsurlarını korumaya yönelik olan önerge aslında bu azınlıkları Osmanlıdan koparıp kendi devletlerine bağlamaktı.<sup>58</sup> Konferansa katılan devletler Osmanlı Hükümeti'ne karşı olumsuz bir tavra sahiptiler. Osmanlı Hükümeti zaten bu konferansı olası bir Rus savaşına sebep olmamak için kabul etmiş ancak Rus Hükümeti şimdiden kısmi bir seferberlik ilân etmişti. Rusya ne olursa olsun göz koyduğu toprakları alabilmek için bir savaşa sebep olmaya kararlı görünüyordu. Fırsatları değerlendiren ve siyasi yeteneklerini kullanan Rus diplomatları Avrupa devletlerini kendi taraflarına çekmeyi başarmışlardı.

Konferans toplanması fikri, 1876 Ağustos sonlarında ve Eylül başlarında, Rusya'dan geldi. Fakat Rusya, konferans fikrinin İngiltere tarafından ortaya atılmasını ve teşebbüsün İngiliz Hükümetinden gelmesini arzuladı.<sup>59</sup>

İngiltere Konferans'ta görüşülecek konuları Rusya'ya bildirdi. Bunlar Sırbistan ve Karadağ'ın statükosunun korunması, Bosna ve Hersek'e mahallî özerklik, Bulgaristan'a da muhtariyet verilmesiydi. Osmanlı Hükümeti bu şartları hâkimiyetine aykırı bulduğu için kabule yanaşmadı fakat baskılar artmaya devam ediyordu. Özellikle İngiltere Osmanlı yöneticilerini razı etmek için elinden geleni yapıyor ve amaçlarının Osmanlı topraklarını parçalamak olmadığını muhtariyet verilmesiyle yeni prensliklerin kurulmasına izin vermeyeceklerini belirtiyordu. Bu şartlar altında Osmanlı Devleti konferans teklifini kabul etti.<sup>60</sup> Konferansa katılan devletlerin adına

---

<sup>58</sup> Manastırlı Mehmet Rifat Bey a.g.e., s.33.

<sup>59</sup> Bilâl N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Ankara, 1989, c. II, s. CXXXVIII-CXLVI.

<sup>60</sup> Alben, a.g.t., s.19; Mithat Aydın, "Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2006 Cilt.25, S.39, s.103-105; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Tersane Konferansının Mukarreratı Hakkında



delegeler, koşulların son halini Osmanlı Devleti'ne sundu. Fakat bu istekler olumlu görülmüyordu. Bu koşullardan bazıları; *“Bulgaristan namiyle yeniden iki vilâyet teşkili ve valilerinin düvel-i ecnebiyye muvafakatiyle Hristiyan'dan tâyini ve tanzimat-i mahalliye için bir ecnebi komisyon tertibi; ecnebi zabtiye istihdamı ve her vilâyet varidatından yalnız bir kısm-i muayyeninin hazineye i'tasiyle bakiyyesinin mahallerine terki”* şeklindedir. Sunulan bu şartlar Osmanlı Hükümeti'nin bölge üzerindeki etkisinin kalmayacağını gösteriyordu. Osmanlı delegeleri bu şartların kabul edilemez olduğunu yeniden belirterek bazı değişikliklere gidilmesini istemişlerdir. Karşılıklı görüşmelerde Osmanlı delegelerinin ısrarıyla Hristiyan vali seçilmesi maddesi genel bir vali getirilmesi olarak değiştirilmiş, kurulması önerilen *“ecnebi komisyonu”* üyelerinin de yerli ve yabancılardan oluşturulması kabul ettirilmiştir.<sup>61</sup>

Lord Derby'nin, *“Osmanlı Devleti'nin hürriyetine ve bütünlüğüne dokunulmayacağını, Sırbistan ve Karadağ'ın savaştan önceki haklarına sahip olmasını, Bosna ve Hersek'te muhtariyet ilan edilmesini ve Bulgaristan'da da Bosna-Hersek'tekine yakın bir idarenin kurulması”* şeklindeki önerileri, konferans toplandığında,<sup>62</sup> Rus Sefiri İğnatyef'in etkisiyle görmezden gelinmiş, yerine *“sürekli ve geçici”* olarak yeni maddeler getirilmiştir. Balkanların yönetimi de, Hristiyan valiler seçtirmek suretiyle Avrupa Devletleri'nin oluşturduğu bir komisyona verilmiştir. Ayrıca yeni sınırlar belirlenerek Edirne sınırı hemen hemen *“şehre iki saatlik bir mesafeye”* kadar çekilmiştir. Bu kararlar Osmanlı Devleti'nin hem bölgedeki haklarını kısıtlayıcı hem de hükümlerini devamdan oldukça uzaktı. Rusya eline geçen fırsatı değerlendirerek diğer devletleri kendi tarafında tutmaya ve Osmanlı Devleti'ni köşeye sıkıştırmaya çalışıyordu.<sup>63</sup>

Konferans sonucunda çıkan kararlar, Midhat Paşa kabinesi tarafından şiddetle reddedilerek, Devlet'in onuru ve namusuyla oynandığına vurgu yapılarak kararların kesinlikle kabul edilemeyeceği gerekirse savaşılacağı söyleniyordu. Neticede

---

Şüra Mazbatası”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt.6, S.9, Mart 1954, s.124.

<sup>61</sup> Türkgeldi, a.g.e., c.II. s.252.

<sup>62</sup> Şimşir, a.g.e., s. CXLV-CXLVII.

<sup>63</sup> Türkgeldi, a.g.e., c.II. s.3-13.

Meclis'in bu kararları reddetmesi üzerine konferans iptal edilmiş ve üyeler ülkelerine dönmüşlerdi.

Bu ciddi hal karşısında Midhat Paşa geri adım atmış “İngiltere, Fransa ve Almanya” elçilerinin uyarılarını dinleyerek Sırbistan ve Karadağ Prenslarına anlaşma çağrısında bulunmuştur. Sırp Prensiyle anlaşmaya varılabildiyse de Karadağ Prensiyle bir anlaşmaya varamadan Midhat Paşa azledilmiştir. Fakat yerine gelen Ethem Paşa da Karadağ'ın istekleri karşısında bir uzlaşma sağlayamamış.<sup>64</sup> Meclis-i Mebusan da Karadağ'ın toprak isteklerini kesinlikle reddetmiştir. Bu durum karşısında Karadağlılar İstanbul'dan ayrılmışlar, çözümsüz kalan Karadağ meselesi, Rusya için önemli bir koz haline gelmiştir.<sup>65</sup> Konferans'ın herhangi bir çözüm elde edememesi de Rusya'yı heveslendirmiş, diğer büyük devletleri de kendi tarafına çekmek için yeni girişimlere başlayarak “Devlet-i Aliyye silahı bırakma ve islâhatta bulunmak” amacıyla “bir protokol imzalanması” için girişimlere başlamıştı.<sup>66</sup>

### 1.5. Londra Protokolü

“İstanbul Konferansı'na” katılan Avrupa Devletleri Rusya'nın çabalarıyla bu konferansta ele alınan konuların peşini bırakmıyorlardı. Rus elçisi İgnatief'in girişimleriyle “Londra protokolü” olarak anılan bir protokol imzalandı. Bu devletler adı geçen protokolle Avrupa'nın da güvende olacağını düşünüyorlardı. Bu yolla da başarılı olamadıkları takdirde ise Hristiyan halkın rahatını sağlamak amacıyla tekrar bir araya gelerek yeni yollar arayacaklarını belirtmişlerdi. Londra Protokolüyle Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'la yaptığı barış tanınıyor, Karadağ ile de barış imzalanması talep ediliyordu. Sadece güvenliği sağlayacak kadar Osmanlı askerinin bulundurulması kalanının terhis edilmesi isteniyor ve Osmanlı Hükümeti'nin yapacağı ıslahatların Avrupa Devletlerince kontrol edilmesi şart koşuluyordu.<sup>67</sup>

İngiltere dışında tüm devletlerin imzaladığı bu protokol için Lord Derby hükümeti bu protokolde bahsedilen Rus ve Osmanlı askerî kuvvetlerinin dağıtılacağı

---

<sup>64</sup> Şimşir, a.g.e., s.CLIV-CLX.

<sup>65</sup> Türkgeldi, a.g.e., c.II. s.16-19.

<sup>66</sup> Türkgeldi, a.g.e., c.III. s.254; Şimşir, a.g.e., s.CLXI.

<sup>67</sup> Alben, a.g.t., s.21; Mehmet Rifat Bey, a.g.e., s. 37-39; Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII, s.35-40; Şimşir a.g.e., s. CLXI.

ve iki devletin aralarında uzlaşmaya varacağını kapsayan maddelerin hayata geçirilmemesi halinde imzalayacağı bu protokolü geçersiz sayacağını bildirmişti. Avrupa Devletleri ise kendi güvenliklerini sağlamak amacıyla imzaladıkları bu protokole Osmanlı Devleti'ni dahil etmemişler ve Osmanlı Hükümeti'nin çıkarlarını doğrudan ilgilendiren konular hakkında kendi kararlarını vererek bir ittifak kurmuşlardır. Bu durum Osmanlı Hükümeti tarafından olumsuz karşılanmıştır. Aslında Osmanlı Hükümeti yeniden bu konuların çözülmesi amacıyla bir protokol imzalanmasına da şaşırılmıştır denilebilir. İstanbul Konferansı sırasında Meşrutiyeti ilan etmelerinin Avrupa Devletleri'ni o sırada etkilemese bile ilerleyen sürede bir fark yaratacağını düşünüyorlardı. Sonuçta Meşrutiyetle Hristiyanlara ve diğer mezheplerden olan tüm halka tanınan özgürlük Kanun'la belirlenmişti. Fakat tüm bu çabalar, Avrupa Devletlerinin gözünde sonuçsuz kalıyordu.

Verilen bu hakların yanında Osmanlı Devleti Sırbistan ve Karadağ'la olan sorunlarını da çözüme aşamasındaydı. Avrupa'dan sürekli Hristiyan haklarıyla ilgili eleştiri alan fakat Müslümanların haklarıyla ilgili hiç bir girişimde bulunmayan ve genellikle tek taraflı hareket eden bu devletlerin imzaladığı protokol Osmanlı Meclisinde aşağılayıcı bir hareket olarak algılanmış ve delegeler tarafından reddi istenmiştir. Londra protokolünde her ne kadar Rusya ve Osmanlı Devleti'nin her ikisinin de silahlarını bırakmaları istenilmişse de Rusya bunu Karadağ meselesinin halli şartına bağlamıştı; eğer anlaşma gerçekleşmezse ordusunu dağıtmayacaktı. Rusya'nın, Osmanlı Devleti'nin güvenliğini tehlikeye düşüren bu hareketi karşısında Osmanlı Devleti Londra Protokolünü kabul etmemiştir.<sup>68</sup>

---

<sup>68</sup> Alben, a.g.t., s.22; Türkgeldi, a.g.e., c.IV s.262-271.

## 2. 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NIN BAŞLAMASI ve MUHAREBELER

Rusya 19 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş açmaya karar verdiklerini Avrupa devletlerine bildirirken<sup>69</sup> Rusya'nın İstanbul maslahatgüzârı 23 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'nin Dışişleri Bakanı Saffet Paşa'ya Osmanlı Devleti ile münasebetlerinin kesildiğini resmen bildirdi ve 24 Nisan 1877'de savaş ilân etti. Osmanlı-Rus Savaşı başladığında Almanya, Fransa, İtalya ve Avusturya tarafsızlıklarını ilân ederken, İngiltere ise tarafsızlığını belirtmekle beraber,<sup>70</sup> 6 Mayıs 1877'de Rusya'ya Süveyş Kanalı, Basra Körfezi, İstanbul ve Tuna nehrinin Rusya'nın işgaline uğraması halinde, İngiliz menfaatlerinin ciddi olarak tehlikeye gireceğinden bahisle buna asla razı olunmayacağını bildiren bir nota verdi.

Rusya Başbakanı Gorçakof bu notaya verdiği cevapta, İngiltere'nin tarafsızlığını korudukça notada istenilen hususlara uyulacağına dair teminat verirken,<sup>71</sup> İstanbul ve Boğazlar konusunda bir teminat vermekten kaçınarak, savaş amaçlarının dışına çıkmayacağı gibi gayet kaypak bir ifade kullanmıştır.<sup>72</sup> İngiltere'nin menfaatine riayetle Bulgaristan'ı müstakil bir eyaleti haline getirerek bununla yetinmek Rusya'nın canına minnet olacaktır. Fakat bir on sene sonra fırsat bulduğunda yine Osmanlı Devleti'ne savaş açarak Eflâk ve Boğdan'da yaptığı gibi o zaman dahi memleketeyn (Eflak ve Boğdan) ile beraber Bulgaristan'a gelerek, İngiltere'ye kendi menfaatini muhafazaya vakit bırakmaksızın Edirne'nin önüne ve İstanbul kapılarına kadar gelmesi muhtemeldir. Bunun için İngiltere'nin her halde menfaati gözetmekte muhtar olması ve Moskof'un ilerisini düşünüp de işin üzerine düşmemesi için harp tarafıslı Rusya'ya karşı bir taahhüt vermeyecektir.<sup>73</sup>

---

<sup>69</sup> Uçarol, a.g.e., s.339; Gençer, a.g.t., s.61.

<sup>70</sup> Erol Haker, *93 Harbi Tuna'da Son Osmanlı Yahudileri*, çev: Ceren Elitez, Timaş Yayın Grubu, s. 82; Uçarol, a.g.e., s.340; Mehmet Ün, *93 Harbi'nden Balkan Savaşı'na "Rumeliye Veda"*, Kastaş Yayınevi, I.Baskı, İstanbul, 2015, s.25.

<sup>71</sup> Süleyman Kocabaş, *Sultan Abdülaziz ve I. Meşrutiyet Tarihi*, Vatan Yayınları, İstanbul, 2001, s.296.

<sup>72</sup> Gençer, a.g.t., s.61.

<sup>73</sup> BOA, **Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR.)** Dosya No:1 Gömlek No:33, 4 Cemâziyelevvel 1294 (17 Mayıs 1877). **Bkz: Ek 1**

Osmanlı-Rus Savaşı Kafkas ve Balkan cihetinde 1877-1878 tarihinde iki cephede başlamıştı. Balkan cephesi tüm Balkanlar'ı kaplayacak şekilde geniş alana yayılmak durumunda kalmıştı.

Rus askerî asıl kuvvetleri ile kaleleri kuşatmadan Tuna'nın en zayıf bölgesinden geçmeyi hedefliyorlardı. Bu plâna göre; *“Türkler tarafından kuvvetle tutulan ve oldukça iyi tahkim edilmiş kalelere çatmadan yola devam etmek, Sırp kuvvetlerine yakın olmak, sıcak savaşın devam ettiği Karadağ kuvvetleri ile çarpışan Türk kuvvetlerinin Bulgaristan ile irtibatını kesmek, Türk ordusu için Tuna'dan sonra ikinci bir savunma hattı niteliğinde olan Balkan geçitlerini en kısa yoldan ele geçirmek suretiyle kaleler bölgesini kuşatma çemberi içine alıp Türklerin moralini iyice çökertmek, bundan sonra da Yunanistan'ın da başkaldırmasını sağlayarak sağladığı avantajlar neticesinde Avrupa devletlerini ve özellikle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu Rusya lehinde etkilemek amacı güdülüyordu.”*<sup>74</sup>

## 2.1. Tuna Muharebeleri

Osmanlı, Tuna'nın Rus ordusunun önünde bir engel olarak ehemmiyetini anlamış ve 1860'lı yıllardan itibaren güçlü nehir filosu oluşturmaya başlamıştı. Rusların Tuna'yı geçme hazırlıkları 1876 güzünde başlamıştı.<sup>75</sup>

Rus ordu kumandanı Nikolayeviç, Edirne'ye geçmeyi plânladığı harekâtı 1877 yılında Çar II. Aleksandır'a sunmuş ve bu plân kararlaştırılmıştı.<sup>76</sup> 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne harp ilân etmelerinin ardından, Rumeli Cephesi Başkomutanı Çarın kardeşi Grandük Nikolayeviç komutasında Romanya toprağına girmeye başlayan Rus ordusu Tuna'ya doğru 200 bin kişilik bir kuvvetle ilerledi. Abdülkerim Nadir Paşa ise, emrindeki 186 bin kişilik kuvvetle Ruslara karşı koyacaktı.<sup>77</sup>

Osmanlı Donanması savaş esnasında üç filo halinde Karadeniz'e çıkarılmıştı ve birinci filo Tuna boğazının ve Rumeli sahillerinin muhafazasından sorumluydu.

<sup>74</sup> Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Balkan Cephesi*, 2. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2004, s. 81.

<sup>75</sup> A.B. Şirokorad, *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana - Osmanlı-Rus Savaşları (Kırım-Balkanlar-Sarıkamış) 93 Harbi*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009, s. 416-417.

<sup>76</sup> Gençer, a.g.t., s.62.

<sup>77</sup> Kocabaş, *Kuzeyden Gelen Tehdit..*, s.319.

Osmanlı savaş gemilerinin harekâtına engel olmak için Ruslar, büyük topların bulunduğu yerlere istihkâmlar yapmış, Tuna nehrine mayınlar döşemiş ve kara yoluyla getirdikleri istimbotlarını Tuna'ya indirmişlerdi.<sup>78</sup> 21 Nisan'da Türklerin Rus gemilerine ateş açmasıyla çarpışmalar başladı ve 15 Hazirana kadar sürdü. Osmanlı, Tuna donanmasına bağlı gemileri 500 millik bir alana yaymıştı.<sup>79</sup>

Rusların Tuna'ya indirdikleri beş istimbot Türk zırhlıları tarafından batırılmışsa da Rusların bir iki yere yerleştirdiği mayınlar Rusçuk'taki Osmanlı gemilerinin yukarıya geçmesine engel oldu.<sup>80</sup>

Harp ilân edilir edilmez Romanya ile anlaşılan Ruslar Romanya'ya girerek 40.000 kişilik ordusu Maçin'den Tuna'yı geçerek Dobruca'ya girmişlerdir.<sup>81</sup> Rusların harp plânına göre Rus kolordusu Tuna'yı aşarak Dobruca'ya geçecek ve Türk kuvvetlerinin Tuna'nın doğu Rus yollarını tehdit etme teşebbüsüne karşı koyacaktı. Rus kuvvetleri Rusçuk-Niğbolu arasından Tuna'yı geçip Edirne'ye ilerleyip Türk kuvvetlerini ikiye ayıracaktı.<sup>82</sup>

Rus taarruzu 24 Haziran'da Rusçuk'un bombardımanı ile başlamış, Bulgarların da yardımıyla Zıştovi kasabası zapt edilmişti. Rus orduları Zıştovi'ye geçerek, bölgeye asker sevkiyatını artırarak Rus askerinin sayısı 40.000 in üzerine çıkarılmıştı. Osmanlı kuvvetleri Rus asker sayısının fazla olduğunu görünce savaşmadan geri çekildi.<sup>83</sup>

Tuna'yı geçmek için bile sadece 40.000-50.000 kişilik bir kuvvet kullanan Rus ordusu tahminlerinin aksine zayıf bir direnişle karşılaşmışlardı. Düşman Tuna'nın güneyine geçerek Silistre, Rusçuk ve Şumnu'da Osmanlı ordusunun kısım kısım imhası, Rumeli cephesinde Osmanlı hatasının başlangıcı olmuştur.

---

<sup>78</sup> Ali İhsan Gencer-Nedim İpek, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi Vesikaları (Temmuz 1877)", *Belgeler*, C. XV, S. 19, TTK Basımevi, Ankara 1993, s. 207-208.

<sup>79</sup> A.B. Şirokorad, a.g.e., s.416-417.

<sup>80</sup> Ali İhsan Gencer-Nedim İpek, a.g.m., s. 207.

<sup>81</sup> İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, C. IV, İstanbul, 1972, s.302.

<sup>82</sup> Ali İhsan Gencer-Nedim İpek, a.g.m., s. 207.

<sup>83</sup> Genç, a.g.t., s.65.

Ruşuk ile Niğbolu arasındaki Osmanlı topraklarına giren Rus güçlerinin amacı Balkan geçitlerini aşarak Bulgaristan'ı ele geçirmek ve Edirne- Sofya demiryoluna ulaşmaktı.<sup>84</sup>

Bu fikir bir an önce Edirne'yi işgal etmek, Edirne'nin ele geçirilmesi ile istenen barış sağlanamazsa İstanbul'a yürümektir.<sup>85</sup> Rus ordusunun harekâtı ile 7 Temmuz 1877'de Tırnova işgal edildi.<sup>86</sup> Ruslar Balkanlar'ı geçerek Kızanlık ve Yeni Zağra'yı tehdit etmeye başladı.<sup>87</sup>

Düşmanın bölgeden tahliyesi ve Müslüman ahalinin Tuna'da olduğu gibi düşmanın hain davranışlarına karşı mümkün olan her tedbirin alınması için, emrindeki serbest birliklerle Müşir Süleyman Hüsnü Paşa ordusunu, Rumeli'ye kaydırmıştır.<sup>88</sup> Süleyman Paşa'nın ordusu 1877 tarihinde Dedeagaç iskelesine ulaşmış, orduya nefes aldirmeden demiryoluyla Edirne'ye taşınmıştır.<sup>89</sup>

Rus ordusunun Tuna'yı geçmesi Edirne ve İstanbul'da büyük heyecan yaratırken, Sultan II. Abdülhamit, Osman Paşa ile yaptığı telgraf görüşmesinde Karadağ'dan gelmekte olan Süleyman Paşa ordusuna güvendiğini bildiriyordu.<sup>90</sup>

İstanbul'da endişe ile karşılanan, Rusların bu başarıları başta Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Paşa olmak üzere bazı komutanlar görevden alınmıştır. Görevden alınanların yerine Tuna Ordu Komutanlığı'na Müşir Mehmed Ali Paşa, Balkan Orduları Umumi Komutanlığı'na Süleyman Paşa getirilmiştir.<sup>91</sup>

## 2.2. Eski Zağra ve Kızanlık Muharebeleri

Savaş plânlarının düzenlenmesi görevi Mehmed Ali Paşa'ya verilmişti. Balkanlar'ı aşan Rusların, hücumla geçecekleri belli olduğu için buranın emniyetinin sağlanması ve düşmanın Balkanlar'da geri çevrilme görevi Süleyman Paşa'ya verildi.

---

<sup>84</sup> Hüner, Tuncer, "Doğu Sorunu" ve Büyük Güçler (1853-1878)- Osmanlı'nın Kader Yılları, Ümit Yayınları, Ankara, 2003, s.146; Gençler, a.g.t., s.66.

<sup>85</sup> Hikmet Süer, a.g.e., s. 55.

<sup>86</sup> Danişmend, a.g.e., s.303.

<sup>87</sup> Gençler, a.g.t., s.66.

<sup>88</sup> BOA, **İrade-i Meclis-i Mahsus**, Dosya No:57 Gömlek No:2621, 6 Receb 1294 (17 Temmuz 1877).**Bkz: Ek 2.**

<sup>89</sup> BOA, **İ. MMS.** nr.57/2621, 6 Receb 1294 (17 Temmuz 1877).

<sup>90</sup> Kocabaş, *Kuzeyden Gelen Tehdit..*, s.320

<sup>91</sup> E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 48.Gençler, a.g.t., s.67.

Süleyman Paşadan önce Yeni Zağra'yı kollama görevi Rauf Paşa'ya aitti. Bunun amacı boğazlardan gidilecek olan Rusya'ya engel olmak ve Edirne'ye giden demiryolu hattını düşman istilâsından korumaktı.<sup>92</sup>

22 Temmuz 1877'de Eski Zağra'nın da işgal edilmesi üzerine Süleyman Paşa ve Rauf Paşa Eski Zağra, Kızanlık, Şıpka, Hain ve Frediç geçitlerinin düşmandan geri alınması kararlaştırıldı. Eski Zağra üzerine Rauf Paşa hareket etti. Bu durumu öğrenen Rus ordusu, Rauf Paşa'nın Yeni Zağra'dan ayrılmasından sonra kasabayı zapt etti ve burayı korumak üzere bırakılan askeri de yarı zayıf verdirerek Edirne Karapınar'a kaçırmıştı.<sup>93</sup> Recep Paşa livasına ilerlemekte olan düşman kuvvetlerinin 1877'de top ateşiyle taarruz etmesiyle başlayan Recep Paşa livası şiddetli mukavemet gördüğünden yavaş ilerliyordu. Recep Paşa, ve şose hendeğine pusuya yatırılan düşman müfrezesine kahramanca hücum edince pusudaki düşman taburu dağılıp kaçtı.<sup>94</sup> Rusların Yeni Zağra'ya hücum ettiği ancak büyük kayıplarla bozguna uğrayarak geri çekilmişlerdir.<sup>95</sup>

Veysel Paşa da düşmanın müdafaa hattının sağ tarafını iyice sıkıştırınca Rus ve Bulgar kuvvetlerinin durumu zorlaşmış ve geri çekilmeye başlamıştı. Durumdan istifade Recep ve Veysel Paşalar düşmanı sıkıştırınca düşman Yeni Zağra'ya çekildi.

I. Plevne muharebesi dışında şimdiye kadar ciddi bir direniş görmeyen düşman, Süleyman Paşa kuvvetleri karşısında ezilmiş.<sup>96</sup> Eski Zağra 30 Temmuz'da Osmanlıların eline geçmişti.<sup>97</sup> Kızanlık'a ve Şıpka'ya yürümekte olan Süleyman Paşa'nın, Rauf Paşa'nın Edirne Karapınar'a firar eylediğini haber alması, Yeni Zağra firarilerinden Miralay Musa Kâzım Bey'e rivayeten "*Ruslar, yirmi bin kişiyle Yeni Zağra'yı alıp Karapınar'a doğru yürüyorlar*" şeklindeki haberin Yıldız tarafından Süleyman Paşa'ya iletilmesi, ordunun mühimmat ve zahire yolu bulunan Yeni

---

<sup>92</sup> Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, Yay. Haz. İ. Miroğlu, İstanbul, 1983, s.406; Gençler, a.g.t., s.67- 68.

<sup>93</sup>H. Râci Efendi, *Tarhçe-i Vak'a-i Zağra*, Haz. Ertuğrul Düzdağ, Timaş Yayınları, İstanbul 1990, s.130-133; Gençler, a.g.t., s. 68.

<sup>94</sup> H. Râci Efendi, *a.g.e.*, s.142-143; Gençler, a.g.t., s.68.

<sup>95</sup> **BOA, Yıldız Tahrirat-ı Ecnabiyye ve Mabeyn Mütercimliği, Dosya No:1 Gömlek No: 45** H.1294.

<sup>96</sup> Süer, *a.g.e.*, s. 201-202; Celaleddin Paşa, *a.g.e.*, s.409.

<sup>97</sup> Erol Özbilgen, *Osmanlı'nın Balkanlardan Çekilişi (Süleyman Hüsnü Paşa ve Dönemi)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, s.109.



Zağra'nın kurtarılması lüzumunu gösterdi. Kızanlık ve Şıpka'ya harekât plânı ertelendi.<sup>98</sup> General Gurko'nun ordusu Eski Zağra muharebesinde ağır kayıplar vermişti. Uğradığı kayıplar ve cephane yetersizliğinden tekrar bir muharebeye girme taraftarı olmayan Gurko'nun ordusu Şıpka ve Gabrova'yı bıraktıkları gibi Tırnova'yı da tahliye etmeye başlamışlardı.<sup>99</sup>

### 2.3. Şıpka Muharebesi

Süleyman Paşa, düşmanın geri çekilmesinden sonra Osmanlılara karşı ayaklanmış olan Bulgarları temizledi. Savaşmadan Frediç Boğazını, Hain Boğazını ve Kızanlık'ı ele geçirdi.<sup>100</sup> Radetzky, 35. Alayın hemen Şıpka'ya intikal etmesini emretti.<sup>101</sup>

Süleyman Paşanın Şıpka'ya taarruzu 20 Ağustosta başlamış ve yedi gün süren bu kanlı muharebede kıt'alarını ateşe atmış hem kendi hatası hem de Rusların takviye kuvvetler göndermesinden dolayı başarı gösterememişlerdi.<sup>102</sup>

Londra Dışişleri bakanından Osmanlı misyonuna no:49011/185

Süleyman Paşa bize mükemmelliğini 21 tarihinde telgrafladı. Şıpka Muharebesinde, bizim ağır silahlar Rusların pozisyonlarını bombalamaya devam ediyor. Şefket Paşa ciddi şekilde kayıp veriyor, aynı zamanda 22 tarihinde Orkhanie'nin bölündüğünü duyuruyorlar. Ahmet Paşa Plevne'ye 2 saatlik mesafede bulunan Dink'e refakatçı konvoyla geldi. Daha sonra düşmanla ağır silahlı şiddetli mücadele oldu, Rusların geri çekilmesiyle sona erdi. Öte yandan Mehmet Ali Paşa'nın mükemmelliğiyle gündüz vakti dünden önceki gün ciddi bir taahhütlüğüyle düşmanı tamamen mağlup etti.<sup>103</sup>

Londra Dışişleri bakanından Osmanlı misyonuna no: 48985/184 St.Nicolas Şıpka geçidinde ben size dünden önceki gün işgal öncesi asker birliklerimize yazı ilan

<sup>98</sup> H. Râci Efendi, *a.g.e.*, s. 151-152; Gençer, a.g.t., s.69.

<sup>99</sup> Süer, *a.g.e.*, s.203.

<sup>100</sup> Özbilgen, *a.g.e.*, s. 116; Celaleddin Paşa, *a.g.e.*, s.425; Gençer, *a.g.e.*, s.70.

<sup>101</sup> Francis Vinton Greene, *93 Harbi, Tüm Cepheleleriyle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2018, s.299.

<sup>102</sup> Danişmend, *a.g.e.*, s. 304.

<sup>103</sup> BOA. **Hariciye Nezareti Londra Sefareti 3**, Dosya No:253 Gömlek No:32, M. (24 Eylül 1877).

**bkz: Ek 3**

ettim. Düşman tarafından bu çalışmayı da alan kolonilerimizin desteklenmesi gerektiğine kanaat getirdi ve sağa sola iki ayrı yoldan manevrayla güçlendirdi. Bu yürüyüş maalesef stratejik engeller yüzünden gecikti. Ruslar sayının üstünlüğünü görmek için takviye alıyor ve kolonların durdurulması gerektiğini söylüyordu. Düşmana ciddi zararlar verdikten sonra eski pozisyonlarını aldı. Süleyman Paşa çok geçmeden St. Nicolas'ı sürdüreceği ve tam olarak geçiştireceğinden kuşku duymadı.<sup>104</sup>

Londra Dışişleri bakanından Osmanlı misyonuna, 27 Ağustos tarihli Süleyman Paşa'nın raporunu gönderiyorum. 21'den beri savaş Şıpka'nın zirvelerinde sabahtan akşama kadar hergün şiddetli dolu devam ediyor. Bazı önemli yükseklikteki yerin başında gelen D'aikirdje Bel Şıpka talimatlarının solunda bulunuyor. Düşman bizi geri almak için bütün çabaları dağıtmakla tehdit ediyor. Her ne pahasına olursa olsun stratejik noktalar ve saldırılar her zaman geri çekilir veya bu toparlanma ateşiyle ateşli silahlar desteklenir. 26 Ağustosta Ruslar bu tarafa saran savaş hattımızdan, D'aikirdje Bel'e ateş topuyla bir saldırıya yol açtı. Hiç bu kadar şiddetli ve korkunç bir şekilde savaş olmadı. Ruslar yaşadıkları tehlikede dikkat etmeden birçok kayıp verdiler. Güneşin batışına kadar saldırılarını yenilediler. Savaşa ara vermeden devam eden taze birliklerle mücadele edilmedi. En yüksek olan D'aikirdje Bel'i işgal etmeyi başarmak daha önemlidir, fakat Süleyman Paşa komutasındaki birinci ve üçüncü ekiplerin taburları kurtarıldı.

Az da olsa en fazla yükü birliklerimiz üstlenerek düşmanın kalbine sızdı, onları geri çekilmeye zorladılar ve onları kafa karıştırıcı tehditlere maruz bıraktılar. Tanıklığın bir kısmı Ruslardan alındı. Söz konusu ifadenin bir kısmı gecenin yenilenmesine rağmen ayrılmaya cazip gelen Ruslara karşı geldi. Tüm bu çabalar, tüm tartışmalı pozisyonlar ele geçirilen askerlerin kahramanca direnişini, kırmak için geldi. Tükenmiş ve yok olmaya yüz tutan düşman, D'aikirdje Bel, tepelerin yamaçlarını alçaltmak zorunda kaldı. 27 Ağustos Pazar günü takviye alan düşman bu pozisyonlara yönelik saldırıya devam etti. Ancak askerlerimiz takdire şayan bir şekilde direndiler. Bu kez düşmanın kesin planlarından vazgeçmek ve çok yorucu bir şekilde devam

---

<sup>104</sup> BOA, HR. SFR.3. Dosya No:253 Gömlek No:26, M.(19 Eylül 1877). bkz: Ek 4

etmek zorunda kaldı. Birliklerimizin kaldığı stratejik nokta güçlendiriliyor. Savaş devam ediyor, yaralanan ve öldürülen kayıplarımızın asıl rakamları bilinmemektedir. Komutanlarımızın raporları abartılı olmadan altı gün ve gece boyunca sadece kitapların yarıçapından üç binde fazla erkeğe, şuanda D'aikirdje Bel'in tepelerinde binden fazla ceset var. Piyade birlikleri savaş alanında iki binden fazla tüfek ve çok miktarda silah ve araç topladı.<sup>105</sup>

22 Ağustos Şıpkada bir topçu muharebesi cereyan ederek bu muharebede Osmanlı topçuları tarafından Rusya'nın bir cephanesi yandı. Rusya'nın yol üzerindeki sağlam bulunan toplarından dört adedin atışı kestirildi. Rusya'nın Osmanlı topçularına atışı fevkalâde olmasına rağmen top muharebesinde Osmanlılardan hiçbir kayıp piyade dahi olmamıştır. Ordugâhda bir hareket olmayıp yalnız İstanbul'dan büyük toplar gelmektedir. Yine Gubrova'ya iki sürat Sofada bulunan Yeşil ağaç karyesinde Çerkesler ile Rusya arasında bir muharebe cereyan edip Rusyaluları kavup ordugâha iki yüz elli tüfenk ile pek çok zabitan apoletleri getirilmiştir.<sup>106</sup> Şıpka Kolordu kumandanı Mehmet Rauf Paşanın doğrudan muharebeye katılıp gerekenleri yerine getiriyor.<sup>107</sup>

Hazargrad ve Plevne ordusu Şıpka Boğazını geriden zorlayabilirdi fakat düşman kuvvetlerine karşı taarruza geçebilmek takviye kuvvetlerinin gelmesiyle mümkündü. Başkomutanlığa telgraf gönderen Süleyman Paşa, yapılan muharebelerde taburlarının yıprandığını, her türlü savaş mühimmatının tamamlanmasını ve takviye kuvvetlerinin gönderilmesini istemişti.<sup>108</sup> Rus kuvvetleri Şıpka Boğazında iki müdafaa grubu halinde buldukları için Süleyman Paşa kuvvetleri, stratejik önemi büyük olan Şıpka Boğazını alamadı. Fakat Şıpka Boğazındaki müdafaa mevzilerini üç taraftan kuşatmış oldu. Rus orduları bu durum karşısında sarsıldı ve zayıyata uğradı.<sup>109</sup> Almanya

---

<sup>105</sup> BOA, HR. SFR. 3. Dosya No: 253 Gömlek No: 14, M.(29 Ağustos 1877). bkz: Ek 5

<sup>106</sup> BOA, Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı, nr: 1/77 17 Ramazan 1294 (25 Eylül 1877). bkz: Ek 6

<sup>107</sup> Bu konuya ait belgedeki orijinal ifadeler şu şekildedir."alemşumul şehinşahileri buyrulduğu vecihle kemterleri zat akdesi hümayunlarının en küçük fakat en sadık sadakat nişanından buyrulmuş olmak iddiasıyla müftehir olduğum cihetle daima vatan ve milletin selamet ve saadetine matuf olan niyat mekkarı mühayat cenab kıymeti sitanilerinin icab ettirdiği yola gitmek için fedaya cana her an ve her zaman hazır olduğumdan..." BOA, Yıldız Arzuhal Jurnal, (Y.PRK.AZJ) 1/78. bkz: Ek 7

<sup>108</sup> Süer, a.g.e., s. 300-301.

<sup>109</sup> Hikmet Süer, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s.173; Gençer, a.g.t., s.70.

imparatorunun Şıpka muharebelerinde esir düşen yaralı Rus askerlerinin ve Kızılhaç görevlilerinin katledildiklerini işitmesi üzerine bunu II. Abdülhamid'e bildiriyor.<sup>110</sup> Süleyman Paşa, 16-17 Eylül gecesinde cepheden yapılan bir baskınla en önemli ve en yüksek yer olan “Sveti-Nikolayı” kanlı savaşlar sonunda ele geçirdi ise de ek kuvvetlerin gelmesiyle Rus ordusu burayı tekrar aldı.<sup>111</sup> Mehmet Ali Paşa'nın azledilmesi üzerine yerine Süleyman Paşa Tuna Doğu ordusu Başkumandanlığına getirilirken, Balkan ordusu Kumandanlığı da Rauf Paşa'ya verildi.<sup>112</sup>

#### 2.4. Plevne Muharebesi

Plevne, savunma için uygun bir yer olmasa da Niğbolu, Rusçuk, Sofya, Tırnova ve Filibe'den gelen yolların kavşağında bulunmasından dolayı stratejik bir konuma sahipti. Ruslar Tırnova, Niğbolu ve Şıpka geçidini işgal ettikten sonra Plevne'ye doğru ilerlediler. Bunun üzerine Osmanlı Orduları Başkomutanı Abdülkerim Paşa'dan Plevne'ye gitme ve bu şehri tutma emri alan Osman Paşa,<sup>113</sup> Plevne'ye hareketinden önce 3 tabur piyade, 1 bölük süvari ve 4 toptan oluşan bir kuvvetle Mirliya Atıf Paşa'yı kasabaya göndermişti.<sup>114</sup>

Atıf Paşa'nın Plevne'ye gelerek yaptığı faaliyetler Bulgarlar tarafından Bulgarini'deki (Plevne-Niğbolu yolu) Tutolmin'e haber verilmesi üzerine, durum 9. Kolordu Komutanı General Krüdner'e bildirilmişti. Plevne'yi ele geçirmek için Türk istihkâmları önüne ancak 19 Temmuz akşamı gelebilen Tümgeneral Schilder Şuldner'in müfrezesi akşama kadar şiddetli bir topçu ateşi açmış ertesi gün yaptığı ilk hücumunda başarılı olamamıştı.<sup>115</sup> İlk Plevne Muharebesi'nde düşmanın Niğbolu yönünden gelmesi bekleniliyordu. II. Plevne Muharebesi'nin başladığı 30 Temmuz 1877 gününe kadar geçen sürede mevzilerin miktarı artırılmıştı.<sup>116</sup> Müşir Osman Paşa kazandığı başarıdan sonra Lofça'nın geri alınması için hazırlık yapmıştı. Lofça 27

<sup>110</sup> BOA, **Yıldız Esas Evrakı**, nr: 84/100. **bkz: Ek 8** 14 Şaban 1294 (24 Ağustos 1877).

<sup>111</sup> Özbilgen, a.g.e., s.117.

<sup>112</sup> Celaleddin Paşa, a.g.e., s.432; Süer, a.g.e., 307; Gençer, a.g.t., s.71.

<sup>113</sup> Cemalettin Taşkıran, “93 Harbi'nde Plevne'nin Son Durumu ve Osman Paşa'nın Huruç Harekâtı”, *Askerî Tarih Bülteni*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl: 22, S. 43, Ankara Ağustos 1997, s.17.

<sup>114</sup> Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s.158; Gençer, a.g.t., s.71.

<sup>115</sup> Danişmend, a.g.e., c.IV, s.303; Gençer, a.g.t., s.72; Taşkıran, a.g.m., s. 17.

<sup>116</sup> Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s.224.

Temmuz 1877’de ele geçirildi.<sup>117</sup> Plevne’ye güneyden, Servi ve Lofça tarafında taarruz tekrar ettiğinden Servi ve civarına tabiye edilmiş ordudan takviye edilerek artırılmıştır.<sup>118</sup> Plevne’nin ele geçirilmesini isteyen Nikola, Osman Paşa’nın ordusunu bütünüyle ortadan kaldırılmak istedi. 110 bin kişilik orduyu seferberlikle görevlendiren Aleksandr göndereceği kuvvetlerinin bölgeye intikali önce olamayacağından müdafaa pozisyonunda kaldı.<sup>119</sup>

Süleyman Paşa’nın Şıpka’da yaptığı taarruzlar olumlu sonuç vermeyince müdafaa durumuna geçilmesi, Ruslara üçüncü Plevne taarruzunun yolunu açmıştı. Plevne için tek engel vardı o da Lofça idi. Lofça’yı almak üzere harekete geçmişlerdi.<sup>120</sup> Rus ordusunun top ve sayı bakımından üstün olması Lofça’da Mirliwa Rıfat Paşa komutasındaki 4.000 kişilik Türk ordusunu zor durumda bırakmıştı.<sup>121</sup> Rıfat Paşa’nın Plevne’den yardım isteği üzerine 20 tabur piyade, 3 batarya top ve eldeki süvari kuvvetlerini alarak Lofça’ya harekete geçen Osman Paşa, Lofça’ya ulaştığında Ruslar tarafından işgal edilmişti.<sup>122</sup>

Nikola, Romanya prensine çektiği telgrafta: “İmdadımıza yetiş! Tuna’yı nerede ve ne şekil, şartlar altında geçmek istersen geç; fakat bir an evvel geç ve yetiş! Çünkü Türkler bizi mahvediyor! Hıristiyanlık davası kayboldu!” diyordu. Rus ordusunun tehlikeli bir duruma düşmüş olduğu anlaşılıyordu.<sup>123</sup>

Ruslar, 40.000 kişilik Romen ordusunu Plevne önüne getirmişti.<sup>124</sup> Üçüncü Plevne hücumunu başlatan Ruslara, ağır kayıplar verdirildi. Üçüncü Plevne Rusya’nın hem ordusunda hem de tüm ülkede şok etkisi yarattı. Osman Paşa başarılı olmasına rağmen durumunun tehlikede olduğunun farkındaydı ve bu yüzden çevresi tamamen kuşatılmadan çekilmesine izin verilmesini istediysede yerinde kalması emredildi.<sup>125</sup>

---

<sup>117</sup> Adem Ölmez, *Doksan Üç Harbinden Otuz Bir Mart Olayına Gazi Ethem Paşa ve Dönemi*, TTK, Ankara, 2013, s.17; Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s.171; Gençler, a.g.t., s.72.

<sup>118</sup> İ. Halil, Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. VII, Askeri Matbaa, İstanbul 1940, s.1-2.

<sup>119</sup> Şirokorad, a.g.e., s. 422-423.

<sup>120</sup> Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s.348; Gençler, a.g.t., s.73.

<sup>121</sup> Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 459.

<sup>122</sup> Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 461; Gençler, a.g.t., s.74.

<sup>123</sup> Sedes, a.g.e., C. VII, s. 3.

<sup>124</sup> Kurat, a.g.m., s. 40-41.

<sup>125</sup> Şirokorad, a.g.e., s. 424.

Gazi Osman Paşa'nın Plevne'deki ikinci zaferiyle üçüncü zaferi arasında tam 44 gün geçmiş ve Rus ordusu Niğbolu-Rusçuk-Şıpka arasında hareketsiz kalmıştı.<sup>126</sup> Ruslar III. Plevne Muharebesi'nden de mağlup çıkınca Gurko, komutasındaki 35.000 kişilik kuvvetle harekete geçti. Plevne'yi savunan Osmanlı ordusu açlık ve cephanesiz kalma problemiyle karşı karşıya kaldı.<sup>127</sup> Aynı zamanda Cephelerdeki asker noksanlığına, Plevne ve Şark Ordusu muharebelerine ve Asakir-i Mülkiye Nizamnamesi'ne göre gayrimüslim tebaadan asker alınmasına dair Meclis-i Vükelâca verilen kararın arz edildiği bildirilmiştir.<sup>128</sup>

Osman Paşa'nın 47 bin askerine karşılık 170 bin Rus askeri vardı. Rus birliklerine daha fazla dayanamayan Osman Paşa düşman kuvvetlerini yararak Plevne kuşatmasından çıkma kararı aldı. Osman Paşa, Rus ordusunun ele geçirdikleri yerleri bildirerek teslim olmaktan başka bir seçeneği olmadığını ve teslim olmasını istediği bir mektup aldı.<sup>129</sup> Nikola'nın teslim mektubunu reddeden Osman Paşa, Sırbistan önündeki Osmanlı kuvvetleriyle birleşmek üzere harekete geçti. Osman Paşa, Tevfik Paşa'yı Rus karargâhına göndererek teslim kararını bildirdi.<sup>130</sup> Plevne'de esir olup bükre dersaadete avdet etmiş olan asker şahane mirlivalarından Sadık ve Edhem Paşalara üçüncü rütbeden birer kıta Osmani ve hassa orduyu-u hümayuna redif süvari birinci alaya miralay Rıza Bey dahi rütbe-i nişan alilere ihsan buyruldu.<sup>131</sup>

Beş ay gibi bir zaman kaybettiren Plevne muharebesi Rus ordusuna pahalıya patlamıştı. Bu zaman içerisinde Gurko'nun Şıpka geçidini ele geçirmesi sayesinde hızlı bir zafere ulaşma imkânını ortadan kaldırmıştı.

---

<sup>126</sup> Danişmend, *a.g.e.*, c. IV, s. 304.

<sup>127</sup> Danişmend, *a.g.e.*, c. IV, s. 306; Gençler a.g.t., s.75.

<sup>128</sup> BOA, **Yıldız Esas Evrakı**, nr: 84/106 **bkz: Ek 9** 17 Zilkade 1294 (23 Kasım 1877).

<sup>129</sup> Gençler, a.g.t., s.75-76.

<sup>130</sup> Yılmaz Öztuna, *Resimlerle 93 Harbi 1877-78 Türk-Rus Savaşı*, Hayat Yayınları, İstanbul 1969, s.29.

<sup>131</sup> BOA, **İrade-i Dahiliye**, Dosya No: 766 Gömlek No: 62444 23 Muharrem 1295 (27 Ocak 1878).

### 3. EDİRNE'DEN İSTANBUL'A RUS İŞGALİ

Ruslar, Balkan topraklarını hızla işgal ederek Edirne'ye kadar geldiler. Osmanlı Devleti, Edirne'ye gelen Ruslarla mütareke yapmak için haber gönderdi. Çünkü Sultan II. Abdülhamit, Rusların İstanbul'a yaklaşmalarını istemedi. Bu nedenle, Ruslarla Edirne Mütarekesi imzalandı. Ardından II. Abdülhamit, İstanbul'un düşmesi tehlikesinden dolayı antlaşmaya razı oldu ve ağır şartları olan Ayastefanos Antlaşması'nı kabul etti. Ruslar, Padişahın alttan almasına ve antlaşmaları imzalamasına önem vermediler, çünkü İstanbul ve boğazları almak niyetindeydiler. Rus askeri, Edirne'den Yeşilköy'e kadar olan bölgeye yerleşti. Bu durum, İstanbul'da büyük heyecana ve telaşa sebep oldu.

Osmanlı basını, İstanbul'a kadar yaklaşan Rusların asker sayılarını, mühimmatlarını ve onlara gelen yardımlar gibi ayrıntıları sürekli olarak gazeteler aracılığıyla duyurdu. Devletin çaresizlik hali, basında da kendisini gösterdi. Avrupa ise bu durum karşısında telaşa düştü, çünkü söz konusu olan İstanbul'du. Ancak İngiltere, bu duruma müsaade etmedi. Ruslar, Edirne'ye kadar geldiklerinde İngiliz donanması da Marmara'da Mudanya önüne demirledi.

Rusya ise Edirne'ye giren Rusların İstanbul'u alacağını ümit etti. Onlara göre tek hedef İstanbul'un alınması idi. Ancak onların artık yeni bir dertleri vardı; o da İngiltere'ydi. Plevne'nin düşmesiyle Edirne ve İstanbul Rus tehlikesi altına girmişti. Plevne'nin düşmesiyle Sırbistan, Osmanlı'ya savaş ilan etti ve Rus kuvvetleri Edirne üzerine yürümeye başladı. Edirne, müdafaa açısından Plevne'den çok daha güçlüydü.<sup>132</sup> Rus karargâhında ne yapılacağına dair bir fikir yoktu. Rusların yanında savaşa giren Sırbistan Niş ve Pirot'u, Karadağlılar da Antivari'yi almayı başardı. Bulgarların silahlandırılarak Ruslar tarafından savaşa katılmaları sağlandı.<sup>133</sup>

Padişahın emri ile Tuna Doğu Ordusu Kumandanı Süleyman Paşa'dan 60 tabur ile İslimye üzerinden Balkan savunma hattının keşfine gitmesi istenmişti. Ancak Süleyman Paşa, kötü kış şartlarından dolayı Balkanlar'a ulaşmanın zor olması ve

---

<sup>132</sup> Sedat Bağırhan, *Osmanlı Basınında 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 2008, s. 58-59.

<sup>133</sup> Hüner Tuncer, *Osmanlı'nın Rumeli'yi Kaybı (1878-1914)*, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul Mart, 2010, s.14.

zaman kaybı gibi hususları düşünerek savaşın son safhası hakkındaki bazı düşüncelerini arz etmek üzere bu son emri dinlemeyerek İstanbul'a geldi.<sup>134</sup> Osmanlı Merkez-i Kumanda, 320 kilometre boyunca ve üzerinde 30 kadar önemli geçit ve sayısız ara yolların olduğu Kızanlık-Samakova hattının tutulmasını istemekteydi.

Süleyman Paşa ise, bir kısmı yenilgiler nedeniyle disiplini gevşemiş bir kısmı da yeni askere alınmış deneyimsiz, savaşma ve ulaşım olanakları kısıtlı bir orduyu böylesine geniş bir cepheye dağıtarak savunma yapmanın doğru olmadığını düşünmekteydi. Padişah ile uzun bir görüşme yapan Süleyman Paşa, siyasal öneri olarak Rusya ile hangi şartlarda olursa olsun silah bırakılması yapılmasının en iyi çare olduğunu ve Rus ordusuna karşı yapılabilecek son savunma şeklinin de ordunun Edirne ric'atgâh'ında toplanması gerektiğinde ısrar etmişti.<sup>135</sup>

Süleyman Paşa'ya husumet besleyen Serasker Rauf Paşa ve Mabeyn Feriki Said Paşa'nın Padişah nezdinde çevirdikleri entrikalar<sup>136</sup> yüzünden, ertesi gün derhal Edirne'ye gönderilen Süleyman Paşa, Edirne istihkâmlarını gözden geçirdikten sonra Sofya'ya gitti. Rusların Taşkesen mevkiinden ilerleyerek Kumarlı Ordusu ve Sofya arasına girmesi ve yiyecek yetersizliğinden Kumarlı Kolordu Kumandanı Şakir Paşa'nın geri çekilme izni üzerine Süleyman Paşa saraya şu mealde bir telgraf çekti: *"Kumarlı elden gidince, orduyu Edirne istihkâmlarına geri döndürmekten başka kurtuluş çaresi kalmaz. Zira Taşkesen'den geçen düşmanın arkası vardır. Sofya'nın ric'at hattı kesilmek üzeredir. Ben burada kalırsam başkumandanlık vazifesini yürütemem. Bu vazifeyi bir başkasına veriniz. Aksi takdirde derhal Edirne'yi tutmak ve mümkün mertebe asker toplamak için buradan ayrılmaya mecburum."* Ama Mabeyn Başkâtibi Said, Serasker Rauf ve Damat Mahmut Paşalar imzasıyla verilen cevapta: *"Edirne'nin müdafaası en son düşünülecek husustur. Bunu şimdiden düşünmeyiniz. Böyle bir niyet, sizden beklenen gayretle bağdaşmamaktadır. Müdafaa hattını ve dolayısıyla da memleketi korumaya çalışınız. Fakat mahsur kalmanız câiz*

---

<sup>134</sup> Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 505

<sup>135</sup> Özbilgen, a.g.e., s.132-135.

<sup>136</sup> Kendisini istirkab eden Çerkes-Rauf Paşa, Sultan Aziz'in hal'inde en mühim rolü oynayan Süleyman Paşa gibi bir kumandanın Edirne'ye gelmesinin tehlikeli olacağından bahsederek *"Vehm-i Hümayûn"* u tahrik etmiştir. bkz. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV, s. 308.



*görülemeyeceğinden, siz, Sofya'dan çekiliniz.”* buyurmuştur. Bunun üzerine Süleyman Paşa Edirne'ye döndü.<sup>137</sup>

Süleyman Paşa, savaş şartlarının ağırlaştığını görünce, savunma hatlarındaki taburları Edirne'ye çekmek istedi. Ancak bu sırada Kumarlı ordusunun Meriç vadisine doğru perişan bir halde çekilmesi, bilhassa Sofya'nın tahliyesi ve halkının yollara düşmesi vaziyetin çok kötüye gittiğini gösteriyor ve düşmanın Balkanlar'ın her tarafından saldırma ihtimali beliriyordu. Padişahın emri üzerine bu durumun müzakeresi yapılmış ve “*Süleyman Paşa Edirne'de kalarak askeri istihkâmlara toplansın*” ya da “*Süleyman Paşa ileri gitsin, Edirne'ye toplanacak askeri Ahmet Eyüp Paşa tertip etsin*” gibi iki muhalif görüşler neticesinde Süleyman Paşa'nın Filibe-Tatarpazarcık'ın ilerisindeki savaş mevkiilerine giderek orada bulunan 130.000 kadar askerle düşmanın taarruzunu önlemesi emredildi. Edirne'nin yegâne istinâd noktası olduğunu düşünen Süleyman Paşa, Başkumandanlık vazifesinden istifa ederek, Edirne'den Filibe-Pazarcık'a hareket etti.<sup>138</sup>

### **3.1. Edirne ve İstanbul'un Müdaafası İçin Alınan Önlemler**

Süleyman Paşa kumandasında Edirne'ye sevk edilmesi düşünülen askerî fırkanın getirilmesi için vapurlar gönderilmişse de bunlar gelinceye kadar Balkanlar'dan geçen Rus fırkasının tehlikesini savuşturmak için Edirne'de eli silah tutan Müslümanların savaşa hazırlanmaları için kesin emir gönderilmiş, İstanbul'un altı semtine birer sancak dikilerek “Asakir-i Muavine-i Sultaniyye” (Sultanın Gönüllü Askerleri) adı altında altı tabur teşkil edilmesi kararlaştırılmıştır.<sup>139</sup> Savaş esnasında ortaya çıkan subay açığı kapatılamazken, asker açığı Edirne, İstanbul, Selânik Hüdavendigâr, Aydın, Adapazarı, İzmit ve Konya gibi vilâyet ve mutasarrıflıklarda mukim Müslümanlardan “Asakir-i Mu'avine” adı altında toplanan bu başıbozuk asker ile kapatılmaya çalışılmıştır.<sup>140</sup> Rus ordusunun Yeni Zağra, Kızanlık ve Filibe'ye girdikleri sırada kasabaların bazısı harp halindeki yerlerin dairesi içinde kalmış

<sup>137</sup> Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 506.

<sup>138</sup> Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 509-510.

<sup>139</sup> Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 403.

<sup>140</sup> Nedim İpek, “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı”, *Türkler*, c. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 16; Ali İhsan Gencer-Nedim İpek, *a.g.m.*, s. 206.

olduğundan, oralardaki Müslüman ahalinin acilen Edirne ve emniyetli bölgelere çekilmesi kararlaştırılarak eli silah tutan ahalinin de Süleyman Paşa ordusunun bölgeye gelmesine kadar ordu askerleri ile birlikte vatani muhafaza hizmetinde bulundurulması lüzumlu görülmüştür.<sup>141</sup> Sofya'nın düşmesi üzerine 8 Ocak'ta Padişah, hükümetin toplanarak bir karara varmasını istemişti. Babiâli ise İngiltere'nin İstanbul Elçisi Layard ve Osmanlı Devleti'nin Londra Elçisi Musurus Paşa'dan gelen haberler doğrultusunda İngiltere'nin kararını birkaç gün daha bekleme kararı aldı. Fakat Gurko Osman Paşa'nın yerini alan Süleyman Paşa'yı kovalamak üzere İhtiman geçidini yarararak 36.000 kişiyi esir aldı. İhtiman geçidinin düşmesinden bir gün önce de 9 Ocak'ta kabinede değişikliklere gidilmiş, Sait Paşa Bahriye Nazırı, Rauf Paşa'da Damat Mahmud Paşa'nın yerine Serasker olmuştu. 11 Ocak'ta da Ethem Paşa'nın yerine Hamdi Paşa sadrazamlık makamına getirildi.<sup>142</sup>

Yeni kabine bir taraftan siyasi teşebbüsleri sürdürme kararı alırken, diğer taraftan da Edirne ve İstanbul'un müdafaası hususunda tedbirler arıyordu. En son çare olarak düşünülen tedbirler şu iki noktada toplanıyordu: Birincisi; Süleyman Paşa kumandasındaki ordu ile Yanbolu istikâmetine getirilmesi kararlaştırılan orduyu Edirne'ye çekmek. İkincisi; Tuna ve Batum'dan asker getirip, mevcut kuvvetleri takviye etmek suretiyle Çatalca istihkâmlarına göndermek. Bu sırada Şıpka ordusunu esir eden Rus ordusu Filibe ovasına yayılarak Eski Zağra ve Yeni Zağra'yı istilâ etmiş ve Yanbolu'ya giden demiryolunu kesmişti.

Süleyman Paşa ise çeşitli mevkiilerdeki kuvvetleri Pazarcık'a toplamak ve Filibe'den Edirne'ye çekilmek çarelerini aramakta idi. Fakat Ruslar Osmanlı ordusunu iki ateş hattında bırakmak için Sarımbey istasyonunu ele geçirmiş, Edirne'den ileri mevkiilerin gidiş dönüş yollarını ve muhabere imkânlarını tamamen kontrolleri altına almışlardı.<sup>143</sup> Alınan bir telgrafla Edirne'deki askerimiz burayı terk ederek Dersaade 'te çekilmeye başlamıştı. Eli silah tutan kişilerin cümlesi de Payıtahtın müdafaası için silahaltına alınmıştı. Ancak bu toplanan kuvvet İstanbul'u müdafa etmek için yeterli değildi. Berlin Sefareti Hariciye Nazırı Musurus Paşa gizli bir telgrafla sadârete

---

<sup>141</sup> BOA, İ. MMS.(İrade-y-i Meclis-i Mahsus) nr: 57/2621, 6 Receb 1294 (17 Temmuz 1877).

<sup>142</sup> Gençler, a.g.t., s.79.

<sup>143</sup> Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 520.

düşüncelerini, “Kara neferâtından oluşturulan kuvvetin Payıtahtı müdafaaya kifayet edemeyeceğinden ehemmiyeti kalmayan noktalarda dağınık halde bulunan ordu askerlerinin hepsinin ve bunun gibi Şumnu, Varna ve diğer kalelerdeki askerlerin hemen İstanbul’a toplanmasının önemli ve lüzumlu olduğu, bu şekilde teşkil edilecek bir ordu ile istilâya karşı bir sed kuvveti temin edilmiş olacağı” şeklinde bildiriyordu.<sup>144</sup>

Edirne’de bulunan Eyüp ve Mehmed Ali Paşaların, Süleyman Paşa kumandasındaki ordunun, gerek yollarda, gerek kış şartları yüzünden çektikleri sıkıntı neticesinde yorgun düşüp geri çekilmişlerdir. Düşmana karşı taarruzda bulunamayacağı gibi, hızla ilerleyen Rus ordusundan önce Edirne’ye gelebilmelerinin imkânsızlığını söylüyorlardı. Öte yandan askeri ümera Tuna ve Batum’dan istenildiği kadar asker getirilmiş olsa bile bu kuvvetlerle İstanbul ve Edirne için bir müdafa hattı teşkil edilemeyeceği ve alınan tedbirlerin yeterli olmadığı görüşünde birleşerek bu doğrultuda bir mazbata hazırladı.<sup>145</sup>

Rus süvarileri Edirne’ye yaklaşınca, orada bulunan askerler kaçtılar. Bunun üzerine kumandan Ahmet Eyüp Paşa ve Vali Cemil Paşa, topları demiryolu ile İstanbul’a naklettirip, Edirne’de Padişah Sarayı’nda muhafaza edilmekte olan cephaneyi ateşe vererek beş yüz yıllık öyle güzelim bir eseri havaya uçurduktan sonra Çorlu’ya gittiler.<sup>146</sup> Aynı hafta içinde Rus keşif kolları ilerleyerek Dedeğaç ve Enez’e kadar uzanmışlar ve Bolayır’a doğru kuvvetli bir birlik ileri sürmüşlerdi. 26 Ocak’ta Grandük merasimle Edirne’ye girdi.<sup>147</sup>

### 3.2. Edirne Mütarekesi

Osmanlı Devleti yenildiği 93 Harbi’nde hem kendi durumunu kurtarmak hem de Balkanlar’daki katliamı durdurmak için mütareke istemiştir. Özellikle Bulgaristan’da Türk köy ve şehirleri yakılıyor, en vahşi katliam yapılıyordu. Bütün Balkanlar’dan, çok acıklı durumda, İstanbul ve Anadolu’ya göç, eden milyonlarca insanı iskân etmek,

<sup>144</sup> BOA, Y. EE.,(Yıldız Esas Evrakı) nr. 42/93, 16 Muharrem 1295 (20 Ocak 1878). **bkz: Ek 10**

<sup>145</sup> Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 521; Gençler, a.g.t., s. 80.

<sup>146</sup> Mahir Aydın, *a.g.m.*, TDVİA, c. IX, s. 499; Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 529.

<sup>147</sup> Gençler, a.g.t., s. 80.

barındırmak son derece güçtü. Göçmenler camileri doldurmuş, oralarda yatıp kalkıyorlardı. Türkler Bulgaristan'da azınlığa düşmüşlerdi.

93 harbi süresince cephelerde ve başkent İstanbul'da endişeli havanın son dereceye vardığı bu dönemde, Osmanlı temsilcileriyle Rus başkomutanı arasında savaşın durdurulması için görüşmeler başladı ve sonuçta 31 Ocak 1878'de Edirne Mütarekesi yapıldı. Buna göre; Osmanlı kuvvetleri (İstanbul yakınlarındaki) Terkos-Küçükçekmece hattına çekilecek, bu hattın beş kilometre ilerisinde Rus kuvvetleri yerleşecek ve iki ordu arasında tarafsız bir bölge bulunacaktı.

Edirne Mütarekesi'nden sonra Sultan II. Abdülhamid sadaret makamına Ahmet Vefik Paşa'yı getirdi. Ahmet Vefik Paşa büyük bir diplomat, büyük bir idareci ve edip idi. Yedi yabancı dil biliyordu. Yine Edirne Mütarekesi'nden iki hafta sonra Sultan Abdülhamid, Millet Meclisi'ni süresiz olarak tatil etti(13 Şubat 1878). Meşrutiyet ve Anayasa kaldırılmadı; ama Meclis 1908'e kadar toplanmayacak ve bu süre içinde sultan devleti mutlakiyetle yönetecekti.<sup>148</sup>

#### 4. DOĞU CEPHESİNDE DURUM

Osmanlı Devleti'nin Doğu cephesinde Rus taarruzuna karşı bir planı yoktu. Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Abdülkerim Paşa'nın savunma planına göre hareket edilmesine karar verildi. Plana göre; Osmanlı ordusu Kars, Ardahan, Batum ve Erzurum da Rus ordusunu doğa şartlarından yararlanarak durduracaktı. Müslümanlar da Ruslara arka cepheden zarar verecekti. Rusların planına göre Anadolu harekâtı taarruz üzerine kurulacaktı. Rusların ilk hedefi Erzurum'u ele geçirmektir fakat planı değiştirerek üç kola ayrılan Rus kuvvetleri Ardahan, Doğu Beyazıt ve Kars istikametine yürüdüler.<sup>149</sup>

Doğu Anadolu'da ise Ahmet Muhtar Paşa komutasında yaklaşık 55.000 askerden oluşan bir Osmanlı ordusu vardı.<sup>150</sup> Rus ordusunun başında General Melikof vardı. Rus ordusu 120.000 kişi civarındaydı.<sup>151</sup>

<sup>148</sup> Mehmet Rifat Bey, a.g.e., s.107-108.

<sup>149</sup> Ziya Enver Karal, *Osmanlı Tarihi I. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)* c.VIII, V. Baskı, TTK, Ankara, 2000, s.52-53.

<sup>150</sup> Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Tarihi Broşürü*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 2000, s. 23.

<sup>151</sup> Mehmet Rifat Bey, a.g.e., s.78; Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Balkan Cephesi*, s.44.

Kars, Doğubayazıt ve Ardahan'a doğru ilerleyen Ruslar, Doğubayazıt'ı ele geçirdiler. Osmanlı, kuvvetlerinin iyi mücadele etmesine rağmen Melikof komutasındaki Ruslar Ardahan'a girdi.<sup>152</sup> Hüseyin Avni Paşa Ardahan'ın istilası sırasında 8000 askerinin görev yaptığını belirtti. Değişik kalibrede 95 top ve 8 ay yetecek kadar zahire vardı. Çarpışma sonrasında 152 şehit ve buna yakın yaralı sayısı vardı. Yenilginin en önemli nedeni askerlerin firarıydı. Ardahan'ın Rusya'nın eline geçmesi, Osmanlı Devleti için büyük bir hezimetti.<sup>153</sup>

Rusya Ardahan'ı istiladan sonra Karsa geçti. 1877 tarihinde Türk harp gemileri, Kafkas tarafındaki Suhum Kalesi'ni bombaladılar. Buradaki Abazalar da harekete katıldılar. Ruslar bir miktar askerini buraya sevk etti. Bu gelişmeler Osmanlı askerini ve kumandanlarını ümitlendirdi. Ruslara karşı ayaklanan Müslümanların Ruslar için önemli bir mesele haline geleceği düşünülmekteydi.<sup>154</sup> Kars'ta 8 tane, Erzurum'da 12, Ardahan'da 6 tabur bulunuyordu. Rusya'nın Kars'a 12 saatlik mesafede Kemer kalesinin var olduğunu, Rusya'nın burada bir alay süvari, dört alay piyade, bir alay kazak askeri ve beş batarya ile bulunuyordu. Rus askerinin kışlık erzakı da yanlarındaydı. Ruslar Kemer kalesini tamir edip donatarak, dışarıdan yardım almayacak şekilde her şeyi temin ettiler.<sup>155</sup> Rusların Erzurum ve Kars'ı zapt etmesi durumunda Akdeniz ve Suriye'ye kolayca ulaşılabilecek, Avrupa'nın zor durumda kalacak, İngiltere'nin de Hindistan ve Afganistan ile irtibatı kesilecekti.<sup>156</sup> Osmanlı ordusu Ruslarla bir hafta süren şiddetli çarpışmaya girişmişlerdi. Kars kalesini kuşatan Rus ordusu kaleyi ele geçirmiştir. Hüseyin Paşa Erzurum'a geri çekilirken emri altındaki 14.000 askeri Ruslara esir vermiştir. Ahmet Muhtar Paşa komutasındaki birlikler de Erzurum'a doğru geri çekilmiştir.<sup>157</sup>

Özetle 93 Harbi doğu cephesinde kuvvetlerin geniş bir alana yayılması, kumandanlar arasındaki irtibatsızlık, asker, top, cephane gibi takviyeleri olan Ruslara

---

<sup>152</sup> Vehbi Kocagüney, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde Aziziye Tabyası Savaşları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1965, s.32; Eylem Tekemen, *Berlin Kongresi ve Osmanlı Devleti (1878)*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu, 2006, s.43.

<sup>153</sup> Şirokorad, a.g.e., s.438-439.

<sup>154</sup> Kurat, *Türkiye ve Rusya...*, s. 93-94.

<sup>155</sup> Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, II. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985, s.100-103.

<sup>156</sup> Bağırhan, a.g.t., s.71.

<sup>157</sup> Mehmet Rifat Bey, a.g.e., s.94.

karşı Osmanlı kuvvetlerinin üstünlüklerini koruyamamaları, Karadeniz'deki donanmanın varlık gösteremeyişi gibi sebeplerden dolayı Osmanlı ordusunun yenilgisiyle sonuçlandı ve bu yenilgi Osmanlı Devleti'ni her açıdan etkiledi.<sup>158</sup>

## 5. AYASTEFANOS ANLAŞMASI (3 MART 1878)

Edirne Antlaşması'ndan sonra Rusya kârının uluslararası ortamda duyulması İngiltere'yle beraber diğer büyük devletlerin harekete geçmesine sebep olmuştur. İstanbul'da yaşayan İngiliz tebaasının korunmasını bahane eden İngiliz Dışişleri Bakanlığı, İstanbul yakınlarına bir donanma yollayarak, 1856 Paris Barış Antlaşması'nı imzalayan devletlerin katılacağı genel bir kongre için baskı başlatmıştır.<sup>159</sup> Gerçekte bu ön barış niteliğindeki antlaşmanın birçok maddeleri 1856 Paris ve 1871 Londra Antlaşmaları'na ters düştüğü gibi anlaşmanın öngördüğü sınırlar mevcut dengeyi bozuyordu.<sup>160</sup> Balkanlar'da yaratılan Büyük Slav Devleti savaşın başından beri Rusya ile yakın ilişkiler içinde olan Avusturya'nın da bölgeye yönelik politikasına ters düştüğünden kongreye destek vermiş, 19 Şubat 1878'de Bismarck, Berlin'de yapılması düşünülen kongrede hakemlik görevini yükleneceğine söz vermişti. Bu uluslararası ortam içinde Osmanlı ve Rus temsilcileri arasında barış görüşmeleri devam ederken,<sup>161</sup> “Dobruca, Rusçuk, Sofya, Tırnova, Edirne, Kırklareli ve tüm Trakya İstanbul-Yeşilyurt'a kadar Rus işgali altına girdi.<sup>162</sup> Rus orduları İstanbul'a yaklaşmışken, Rusya Büyükelçisi İgnatıyef, Maslahatgüzâr Nilikof, Sadrazam Ahmed Vefik Paşa ve Safvet Paşa tarafından 3 Mart 1878 Yeşilköy (Ayastefanos) Antlaşması imzalandı.<sup>163</sup>

---

<sup>158</sup> Fevzi Kurtoğlu, *1877-1878 Türk-Rus Harbinde Deniz Hareketleri*, Deniz Matbaası, İstanbul, 1935, s.87.

<sup>159</sup> Gül Tokay, “Ayastefanos'tan Berlin Antlaşması'na Doğu Sorunu (Mart-Temmuz 1878)”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç -Sempozyuma Sunulan Tebliğler (15-17 Ekim 1997)*, Yay. Haz. İsmail Soysal, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 190-191.

<sup>160</sup> Bekir Sıtkı Baykal, “100. Yıldönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler”, *Bellekten*, TTK Basımevi, C. LII, S. 202, Ankara Nisan 1988, s. 200.

<sup>161</sup> Tokay, a.g.m., s.191.

<sup>162</sup> Gençer, a.g.t., s.84.

<sup>163</sup> Tokay, a.g.m., s.191; Mahmut Bolat, I. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti Dış Politikasının Genel Bir Değerlendirmesi, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2014, s. 19.

29 maddelik bu antlaşmada;

1. Osmanlı Devleti, Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın istiklallerini ve topraklarının genişlemesini kabul edecekti.

2. Bulgaristan ise Osmanlı Devleti'ne vergi veren mümtaz bir eyalet olarak görülecek ve yeni idare tesis edilinceye kadar Bulgaristan iki sene müddetle, bir Rus komiserinin yönetimine bırakılacaktı.

3. Osmanlı askerinin tamamen çekilmesinin ardından, 50.000'den az olmayan bir Rus kuvveti Bulgaristan'da kalacaktı.

4. Rusya ve Avusturya'nın kontrolünde olmak üzere Bosna ve Hersek'te Rumeli'nin Hıristiyanlarla meskûn bölgelerinde ve Doğu Anadolu'da Ermenilerin bulunduğu yerlerde ıslahat yapılacaktı.

5. Girit'te 1868 nizamnamesi uygulanacak ve Osmanlı Devleti savaş tazminatı olarak Rusya'ya bir milyar dört yüz on milyon ruble verecekti. Ancak bu tazminatın bir kısmına karşılık Rumeli'deki bazı yerler ile Kars, Ardahan, Batum ve Doğubayazıt'ı Rusya'ya bırakacaktı. Kalan üç yüz milyon rublesi ise para olarak ödenecekti.

6. Rus askerleri Bulgaristan hariç olmak üzere anlaşmanın imzalanmasından üç ay sonra Rumeli'yi, 6 ay sonra da Doğu Anadolu'yu boşaltacaktı.

7. Osmanlı topraklarında yasayan Rus tebaası savaştan önceki gibi ticaret yapabilecek ve Rus konsoloslarınca koruma altına alınabilecekti.<sup>164</sup>

Barış görüşmeleri devam ederken Rus askerinin İstanbul kapılarına kadar gelmesi İngiltere'nin donanmasını Marmara'ya sokması, Rusya'ya karşı bir savaşı göze aldığı ve Osmanlı başkentinin işgal edilerek bir oldu-bitti yaratılmasını önlemeye yönelik girişimdir. Rusya'nın İstanbul önlerine kadar gelip “Şark Meselesi” ni tek başına çözebileceğini gösterip, Yeşilköy Antlaşması ile de Osmanlı Devleti'ne karşı büyük bir zafer kazandığını belgeliyordu. Balkanlar'daki topraklarını bırakmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, bölgedeki hâkimiyetini büyük ölçüde kaybederken; Rusya kendi kontrolü altında kurdurduğu Büyük Bulgaristan aracılığı ile Ege Denizi'ne ulaşarak sıcak denizlere inme hayalini gerçekleştirmiş oluyordu.

<sup>164</sup> Bağırhan, a.g.t., s.91; Ayastefanos Antlaşması'nın maddeleri için; bkz. Hüner Tuncer, “Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler (1815-1878)”, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009, s. 162-163.

Bulgarlar ise sınırları Tuna'dan Ege Denizi'ne, Karadeniz'den Makedonya'nın batısına kadar geniş topraklar üzerinde büyük bir devlete kavuşarak Ortaçağ Bulgar Krallığı'nı yeniden ihya etmiş oluyordu.<sup>165</sup>

Ayastefanos Anlaşması'nın Avrupa Devletleri tarafından hoş karşılanmaması ve Rodoplarda kurulan geçici hükümetin girişimlerinin de fırsat vermesiyle Avusturya- Macaristan Devleti'nin teklifi ve Almanya Devleti'nin davetnamesi üzerine devletler Berlin'de bir araya geldiler ve kongre kararlarını belirlediler. Paris Barış Anlaşmasını imzalayan Avrupa Devletleri'nin temsilcilerinin katıldığı Kongrede, Osmanlı Hükümetini ise Kara Todor Paşa, Mehmed Ali Paşa ve Saadeddin Bey temsil edecekti.<sup>166</sup>

Ancak Rus Çar'ı bu kongrede Osmanlı Devletiyle Rusya arasındaki kararların tartışılmamasını, sadece Avrupa Devletlerini ilgilendiren kararların düzenlenmesini istiyordu. Bu durum İngiltere'nin çıkarlarına ters düştüğü için de Rusya ve İngiltere arasında ciddi bir fikir ayrılığı ortaya çıkmasına rağmen iki devlet hangi maddeler üzerinde değişiklik yapılacağı konusunda gizli bir anlaşma yaparak uzlaşma yoluna gittiler.<sup>167</sup>

Kongre sonucunda, Bulgaristan'ın “*muhtar*” bir yönetimle emaret haline getirilmesi ve Hristiyan bir hükümet ile milli bir ordunun kurulması kararlaştırılarak Bulgaristan'ın sınırları çizilmiş, Bulgaristan'da Prens seçimi ise halka bırakılmıştı. Fakat seçilen Prens, diğer devletlerin de onayını aldıktan sonra Bâb-ı âli hükümeti tarafından da onaylanmak şartıyla Bulgaristan'ı yönetebilecekti. Seçilecek olan Prens, Büyük Avrupa Devletleri'nin herhangi birisinin iktidarındaki hanedana mensup olamayacak, Prens seçilemezse ve bu makam boş kalsa dahi bu kurallara uyulması da şart koşulmuştu. Aynı zamanda Prens seçilmeden önce Bulgaristan'ın ileri gelenleri tarafından bir meclis toplanarak emaretin anayasası niteliğindeki kanunları hazırlayacaklar ve bu kanunlar, Bulgarların bir arada yaşadıkları Türk, Romen, Rum ve diğer milletlerin haklarını da göz önünde bulundurarak düzenlenecektir. Aynı zamanda bu kanunlar hazırlanana kadar Rusya'nın atayacağı bir komiser Bulgaristan'ı

---

<sup>165</sup> Gençer, a.g.t., s. 85-86.

<sup>166</sup> BOA, *Y.E.E.(Yıldız Esas Evrakı) nr: 73 / 1. bkz: Ek 11* 20 Şevval 1296 (7 Ekim 1879).

<sup>167</sup> Alben, a.g.t., s.36.



yönetecek, bu komiseri de, Osmanlı Devleti ve anlaşmayı imzalayacak olan diğer devletlerin temsilcileri kontrol edecektir. Bulgaristan'da emaret yönetiminin kurulmasından sonra Osmanlı askerlerinin artık Bulgaristan sınırlarında bulunmamalarına da karar verilmiştir.<sup>168</sup>

Anlaşmada Şarki Rumeli meselesine de değinilmişti. On üçüncü maddede Balkanların güneyinde Şarki Rumeli adıyla bir vilayetin kurulmasına ve bu vilayetin siyasî ve askerî olarak Osmanlı Hükümetine bağlı, Hristiyan bir vali tarafından yönetilmesine karar verilmiş ve Vali'nin nasıl seçileceği konusu da karara bağlanmıştır. Buna göre Şarki Rumeli valisi Devletlerin de onayıyla Osmanlı Devleti tarafından beş yıllık bir süre için seçilecektir. Osmanlı Devleti sınırların korunması amacıyla istihkâm kurabilecek ve buralara asker yerleştirebilecektir ancak bu askerler başıbozuklardan oluşmayacaktır. Bu konuda dikkati çeken nokta ise sınırların korunması amacıyla görevlendirilecek askerlerin “*ahali hanelerinde*” yerleşmeyecekleri ve vilâyet içinden geçiş yaptıkları esnada da belli bir bölgeye yerleşmeyeceklerine dair de anlaşmaya hüküm konulmasıdır.<sup>169</sup>

Vilâyetin sınırları dâhilinde ise güvenliğin “*asâkir-i milliye*” ve “*asâkir-i zaptiyye-i mahalliyye*” kuvvetleriyle sağlanması öngörülmüştür.

Bu iki kuvveti oluşturan askerlerin ise Osmanlı Padişahı tarafından seçilmeleri uygun görülmüştür. Yine Vali'nin herhangi bir tehlike karşısında Osmanlı Hükümeti'nden yardım isteme hakkı olacaktı ancak Osmanlı Hükümeti bu yardımın sebepleri hakkında Büyük Avrupa Devletlerine açıklama yapmadan harekete geçemeyecekti.<sup>170</sup>

Şarki Rumeli meselesi, Berlin Anlaşması'nın diğer devletler tarafından da onaylanmasından sonra tam anlamıyla açıklığa kavuşturulacaktı. Anlaşmanın hemen sonrasında Şarki Rumeli'nin “*Nizâmât-ı esâsiyesini*” düzenlemek için Osmanlı Hükümeti'nin de onayıyla bir Avrupa Komisyonu oluşturulacaktı. Bu komisyon üç ay içinde valinin hak ve görevlerini ve vilâyetin idare şekli, mahkeme ve maliye oluşumlarını düzenleyecekti. Bu düzenlemeler ve kanunlar için çeşitli “*vilâyet*

<sup>168</sup> BOA, *Y.E.E.*,(Yıldız Esas Evrakı) *nr: 73 / I. bkz: Ek 12* 20 Şevval 1296 (7 Ekim 1879).

<sup>169</sup> BOA, *Y.E.E.*,(Yıldız Esas Evrakı) *nr: 73 / I.*

<sup>170</sup> BOA, *Y.E.E.*,(Yıldız Esas Evrakı) *nr: 73 / I.*

*nizâmnâmeleri*” ve yapılan teklifler incelenerek karara varılacaktır. Varılan bu kararlar ise bir ferman şeklinde düzenlenerek Osmanlı Devleti tarafından diğer devletlere duyurulacaktır. Ancak bu kanunlar ve düzenlemeler tamamlanıncaya kadar vilâyetin mâli işlerini Osmanlı Devletiyle ortak bir Avrupa Komisyonu’nun yönetmesine karar verilmiştir. Osmanlı Devleti’nin Avrupa Devletleriyle yaptığı veya daha sonra yapacağı anlaşmalar Şarki Rumeli’de de diğer Osmanlı vilâyetlerinde olduğu gibi kabul edilecek ve gayr-ı Müslim Osmanlı teba’sının bütün hakları ve ayrıcalıkları burada da uygulanacaktı.<sup>171</sup>

Bunlar “*muhtar*” idarenin Şarki Rumeli’ye getirdiği sorumluluklardı. Bu sorumlulukların yapacağı etki ise zamanla ortaya çıkacaktı. Bu anlaşmayla Osmanlı Devleti’nin Rumeli’de yaptığı ulaşım hatlarından Bulgaristan sınırlarında kalanlar da Emâret’in yönetimine geçecekti. Bulgaristan yönetimi, Osmanlı Hükümeti’nin şimendifer hatlarıyla ilgili yaptığı anlaşmaları ve Osmanlı Devleti’ne düşen hisselerini kabul edecekti fakat Osmanlı Devleti’nin Şarki Rumeli’de ki Şimendifer hatlarıyla ilgili hakları devam edecekti.<sup>172</sup> Rusya ise Berlin Anlaşmasının imzalanmasından sonra Bulgaristan ve Şarki Rumeli’den askerlerini çekme mecburiyetinde kalmıştı. Bunun için kendisine dokuz ay süre tanınmıştı.<sup>173</sup>

Anlaşmada, Balkanlarda oluşan yeni devletlerin kesinleşen sınırları da yer alıyordu. Böylece Sırbistan, Karadağ, Romanya ve Bulgaristan’ın sınırları belirtilmiş, Bosna-Hersek ile Şarki Rumeli’nin de konumları belirlenmiştir. Bu kongreyle Rusya kazandığı menfaatleri kaybetmiş fakat Bulgaristan özerk hale gelmişti.

Rusya, Balkanlarda ki bu Slav kökenli devletlerin kurulmasına önyak olurken aslında onları kendine bağlamak istiyordu, fakat gelinen nokta Rus planlarının tam tersi istikametteydi.<sup>174</sup>

---

<sup>171</sup> BOA, *Y.E.E.*,(Yıldız Esas Evrakı) nr: 73 / I.

<sup>172</sup> BOA, *Y.E.E.*,(Yıldız Esas Evrakı) nr: 73 / I.

<sup>173</sup> BOA, *Y.E.E.*,(Yıldız Esas Evrakı) nr: 73 / I.

<sup>174</sup> Kurat, *a.g.e.*, s.355-356.

### 5.1. Avrupa Devletlerinin Yeşilköy (Ayastefanos) Kararlarına Çözüm Arayışları ve Aralarında Yaptıkları Gizli Anlaşmalar

Rus politikasının iki temel eğilimi vardı. Bunlardan biri Yeşilköy Antlaşmasıyla Slav ülkesinin özgürlüğüne kavuşturulması ve Slavistleri tatmin etmek, diğeri de Avusturya'yı Balkan yarımadasından çıkarıp Boğazlar üzerinde kendi egemenliğini kurmaktı. Rusya Yeşilköy Antlaşması ile "Doğu Sorunu" nu yalnız kendi çıkarları doğrultusunda çözmüştü fakat; bu durum Avusturya ve İngiltere'nin Avrupa'da ki çıkarlarını zedelemiş oluyordu.

15 Mart 1878 tarihinde Londra Sefiri, Hâriciye Nezâreti'ne çektiği telgrafta İngiliz halkı, diplomatları ve Lord Derby nazarında emsali olmayan ağır şartlar içeren Yeşilköy Antlaşması'na karşı duyulan hoşnutsuzluğu dile getiriyor. Bununla beraber kongrede Tuna'dan Adalar Denizi'ne kadar uzanarak Osmanlı Payitahtı ile Rumeli'deki toprakları arasındaki bağlantıyı kesen ve Sırbistan gibi Babıâli idaresinden çıkarılıp hakikatte Rusya'ya tabii olmak üzere bir Bulgar Emareti kurulmasına ilişkin maddelerin değiştirilmesi yolunda düşüncelerinin bulunduğunu gözlemlediğini bildirmiştir.<sup>175</sup>

Bu durum Osmanlı lehine çözüm arayışı gibi görünse de gerçekte İngiltere'nin Yeşilköy Antlaşması'na karşı çıkmasının nedeni; Rusya'nın Balkanlar'da güçlenmesini ve Anadolu'nun kuzeydoğusunda yerleşmesini Hindistan yolu ve ticareti için tehlikeli bulmasıydı. Ayrıca Doğu Anadolu'daki Rus nüfuzunun Ermeniler üzerinde artmasının ve Rusya'nın prestij kazanmasının kendi çıkarlarına ters düşeceği görüşünde olmasıdır. Avusturya'ya gelince; Almanya ve İtalya'nın birliklerini tamamlamasıyla Orta ve Güney Avrupa'da toprak kaybeden Avusturya, Balkanlar'da ve Adriyatik'te toprak sahibi olma yolunu seçmiş ancak Rusya'nın Büyük Bulgaristan Prensiği'ni kurması ve Karadağ'ı bağımsız hale getirmesiyle Avusturya'nın Selânik doğrultusunda ve Adriyatik kıyıları boyunca yayılmasının yolu kesilmiş oluyordu.<sup>176</sup>

<sup>175</sup> BOA.Y. PRK. HR.(Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı) nr. 2/64, 11 Rebi'ül- Evvel 1295 (15 Mart 1878). bkz: Ek 13

<sup>176</sup> Gençer, a.g.t., s.87.

Yunanlıların tecavüze kalkışmalarını barış yoluyla önlemek maksadıyla Sadık Paşa'nın İngiltere elçisine arabuluculuk etmesi için vaatte bulunması<sup>177</sup> Yunanlıların haksız yere hudutlarını genişletme meselesini ortaya çıkarmıştır.<sup>178</sup>

Rusların Osmanlı Devleti'ndeki Slavları himaye etmelerine karşılık İngiltere'nin de siyasî rekabet göstermek meyilinde olarak Rumları kayırması, Yunanistan'ın da bir murahhasının kongreye iştirak keyfiyetini gündeme getirmiştir. Bu teklif, Yunanlıların zaten dünyaca bilinen emellerinin kabul gördüğü şeklinde anlaşılacaktır ki, bazı gazeteler bu tekliften bahis ettikleri sırada Tırhala ve Yanya'nın Yunanistan'a terkini ve Bizans İmparatorluğu'nun iadesini bile zikretmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin Londra'daki Dışişleri Bakanı Lord Derby ile yaptığı görüşmede Yunanistan'a "*memleket terki*" hususundan bahis edilmesini istemiş, Osmanlı sefirine Lord Derby cevap olarak, Bizans İmparatorluğu'nun iadesi fikrinin bütün bütün saçma olup, İngiltere'nin Devlet-i Aliye'ye karşı düşmanlık etmek veyahut zarar vermek niyetinde olmadığını ancak Yunanistan'ın hududunu genişletme meselesinin kongrede açılmayacağını vaadini veremeyeceğini söylemiştir.<sup>179</sup>

Bismarck Yeşilköy Antlaşması'nı bir kazanç ve nihaî bir antlaşma olarak görmekte ve kongrede öteki Avrupa devletlerinin onayını almayı amaçlamaktaydı. Fransa Rusya ile anlaşma arayışları içinde olduğundan ve İtalya'nın ise bölgeden beklentileri doğrultusunda kongrede birbirini destekleyecek olan Almanya ve Rusya'nın yanında yer alması beklenmekteydi. Kongre yaklaşırken İngiltere Dışişleri, Rusya, Avusturya ve Osmanlı Devleti ile ikili anlaşmalar yaparak kongreyi isteği doğrultusunda yönlendirebilmek için garanti sağlamıştı. Almanya'nın vasıtası ile İngiltere-Rusya arasında iyi neticelenen bir anlaşma husule gelmişti. Ancak Rusya'nın kongrede 1856 ve 1871 muahedelerinin yenilenmesini önemli bir husus olarak görecektir.<sup>180</sup>

30 Mayıs 1878'de İngiltere ile imzaladıkları anlaşmada Büyük Bulgaristan'ın sınırları konusunda uzlaşmacı olabileceğini ancak Batum, Kars, Besarabya konusunda taviz vermeyeceğini belirtiyordu. Rusya Doğu Anadolu'daki kazançlarından

<sup>177</sup> Uçarol, *a.g.e.*, s. 364.

<sup>178</sup> Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 626.

<sup>179</sup> BOA., **Y. PRK. HR.** nr. 2/64, 11 Rebî'ül-Evvel 1295 (15 Mart 1878).

<sup>180</sup> Gençer, *a.g.t.*, s.88.

vazgeçmeyince İngiltere bunun üzerine Osmanlı Devleti'ni doğudaki tehlikelere karşı koruyabilmek için Suriye ve Anadolu sahiline yakın olan Kıbrıs'ın geçici olarak işgalini öngören savunma anlaşması teklif etti. Bu gizli anlaşma 4 Haziran 1878'de İngiltere ve Osmanlı arasında imzalandı. Avusturya ile İngiltere arasında 6 Haziran'da yapılan anlaşmaya göre ise; iki devlet Berlin Kongresi'nde birbirlerinin çıkarlarını korumaya karar vermiş, İngiltere Avusturya'ya Bosna Hersek'i işgal etmesi konusunda destek vereceğine de söz vermişti.<sup>181</sup>

## 6. BERLİN KONGRESİ VE SONRASINDA İMZALANAN BERLİN ANTLAŞMASI

Bismarck'ın girişimleriyle<sup>182</sup> 13 Haziran 1878'de toplanan Berlin Kongresi, "Doğu Sorunu" konusunda bir çözüm üretmek için İngiltere'nin önündeki en önemli fırsat olmuştur. Kongreye giderken üç hedef belirleyen İngiltere; kendisi için önem taşıyan Balkanlar üzerinde Rusya-Avusturya çekişmesinden faydalanmak için Bosna-Hersek'te Avusturya kontrolüne karşı çıkmamayı, Rusya'nın Asya'daki faaliyetlerini kısıtlamak için Doğu Akdeniz'de bir üs görevi göreceğ olan Osmanlı'yı korumak maksadıyla Malta'dan daha yakın stratejik bir üsse ihtiyaç duyduğunu belirterek ikna ettiği Kıbrıs'ı 4 Temmuz 1878'de yapılan anlaşmayla kiralamıştır. İngiltere'nin üçüncü amacı Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim haklarını koruma altına alarak gelecekte azınlıkların Rus yayılmacılığına bir bahane oluşturmamalarını sağlamaktır.

Tercüman-ı Şark gazetesinde yayınlanan Ajans Hevas'ın bir telgrafına göre; Londra'nın (akv) gazetesinden rivayeten konferans akdi için ilgili devletlere davetnameler gönderildiği bildiriliyordu. Viyana'dan alınan bir telgrafnamenin

---

<sup>181</sup> Tokay, a.g.m., s. 194-195.

<sup>182</sup> Ayastefanos Muahedesi ile güç bir duruma düşen Almanya, İngiltere ve Avusturya'nın Rusya'ya karşı çıkmalarından endişe duyarak, Avusturya-Rusya-Almanya arasında gerçekleştirilen Bismarck'ın kuvvetli kişiliği ile dünya siyasetinin ağırlık merkezini Berlin'e kaydırarak Üç İmparatorlar Bağlaşması'nın ortadan kalkmasına engel olmak istiyordu. Rusya'nın Balkanlara bu derece yaklaşması ve Avusturya-Rusya kapışması gibi nedenler, kurduğu siyasi binayı yani Üç İmparatorlar Bağlaşması ve kendi üstünlüğünü yitirmesine sebep olacağından, birbirine dış bileyen Avusturya, İngiltere ve Rusya'yı birbirleriyle uzlaştırma yoluna gitmiştir. Bismarck bu doğrultuda Reichstag'da uzun bir nutuk söyledi; ve bu nutukunda Doğu Avrupa'da olup bitenlerin, özellikle yeni kurulan siyasi teşekküllerin Avrupa siyaseti için bir tehlike oluşturduğunu ve bu meselenin uluslararası bir toplantıda çözüme bağlanması zaruretinin ortaya çıktığını söylemiştir. Bkz. Baykal, a.g.m., Belleten, s. 200-201.

politikanın halinin öncekinden daha iyi olduğunu, kongrede müzakere olunacak meselelere hazırlık olmak üzere ibtidâf bir konferans akdi için ittifak edildiğini yazıyordu.<sup>183</sup> Alman Hükümeti'nin ilgili devletlere davetiye gönderdiği ve Berlin'de toplanacak olan Kongre'de birinci delege olarak Almanya, İngiltere ve Rusya devletleri Başbakanları; Avusturya-Macaristan, Fransa ve İtalya Dışişleri Bakanları tarafından temsil edilmektedir. Osmanlı Devleti ise Baş delege olarak Bayındırlık Bakanı Aleksandr Kara Todori Paşa'yı, ikinci delege olarak da Mareşal Mehmed Ali Paşa'yı seçmiştir. Üçüncü delege öteki devletlerin de yaptığı gibi Berlin'deki Büyükelçi Sadullah Bey'dir. Prens Bismarck'ın başkan seçildiği ve 13 Haziran 1878'de ilk oturumun yapıldığı Berlin Kongresi, Yeşilköy kararlarının önemine göre incelenerek bir karara bağlanacağı 20 toplantının yapıldığı bir ay süre içinde tamamlanmıştır.<sup>184</sup> Kongrenin açılış konuşmasında rolünün taraflara etki eden bir hakem değil “*dürüst komisyoncu*” olacağı üzerinde duran Bismarck'ın rolü hiç de böyle olmadı. Türk delegasyonunun isteklerine kesin cephe alan Bismarck daha kongre başlamadan önce Osmanlı Baş delegesi Kara Todori Paşa'ya, Kongrenin Osmanlı Devleti için değil, Yeşilköy Antlaşması'nın Avrupa devletlerinin menfaatlerine dokunur bazı maddeler ihtiva ettiği ve bu müşkülâtın halli için toplanmış olup bundan Osmanlı Devleti'nin de yararlanabileceğini ancak Osmanlı Devleti'nin ısrarları daha fazla ileri giderse zararına olacağı şeklinde sert bir konuşma yaptı.<sup>185</sup>

Sert tartışmalara sahne olan kongre esas itibariyle İngiltere temsilcisi Dışişleri Bakanı Salisbury ve Rusya temsilcisi Londra Elçisi Şuvalof arasında ikisi 30 Mayıs 1878, biri 31 Mayıs 1878'de imzalanan üç memorandum ile bir sonuca bağlanmıştır. Berlin Antlaşması'nın temelini teşkil eden bu memorandumun birincisi Bulgaristan meselesi ikincisi Boğazlar ve üçüncüsü ise Osmanlı-Rus Savaşı'nın doğudaki düzenlemeleri ile ilgili olmuştur.<sup>186</sup> Berlin Antlaşması'nın Balkanlar ile ilgili maddelerine genel hatlarıyla bakıldığında Ayastefanos Antlaşması'nın büyük ölçüde ta'dil edildiği görülmektedir. Bölgedeki yeni düzenlemeleri kısaca şu şekilde ifade etmek mümkündür:

---

<sup>183</sup> Gençer, a.g.t., s.89.

<sup>184</sup> Baykal, a.g.m., *Bellekten*, s. 202-203.

<sup>185</sup> Süleyman Kocabaş, *Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Plânları*, Vatan Yayınları, İstanbul Ocak 1999, s. 148; Gül Tokay, a.g.m., s. 198.

<sup>186</sup> Armaoğlu, a.g.e., s. 525.

Bulgaristan, idaresi Hristiyanlar tarafından yürütülecek özerk bir emaret statüsü kazanacaktır. Balkanlar'ın güneyinde, idari açıdan özerk olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin doğrudan siyasi ve askerî yönetimi altında bulunacak olan Şarkî Rumeli Vilayeti haline getirilecektir. Söz konusu vilayet daha önce Ayastefanos Antlaşması'nda yer almamıştır. Makedonya ıslahat yapılmak koşuluyla Osmanlı Devleti'ne bırakılacaktır. Bosna-Hersek'in idaresi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakılacaktır. Karadağ, Sırbistan ve Romanya ise bağımsız hale gelecektir.<sup>187</sup>

---

<sup>187</sup> Ayşe Zişan Furat, “Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar’da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.33, Bahar 2013, s. 69.

## II.BÖLÜM

### 1. XIX. YÜZYIL OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ

#### 1.1. Feth Ali Şahın İran'da Yönetime Geçmesi

Ağa Muhammed Han'ın, İran'da Kaçar Hanedanı devresini başlatmak için giriştiği uzun mücadele devresi ve kısa süreli hükümdarlığından sonra, Nadir Şah ve Zend Kerim Han sonrasında yaşananlar gibi büyük çalkantılar meydana gelmiştir. Nitekim Ağa Muhammed Han'ın, 1797 senesinde ölümünden sonra yerine geçecek çocuğu olmadığından<sup>188</sup> büyük kardeşi Hüseyin Kulî Han'ın oğlu Feth Ali Şah devletin başına geçmiştir. "Baba Han" ismiyle tanınan Feth Ali Şah, daha amcası Ağa Muhammed Han zamanında veliaht olarak tayin edilmiş, Fars, Kirman ve Yezd taraflarında vali olarak görev yapmıştır.<sup>189</sup>

Ağa Muhammed Han'ın Şuşi'de öldürülmesinden sonra, hemen Fars'tan Tahran'a gelen Baba Han, "Feth Ali Şah" ismiyle H.1212 yılı başında (M.1797) hükümdarlığını ilan etmiştir.<sup>190</sup>

Feth Ali Şah'ın başa geçmesinden sonra, İran'da dikkati çeken en önemli husus; Fransa, İngiltere ve Rusya'nın bu havalide çok etkili bir konuma gelmiş olmalarıdır. Bu üç devlet, İran coğrafyası üzerinde çok büyük bir rekabete girişmiştir. Feth Ali Şah da bu çekişme içinde kendi başına hareket edemez bir hale gelmiş ve kimi zaman birine kimi zaman da bir diğerine yanaşarak, varlığını devam ettirmeye çalışmıştır.<sup>191</sup> Özellikle İngiltere'nin, Hindistan sömürge yolunun güvenliğini sağlamak için İran bölgesinde oluşturduğu siyaset ve etki alanı kısa zamanda kendini göstermiş ve Feth Ali Şah, büyük oranda İngiltere'ye bağlı bir hale gelmiştir. Bu süreçte İngiltere, kurnaz diplomatik manevralarla, İran'ı kontrolü altında tutmuştur.

---

<sup>188</sup> Ağa Muhammed Han daha çocukken, babası Muhammed Hasan Han tarafından yürütülen İran'daki saltanat çekişmesinde Avşar hükümdarı Adil Şah ile ters düşmüştür. Adil Şah bir meseleden dolayı kızmış olduğu Muhammed Hasan Han'ı ele geçiremeyince, daha yedi sekiz yaşlarında olan oğlu Ağa Muhammed'i hadım ettirmiştir. bkz: Faruk Sümer, "Ağa Muhammed Şah" TDVİA., c. I, İstanbul, 1988, s. 455.

<sup>189</sup> Tahsin Yazıcı, "Feth Ali Şah" TDVİA., c. XII, İstanbul, 1988, s. 451.

<sup>190</sup> Yılmaz Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, Bakış Yay., İstanbul, 2006, s. 73.

<sup>191</sup> Yazıcı, a.g.m., s.451-452.



Bununla da yetinmeyerek İngiltere; Fransa ve Rusya'yı da buralarda devre dışı bırakmaya uğraştığı gibi, kendisi için tehlikeli gördüğü Afganlıları da İran'la birlikte kontrol altında tutmaya çalışmıştır<sup>192</sup>

## 1.2. Vahhabilerin Kerbela ve Necef'e Saldırısı

Feth Ali Şah, H.1216 (M.1801) senesinde, Hemedan havalisine gelerek, buradan hareketle Irak'ta bulunan ve Şiilerce kutsal sayılan yerleri ziyaret etmek istemiştir. Ancak Vahhabiler'in o bölgede karışıklık çıkardıklarını duyunca bu niyetinden vazgeçmiştir. Vahhabi hareketinin mahiyetinden ve yayılma alanından rahatsız olan İran Şah'ı, durumun doğruluğunu ve hangi boyutlarda olduğunu araştırmak için, Mirza Mehmed Hanı görevlendirmiştir. Yine bu sırada ziyaret için o havalide bulunan annesinin, herhangi bir Vahhabi saldırısına maruz kalmamasını sağlamak için de bir miktar askeri onun güvenliği için tahsis etmiştir.<sup>193</sup>

Vahhabilik<sup>194</sup> İslâm dinini yeni bir yorumla ve çok katı kaidelerle ele alan bir anlayışa sahip olmuştur.<sup>195</sup> Özellikle itikadî noktada, aşırı yaklaşımlar göstermesi, çoğunluğu Hanefi mezhebine bağlı Osmanlı toplumunu rahatsız ettiği gibi, Şii dünyayı da oldukça tedirgin etmiştir.

Çünkü kendilerinden olmayanları kâfir olarak nitelendiren ve bir nevi haricilere benzer özellik gösteren Vahhabiler, süslü mezar ve türbelere şiddetle karşı çıkmıştır.

---

<sup>192</sup> Yazıcı, a.g.m., s.451-452.

<sup>193</sup> Sıtkı Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri(1774- 1848)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi),Elazığ, 2009, s.96.

<sup>194</sup> *XVIII. Asırda ortaya çıkan bu mezhebin kurucusu, Muhammed b. Abdulvehhab'dır (1115 - 1206/1703-1791). İbn-i Teymiye etkisi altında kalan Abdulvehhab, başta Necd şehri olmak üzere savunduğu fikirleri ve din anlayışını, Arap Yarımadası dışında Bağdat, Basra, Kum, Hemedan, İsfahan, Şam ve Kahire gibi geniş alanlarda yaymaya çalışmıştır. 1744 senesinde Muhammed b. Abdulvehhab, Muhammed b. Suud'un himayesine girerek ve ona kızını vererek Der'ıye'de resmen, Vahhabi Devleti'nin temelini atmıştır. Bu havalinin önemli bir aşireti olan Suudlar, bu tarihten itibaren resmen bu mezhebin savunucusu ve destekleyicisi olmuştur. Detaylı bilgi için bkz: Neşet Çağatay, "Vehhabilik" İslam Ansiklopedisi C. XIII, s. 262-265.*

<sup>195</sup> *Vahhabiler; her türlü süslü mezar ve türbelere karşıdırlar. Bu tür yerleri, hatta bitişiğinde türbe bulunan mescitleri bile yıktıklarından kendilerine 'mabed yıkıcıları' bile denilmiştir. Ağaç ve taş gibi şeyleri kutsal saymak, tespih çekmek, tespih duası okumak Vahhabiler'e göre bid'attir. Zikir, sünnet ve nafilâ namazlar yasaktır. Evliya ziyareti, nazar boncuğu takmak küfürdür. Yine bu mezhebe göre; yağmur duasına çıkmak günah olduğu gibi, Hz. Peygamber'e ait sakal -ı şerif gibi şeyleri ziyaret etmek de şirktir. Vahhabiler'in bu tür inanç özelliklerinin detayı için bkz: Çağatay, a.g.m., s.263-265; Ethem Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, Şato Yayınevi, İstanbul, 2001, s.99.*

Ağaç ve taş gibi şeyleri kutsal sayanları da dindışı gören Vahhabiler'in, doğal olarak Şiiilik inancı ile uyuşması da mümkün olmamıştır.<sup>196</sup>

Arap yarımadasında Muhammed b. Suud'un desteği ile kısa sürede etki alanını arttıran Vahhabi hareketi, uzun bir hayat yaşayan lideri Muhammed b. Abdulvehhab'ın faaliyetleri sonucu geniş bir alana yayılmıştır.

İlk başlarda Osmanlı Devleti'nin gücünden çekindikleri için, şehir yerleşmelerinin dışındaki kırsal alanlarda etkili olan Vahhabi hareketi, XVIII. asırda İran'da Nadir Şah'ın başta olduğu dönemlerde, Şiiler ile çekişmekten de kaçınmışlardır. Ancak Muhammed b. Suud'un vefatından sonra (1766) yerine geçen oğlu Abdülaziz<sup>197</sup> zamanında, gücünü daha da arttıran Vahhabiler, Osmanlı'nın içinde bulunduğu sıkıntılı durumu çok iyi değerlendirmeyi de bilmiştir.<sup>198</sup>

Şiilerce kutsal sayılan Kerbela ve Hz. Hüseyin Türbesini'ne Suudi Vahhabbi hareketine mensup kişilerin 1802'de saldırılması ve yağmalaması Osmanlı-İran ilişkilerini etkileyen bir diğer önemli mesele olmuştur. Bağdat valisi olarak atanan ve Vahhabilerin tenkili için görevlendirilen Ali Paşa, Baban mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'yı da yanına alarak, 1804 tarihinde Hille'de Vahhabiler üzerine yürüyerek mağlup etmiş, Vahhabbi reislerinden 25 kişinin kellesini alarak tekrar Bağdat'a dönmüştür.<sup>199</sup> Vahhabilerin Şiilerce kutsal sayılan yerleri tahrip etmesine tepki gösteren Şah'ın, Osmanlı hududları içinde bulunan kutsal yerlere ve Vahhabilere

---

<sup>196</sup> *Şiiler, kendilerince çok kutsal sayılan mekânlar olmaları dolayısıyla, Necef ve Kerbela'ya giderlerdi. On iki imam inancı ve imamlara ait kabirler onlar için çok kutsal mekânlardı. Bu ve buna benzer Şiiilik inancının esaslarını oluşturan pek çok akide, Vahhabiliğe taban tabana zıttı ve bunlar birbirlerini din düşmanı olarak görüyorlardı. Detaylı bilgi için bkz: Fiğlalı, s. 96-98; Yusuf Akçura, Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVII. Ve XIX. Asırlarda), TTK. Basımevi, Ankara 1988, s. 2-25.*

<sup>197</sup> *Abdülaziz b. Muhammed b. Suud, babasına göre daha ateşli bir Vahhabi taraftarıydı. Kendisi yeni mezhebi kılıç zoruyla yaymaya çalışmıştır. Çarpışmalarda ele geçen ganimetin beşte birini kendisi alıp gerisini savaşçılar arasında bölüştürmesi, mezhebin taraftar sayısını arttırmıştır. Detaylı bilgi için bkz: Çağatay; a.g.m., s.263.*

<sup>198</sup> Uluerler, s.97-98.

<sup>199</sup> Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Hat. Belge (Hatt-ı Hümayun) No:4126-105 bkz: Ek 14;** 13 Rebiyülahir 1221 (30 Haziran 1806) Çoşkun Tüfekçi, *Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1896) (Casusluk Faaliyetleri Çerçevesinde)* Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale, 2012, s.33; Yılmaz Karadeniz, *Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Malatya, 2004, s.122.

müdahale edeceğinin casuslar tarafından haber verilmesi üzerine, Vâni Süleyman Paşa'nın İran'a tahrirat sunmasına müsaade edilmiştir.<sup>200</sup>

Ali Paşa'nın Vahhabiler üzerine yürürken yanına aldığı Abdurrahman Paşa ile bu harekâta katılan Köy mutasarrıfı Mehmet Paşa arasında çıkan anlaşmazlık neticesinde, Abdurrahman Paşa, Mehmet Paşa'yı öldürüp mallarına el koymasına rağmen bir cezaya çarptırılmamasından cesaret alarak sağa sola saldırmaya başlamıştır. Abdurrahman Paşa'nın bu hareketleri karşısında, Ali Paşa üzerine gönderilmiştir. Ali Paşa, gönderdiği casuslar ile Abdurrahman Paşa'nın Kürdistan civarında Merivan bölgesinde olduğunu ve muhtemelen bu firarda kendisine yardım edilerek İran'a gittiği bilgisini öğrenmiştir.<sup>201</sup> İran'a firar eden Abdurrahman Paşa iki devletin arasını bozmak için Şah'ı Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya çalışmıştır.<sup>202</sup>

Fransa'nın kışkırtmasıyla Rusya ile savaşa başlayan Osmanlı Devleti, Napolyon'un Rusya'ya karşı ittifak talebine olumlu bir yanıt alamaması üzerine, Rus Çarı I. Aleksander ile Tilsit'te 1808 tarihinde gizlice anlaşarak hem Osmanlı Devleti, hem de İran'ı Rusya karşısında yalnız bırakmıştır.<sup>203</sup>

İngiltere, Fransa'nın Rusya ile anlaşması üzerine, Osmanlı Devleti ve İran üzerindeki nüfuzunu arttırmaya çalışarak 1809 tarihinde Osmanlı Devleti ile "Çanakkale" (Kale-i Sultaniye) ve İran ile bir dostluk anlaşması imzalamıştır. İngiltere devleti bu sayede Osmanlı ve İran ile ittifak kurmayı düşünmüştür.<sup>204</sup>Yapılmak istenen bu ittifak için ilk adım İran'dan gelmiştir. İran, İngiltere'nin İstanbul Elçisi ile Tahran elçiliği vasıtasıyla Osmanlı ve İran nezdinde Rusya'ya karşı oluşturulmak istenen iş birliği girişimleri hızlanmıştır. Yapılan temaslar çerçevesinde İran, Muhammed Ali Mirza'yı Ruslara karşı savaşmak için Revan'a göndermiştir.<sup>205</sup>

Rusya'nın Osmanlı-İran ittifakını bozma girişimleri olumlu bir netice vermemiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti ve İran 1810 tarihinde Rusya'ya savaş açmışlardır. Kendisine karşı başlatılacak olan askeri harekâttan haberdar olan Tormusof, Ahıska'da toplanmakta olan Osmanlı-İran müttefik kuvvetlerini ani bir

<sup>200</sup> BOA, Hat. Belge, No:93-3797/C bkz: Ek 15 29 Zilhicce 1217 (22 Nisan 1803).

<sup>201</sup> BOA. Hat. Belge, No:160 - 6671/C bkz: Ek 16 24 Rebiyülevvel 1221 (11 Haziran 1806).

<sup>202</sup> Tüfekçi, a.g.t., s.33-34.

<sup>203</sup> Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul 1995. s.27-26.

<sup>204</sup> Uçarol, a.g.e., s. 101.

<sup>205</sup> Karadeniz, a.g.t., s.124-125.

baskınla yenilgiye uğratıp bu ilk müşterek harekâtın başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur.<sup>206</sup>

II. Mahmud, Erzurum valiliğine atanan Emin Paşa'ya gönderdiği fermanla, Rusya'ya karşı girişilecek harekâtın ehemmiyetinden bahsetmekteydi. Kafkasya ve Dağıstan'a gönderilen Osmanlı ve İran casusları bölgedeki Müslüman halkı Rusya'ya karşı ayaklandırmaya çalışmaktaydı. Bu durum karşısında boş durmayan Rusya ise Osmanlı Devleti ile İran'ı birbirine düşürme girişimlerinden geri kalmıyordu.<sup>207</sup>

Revan Serdarı Hüseyin Han ve Erzurum valisi Emin Paşa'nın 1811 tarihinde Gürcistan'a saldırmayı plânladıkları görüşmeler esnasında Emin Paşa, Rusların suikastına uğrayınca, Kars'a geri çekilmiştir. Böylece, Osmanlı ve İran ordularının Ruslara karşı plânladıkları müşterek saldırı engellenmiş oldu. Kars ve Revan cephelerindeki başarısızlığın diğer bir sebebi, iki taraftaki ordu komutanlarının birbirine olan güvensizlikleri, bu bölgedeki Kürt aşiretlerinin Rusya tarafından elde edilmesiyle Osmanlı ve İran kuvvetlerine katılmaları engellenmesidir. Sonuç olarak Rusya'ya karşı gerçekleştirilen ittifak istenilen sonucu vermemiştir.

Osmanlı Devleti Rusya ile 1812 tarihinde “*Bükreş Anlaşması'ni*” imzalamış, böylece Rusya'nın bu cephedeki kuvvetlerini İran tarafına kaydırması ile savaşın İran aleyhine devam etmesine zemin hazırlanmıştır.<sup>208</sup>

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile anlaşma yapması üzerine İran, Rusya ile mücadeleye tek başına devam etmek zorunda kalmış, Osmanlı Devleti de bu durumu yakından takip etmiştir. İran askeri kış mevsimi gelince geri çekilmiş ve Tebriz'e dönmüştür. İran'ın asker toplama girişiminde bulunması üzerine Osmanlı Devleti, bu girişimin Rusya'ya tekrar saldırmak için mi yoksa Osmanlı Devleti'ne saldırmak için mi olduğundan emin olmak için Erzurum Valisi Mehmed Emin Paşa casuslar göndermiştir. Osmanlı Devleti'nin, İran'a gönderdiği bir diğer casusun imzasız olarak gönderdiği bir mektupta ise Rusya'nın, İran'dan aldığı yerlerde, Erdebil karşında, Ertek dağında ve Kızılgervan'a yeni kaleler inşa etmekte olduklarını bildirmiştir. Ayrıca Horasan ve Şiraz taraflarında karışıklıklar çıktığı, Şah'ın Horasan'a gönderdiği

---

<sup>206</sup> Tüfekçi, a.g.t., s.34; Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* c.V, s. 2461.

<sup>207</sup> Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya...*, s. 92.

<sup>208</sup> Uçarol, a.g.e., s.130.

askerlerini perişan olduklarını, Abbasi Han ile Şah'ın oğlunun Horasan Kalesine hapsedildiğini ve İran'ın İstanbul'da Ağa Hüseyin namında bir casusu olup her havadisi onun ihbar ettiği bilgisini İstanbul'a bildirmiştir.<sup>209</sup>

Rusya ve Fransa'nın İran'da üstünlük sağlaması, İngiltere'yi harekete geçirmiştir. Böylece İngiltere ile yeniden anlaşan Feth Ali Şah, Fransa'nın Rusya ile anlaşması üzerine ülkesindeki Fransız askeri grubunu geri göndermiştir. Bu arada İran ordusu, Aras ırmağı kıyısında Ruslar tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Rusya, XIX. yüzyıl başlarında Kafkasya'da büyük bir nüfuz oluşturmuştur. İran askerleri, her ne kadar yabancı uzmanlar tarafından eğitilmişse de, Ruslar karşısında yenilgi almaktan kurtulamamış ve İran, Rusya ile 1813'te Gülistan Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. Böylece Rusya, Gülistan Antlaşması ile Gence, Karabağ ve Kafkaslar'ın tamamını ele geçirdiği gibi Hazar denizinde donanması olan tek devlet haline gelmiştir.<sup>210</sup>

### **1.3. 1821-1823 Osmanlı-İran İlişkileri**

#### **1.3.1. Erzurum Cephesi**

Jeopolitik konumlar göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlı ve İran Devletleri'nin özellikle Erzurum, Tebriz ve Irak (Musul-Bağdat) sınır hattındaki yerlerde hâkimiyet kurmak istemeleri dikkat çekmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan'dan Anadolu'ya ulaşmak isteyen tüccar ve ordu ise mutlaka Erzurum'dan geçmek zorunda kalmış, dolayısıyla bu stratejik noktalar Osmanlı-İran arasında önemli bir hareket noktası teşkil etmiştir.<sup>211</sup>

Anlaşıldığı üzere, Erzurum, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırında bulunan bir şehir olması bakımından büyük önem taşımıştır. Bu şehir, önemli bir görev yeri olup, atanan valiler sadece bu bölgenin emniyetini ve huzurunu sağlamakla görevlendirilmiştir. Anadolu'nun diğer tarafları ise üç hanedan arasında paylaştırılmış; Trabzon tarafı Canikli Ali Paşa Hanedanı'nda, Amasya ve Ankara tarafları

<sup>209</sup> BOA. Hat. Belge No:807 - 37194/D. bkz: EK 17 H.1229 M.(1813-1814).

<sup>210</sup> Karadeniz, a.g.t., s.32-33; Uluerler, a.g.t., s.225.

<sup>211</sup> Güney, a.g.t., s.41; Vecih Kevserani, *Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi*, çev. Muhlis Canyürek, İstanbul 1992, s. 75.

Cebbarzadeler'de ve Batı tarafı ise Karaosmanoğulları'nda bulunmuştur. Böylece her türlü tehlikeye karşı Anadolu'nun güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır.<sup>212</sup> Nihayet Feth Ali Şah'ın oğlu olan Abbas Mirza komutasındaki İran ordusu, Toprakkale'yi istila ederek Bayezit'i de zapt etmiştir. Bayezit'in İranlılar tarafından kolayca zaptedilmesi, bölgedeki Osmanlı askerleri üzerinde panik yaratmış ve Osmanlı ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır.<sup>213</sup>

İlerleyişine devam eden İran ordusu, Doğu Anadolu'da Bayezit, Toprakkale, Eleşkirt, Muş, Erciş ve Bitlis gibi yerleri zapt etmiştir.<sup>214</sup> İran kuvvetlerinin bu başarılarında Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'nın, İran tarafını tutmasıyla emrindeki Kürt kuvvetlerinin de Osmanlı karşısında yer alması etkili olmuştur. Selim Paşa'nın böyle bir politika izlemesi ise İran'ı Osmanlı topraklarına düzenleyeceği seferler için daha çok cesaretlendirmiştir. Mezheplerinin Şii mi yoksa Sünni mi olduğu bilinmeyen, Osmanlı-İran sınırında yaşayarak bazen Osmanlı, bazen de İran yönetimlerine sığınan Kürt aşiretlerini himaye eden İran Devleti, böylece güç kazanmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti ise, bu tehlike karşısında; Kars, Çıldır, Muş, Trabzon valilerine Şark Seraskeri Mehmet Emin Rauf Paşa'ya yardımcı kuvvet göndermeleri için yazılar yazmıştır. Bu sırada Erzurum valisi, İranlılar'ın Ruslar ile ittifak yaptıklarına dair duyular almışsa da bu konuda kesinlik yoktur.

Kürtlerle karışık İran askerleri, Kars eyaletine bağlı Kağızman eyaletine taarruz ederek halkın hayvanlarına ve eşyalarına ve Bayezit sancağı halkına zarar vermişlerdir.<sup>215</sup>

1822 yılında Erciyes kalesini zapt etmiş olan Abbas Mirza ve ordusu, kışın bastırmasıyla Tebriz'e çekilmiştir. Bu sırada Osmanlı hükümeti Anadolu'nun doğusundaki güvenliği sağlamak için bölgede tayin değişiklikleri yapmıştır. Böylece görevini yerine getiremeyen ve hakkında şikayetler bulunan Trabzon valisini alarak yerine Erzurum valisi Hüsrev Paşa'yı tayin etmiştir. Erzurum eyaleti valiliği ve Doğu bölgesi ordu komutanlığı görevi de eski sadrazamlardan Mehmet Emin Rauf Paşa'ya

---

<sup>212</sup> Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e, c. IV, Yayına Haz.: Dündar Günday Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1984, s.2176.

<sup>213</sup> Güney, a.g.t., s.42.

<sup>214</sup> Muzaffer Erendil, *Tarihte Türk İran İlişkileri*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1976, s.119.

<sup>215</sup> Güney, a.g.t., s.42.

verilmiştir. Bir süre sonra bahar mevsiminin başlamasıyla Abbas Mirza, kuvvetleriyle birlikte Tebriz üzerinden Osmanlı sınırlarına doğru tekrar hareket etmiştir. Erzurum cephesinde çok şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. İlk başlarda Cebbarzadeler' den Celalettin Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu İranlılar karşısında başarılar kazanmışsa da, Abbas Mirza birtakım İran aşiret ve kabilelerini toplamış, üstelik Osmanlı Devleti'ne tabi olan Kürt aşiretlerinin çoğunu daha önce hakimiyeti altına almış olduğundan büyük bir kitle halinde, Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Fakat bu sırada Abbas Mirza'nın ordusunda aniden ortaya çıkan kolera tehlikesi karşısında, İran ordusu geri çekilmiş ve Abbas Mirza Osmanlı Devleti'nden barış istemek zorunda kalmıştır.<sup>216</sup>

Yine, sınırlarda çıkan karışıklıklar konusunda, Cevdet Paşa'nın ifadelerine göre Fakih Ahmet adında bir kişi, Pojyer kazasına yerleşerek zamanla burada "Baban Ocaklığını" meydana getirmiştir. Burada yaşanan çatışmaların ana sebebi bu hanedanın başına geçebilme mücadelesinden kaynaklanmıştır. Kim bu hanedanda yönetici olursa, ona rakip adaylar Osmanlı veya İran tarafına sığınmışlardır. Bu karışıklıktan ise her zaman İran faydalanmış, Bağdat'ta sorunlu bir hayatın sürmesi üzerine, Baban ümerasası dağılmış ve bu ocak kaldırılmıştır.<sup>217</sup>

Baban sancağı mutasarrıfı Abdullah Paşa, sınırlarda çıkan sorunlarda Bağdat valisinin kendilerini İran'a karşı koruyamadığını, İran ile ilişkilerin kesilmesi halinde ise Kürdistanı da kaybetme tehlikesinden dolayı İran'a sığındıklarını ifade etmiştir.<sup>218</sup> Osmanlı İran ilişkilerinin şekillenmesinde, dış güçlerden Rusya'nın da bir hayli etkisinin olduğu görülmüştür. Öyle ki, Osmanlı Devleti ile İran, ortak düşman Rusya'ya karşı koymak için bir araya geldiklerinde, Rusya, onları kolaylıkla birbirinden ayırarak hem Osmanlı hem de İran Devletleri ile ayrı ayrı uğraşmayı tercih etmiştir.

Nitekim, 1821 yılında kendi başına hareket eden Rus ajanı Mazaroviç, Osmanlı ve İran'ı silahlı bir çatışma eşiğine getirmiştir. Osmanlı-İran ilişkilerinin bu sıralarda

---

<sup>216</sup> Güney, a.g.t., s.43.

<sup>217</sup> Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., Yayına hazırlayan: Dündar Günay, c. I, İstanbul 1983, s. 295-296.

<sup>218</sup> Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., c. VI, İstanbul 1984, s. 2927.

gergin olduğunu bilen Mazaroviç, Rus Çarı'nın elçisini İstanbul'dan çektiği haberini almıştır.

Bu gelişmeleri bir savaş ilanının izleyeceğini tahmin ederek, Rusya'ya yardımda bulunmak amacıyla İran şehzadesi Abbas Mirza'yı Osmanlı hükümetine karşı kışkırtmıştır.

Bu sırada devreye giren İngiltere, Abbas Mirza'nın yanına bir elçisini göndermiştir. İngiliz elçisi, Abbas Mirza'ya Ruslar'ın Avrupa devletlerinin iznini almadan Osmanlı'ya savaş açamayacağını ve İngiltere'nin de şu an böyle bir savaşa karşı olduğunu belirterek, Abbas Mirza'yı savaştan vazgeçirmeye çalışmıştır. Tahran elçisi Mazaroviç tarafından kışkırtılan İranlılar, güya Kürtlerle mücadele etmekte olan Osmanlı hudut askerlerinin kendi memleketlerine girmiş olduğunu bahane ederek, Feth Ali Şah'ın en büyük oğlu Abbas Mirza komutasında Erzurum civarına, Babanoğulları ailesinin idaresi altında hemen hemen bağımsız bir durumda olan Süleymaniye'ye, hatta Irak'ta bulunan Kerkük'e hücum etmişlerdir.<sup>219</sup>

Osmanlı Devleti'nin İngiltere, Fransa, Rusya gibi güçlü Avrupalı devletler karşısında ayakta kalmaya çalıştığı bir sırada, İran'ın Osmanlı Devleti'nin zayıf durumundan istifade etmeyip, Erzurum cephesinden çekilmesini sadece salgın hastalığa bağlamak isabetli olmayabilir. Bu arada, bölgedeki karışık durumdan faydalanarak, İran'ı yağma etmek isteyen Afganlılar'ın da bu olaydaki rolü büyüktür. Bu da siyasi birliği tehlikede olan İran'ın, Osmanlı karşısında geri adım atmasına neden olmuştur. Avrupa'nın güçlü devletlerinden olan İngiltere ve Fransa, Osmanlı ile İran Devletleri arasındaki bu savaş ortamından, kendi menfaatleri yönünde faydalanmak istemiştir. İngiltere, ticaret yollarını emniyete almak için Osmanlı topraklarını koruma politikası izlemiştir. Fransa'ya karşı da Rusya ile anlaşmak durumunda kalan İngiltere, Osmanlı'yı da Fransa'dan ayırma planları yapmıştır.<sup>220</sup>

Dolayısıyla İran ile doğrudan bir ittifak anlaşması yapmaya yanaşmayan, ancak maddi ve manevi desteklerini de esirgemeyen Avrupalı güçlerin bu karışıklıktan faydalanarak bölgede etkili olmaya çalıştıkları görülmektedir. Osmanlı Devleti, İran

---

<sup>219</sup> Güney, a.g.t., s.44, John F. Baddeley, *Ruslar'ın Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Samil*, Kayıhan Yay., 3. Baskı, Çev. Sedat Özen, İstanbul, 1995, s.153-154.

<sup>220</sup> Güney, a.g.t., s.45; Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar*, Türkiye Matbaası, İstanbul, 1934, s.136.



ile savaşı ileriye götürdüğü takdirde büyük devletlerin özellikle Rusya'nın çekişme alanı olan Orta Asya ve İran dolayları karışacaktı. Osmanlı ile Rusya'nın dostane geçinmesi de Rusya'yı Fransa'ya karşı kullanmak isteyen ve kendi çıkarlarını düşünen İngiltere'nin işine gelmezdi. Çünkü ticaret yollarının zarar görmesi söz konusuydu.

Bu yüzden şimdilik, İran ile Osmanlı arasında savaşa neden olacak bir gerginliğin yaşanmaması bütün devletlerin işine gelmiştir. Zaten kısa bir süre sonra da devletlerarasında barış havası esmeye başlamıştır.<sup>221</sup>

### 1.3.2. Bağdat Cephesi

Osmanlı Devleti'nin Yunan isyanı ile meşgul olduğu bir dönemde doğu sınırına gereken önemi verememesini fırsat bilen İran, Feth Ali Şah tarafından Irak tarafındaki İran sınırını genişletmekle görevlendirilen, İran şehzadelerinin en büyüğü olan Kirmanşah Valisi Mehmet Ali Mirza komutasındaki ordusu ile Bağdat'a saldırıya geçmiştir. 1821 tarihinde başlayan ve sekiz ay süren Bağdat muhasarasında, Osmanlı İran kuvvetleri arasında şiddetli çatışmalar olmuştur. Ancak, Bağdat Valisi Davut Paşa, iyi bir savunma yapması ve çıkan kolera salgını yüzünden Abbas Mirza geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bağdat cephesinde yaşanan bu gelişmelerle ilgili olarak Megazberd Beyi Şerif Ağa'nın gönderdiği casus Nezir, cephede yaşananlarla ilgili şu bilgileri kaydetmiştir; İran, Bağdat cephesinde büyük bir hezimete uğramış ve Şah'ın oğlu bu muharebede göğsünden vurularak öldürülmüştür. Ölen maktul merkumun oğlu askerleri ile tekrar Bağdat üzerine yürümek istemişse de, hezimete uğrayarak geri çekilmiştir.

İran ordusu hezimetin nedenini Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim'in askerlerine bağlamış, kendilerini bozguna uğratarak, alınan esirleri memleketine götürdüğünü söylemişlerdir.<sup>222</sup> Bunun yanında, İranlı tacirler, İran Şahına, şimdiye kadar Osmanlı'nın kendilerini çok iyi muhafaza ettiğini ve iki İslâm devletinin birlik olması gerekirken, anlaşmalara uymayarak, savaşmanın şeriata aykırı olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda ticaret yollarının aksamasından dolayı İranlı

<sup>221</sup> Güney, a.g.t., s.45; Koçu, a.g.e., s.136-138.

<sup>222</sup> BOA. Hat. Belge No:806 - 37166. 21 Cemaziyülevvel 1237 (13 Şubat 1822).

tacirler, Osmanlılardan almış oldukları gıda maddelerini dahi İran'a gönderemediklerini, bu yüzden İranlıların geçiminin sağlanamaz olduğunu ifade ederek, İran Şahı'ndan Osmanlı Devleti ile barış yapılması isteğinde bulunmuşlardır.<sup>223</sup>

Osmanlı Devleti ve İran arasında bu meseleler devam ederken, Osmanlı Devleti bağımsızlıklarını kazanmak isteyen Rumların isyanı ile meşgul olmanın yanında, hem iki devlet arasındaki ticaretin aksamaması, hem de doğu sınırını güvence altına almak maksadıyla, İran tarafından gelen barış talebini kabul etmiştir.

Her iki tarafın barış isteği üzerine, görevliler tayin edilerek görüşmelere başlanmıştır. 1823 yılı ortalarında Osmanlı Devleti tarafından Rauf Paşa, İran tarafından da Mehmet Ali Mirza antlaşma şartlarını görüşmek üzere görevlendirilmiştir. Erzurum'da yapılan görüşmelerde Mehmet Ali Mirza'nın kethüdası Mirza Ahmet ile Şark ordusu defterdarı Hacı Sait Efendi, hazır bulunmuşlardır. Fakat İran yetkilisinin, Sebikli ve Haydaranlı aşiretlerinin İran halkı olduğuna dair iddiaları ve bu iki aşiretin İran'a geri verilmesini istemesi, barış görüşmelerini uzatmıştır. Öyle ki, görüşmeler kırılma derecesine gelmiştir. Nihayet, bu aşiretler sorununa 28 Temmuz 1823 tarihinde imzalanan Erzurum Antlaşması ile son verilmiştir.<sup>224</sup>

Sonuç olarak Osmanlı-İran arasındaki Erzurum ve Bağdat cephelerinde yaşanan bu savaşlar, tarihteki son Türk-İran savaşı olmuştur.<sup>225</sup>

### 1.3.3. 1823 Erzurum Antlaşması

Osmanlı Devleti batıda Bosna Hersek ve Yunan ayaklanmalarıyla, Arabistan'da ise Vahhabilerin ayaklanmalarıyla uğraşırken, Haydaranlı ve Sepki aşiretlerinin Osmanlı'ya sığınması gibi sebeplerle İran, Erzurum ve Bağdat cephelerinden Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştı. Aslında İran'ın amacı Osmanlı Devleti'nin zor durumundan faydalanarak, 1813'te Rusya ile imzaladığı Gülistan Antlaşması ile kaybettiği yerleri

<sup>223</sup> Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., c. VI, s. 2827-2881; Mufassal Osmanlı Tarihi, c.I-VI, Güven Yay. İstanbul, 1960, s.2876.

<sup>224</sup> Tüfekçi, a.g.t., s. 43-44; Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., C. VI, s. 2880-2881.

<sup>225</sup> Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, c.I, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998, s. 483.

Osmanlı topraklarıyla telafi etmekte. İki devlet arasında 1821'de başlayan savaşa kışın gelmesiyle ara verilmiş, 1822 yılının yazında tekrar başlayan savaşta ise İran Devleti başlayan kolera salgınından dolayı geri çekilmek zorunda kalmıştı. Osmanlı Devleti ise batıda Yunan isyanıyla uğraşmak zorunda kaldığı için İran'la yapılacak barışa razı olmuştur. İki devlet arasında yapılan barış müzakerelerinde 1746'da yapılan antlaşmanın esas alınmasına karar verilmiş ve devam eden görüşmeler neticesinde 28 Temmuz 1823 tarihinde Erzurum Antlaşması imzalanmıştır.<sup>226</sup>

Anlaşmanın şartlarını şu şekilde sıralayabiliriz: Esas: 1746 yılında yapılan anlaşma<sup>227</sup> esas tutularak eski sınırların muhafazası, tüccarlar ve firarilerin teslimi maddeleri aynen uygulanmaya devam edilecek. (1746 yılında yapılan antlaşma 1639 Kasrı Şirin Antlaşmasını esas almaktadır).<sup>228</sup>

Şart: O dönemdeki sınırlar dikkate alınarak, gerek savaş sırasında gerekse savaştan sonra, İran tarafına geçmiş olan kale, arazi, kasaba ve köyler, anlaşma tarihinden itibaren altmış gün içerisinde Osmanlı'ya teslim olunacaktır.<sup>229</sup>

**Madde I:** Hiçbir devletin diğer devletin iç işlerine karışması uygun görülmeyip, gerek Bağdat taraflarına ve Kürdistan civarına, gerekse sınırlar içerisinde bulunan yerlere İran Devleti tarafından müdahale ve herhangi bir taarruz harekâtı olmayacaktır.<sup>230</sup> Ayrıca bölge halkından yaylak ve kışlaklara geçenler olur da sorun yaşanırsa, bu durum Abbas Mirza ile Bağdat valisi arasında görüşülerek çözüme kavuşturulacak, devletlerarası bir sorun haline getirilmeyecektir.<sup>231</sup>

---

<sup>226</sup> Fehminaz Çabuk, *II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı-İran İlişkilerinde Kürt Aşiretleri Meselesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2013, s.24; Ahmet Cevdet Paşa, c.VII. s. 2881; İbrahim Aykun, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı - İran Hudut Antlaşması*, Atatürk Üniversitesi SBE, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1995, s. 16-18; Melike Sarıkçıoğlu, *Osmanlı-İran Hudut Anlaşmazlıkları (1847 1912) ve 1913 İstanbul Protokolü*, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta, 2009, s.22

<sup>227</sup> 1746 yılında Osmanlı-İran arasında yapılan bu anlaşmaya göre; 1. Kabeye gidecek İran hacılarının mal ve can güvenliğinin sağlanması, 2. İki devlet arasındaki dostluğun geliştirilmesi için üç yıl süre ile Osmanlı'dan bir kişinin İran'dan bir kişinin Osmanlı topraklarında kalması, 3. Esirlerin serbest bırakılması, 4. Elinde ticaret malı olmayan İranlılar'dan vergi alınmaması, Sınır konusunda ise Kasrı Şirin Antlaşmasında yer alan sınırların esas kabul edilmesi. Mehmet Saray, *Türk İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü*, Türk Kültürünü Araştırma Enst., Ankara, 1990, s., 57.

<sup>228</sup> Ayrıntılı bilgi için bkz., Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Muahedeleri...*, s.64-65.

<sup>229</sup> BOA., **İrade-i Mesalih-i Mühimme Defteri (İ.M.S.M)** nr.30/ 843, s.1-5. **bkz: Ek 18 11** Cemaziyülevvel 1255 (23 Temmuz 1839) .

<sup>230</sup> BOA., **İ.M.S.M.**, nr. 30/843, s.2.

<sup>231</sup> BOA., **İ.M.S.M.**, nr. 30/843, s. 3.

Bu maddeden de anlaşıldığı üzere, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarında yaşanan karışıklıklarda daha çok İran kuvvetlerinin taarruz halde buldukları, Osmanlı kuvvetlerinin de savunmaya yönelik bir konumda olduğu görülmektedir. Ayrıca bu maddeden her iki devlet arasında çıkabilecek sorunların büyütülmeden çözümlenecek olması, ileride Osmanlı-İran arasında bir ittifak yapılabileceği ümidini akıllara getirebilir. Fakat Osmanlı-İran Devletleri, ilerleyen yıllarda aralarında bir ittifak kuramadıkları gibi Avrupalı devletlerin çıkar çatışmalarına da malzeme olmuşlardır.

**Madde II:** İran'dan; Mekke, Medine ve diğer İslam şehirlerine gidip gelen hacılara Türk ziyaretçileri gibi davranılıp, elinde ticaret malı olmayanlardan vergi alınmayacaktır. Ticaret mallarından sadece bir defaya mahsus olmak üzere %4 kuruş vergi alındıktan sonra, aynı mallardan tekrar vergi alınmayacak ve bir mal başkasına devredilmedikçe vergilerinin dışında bir ücret alınmayacaktır. Ayrıca İran tarafındaki Osmanlı tüccar ve ahalisine de aynı şekilde davranılacaktır. İran Şahı ve şehzadeleri kadınlarından Mekkeyi ziyaret edenlere durumlarına göre davranılacaktır. Gerek Osmanlı tüccarı İran'da bulunduğu zaman, gerekse İran tüccarı Osmanlı topraklarına geldiği zaman dostane bir şekilde muamele görüp zarara sokulmayacaktır.

Osmanlı hükümeti, İslam şehirlerine gelen İranlı hacılarıyla ilgili çeşitli problemler yaşamıştır.

Vahhabilerin bölgede ayrı bir güç oluşturarak gelen hacılara karşı zorluklar çıkarmaları, kutsal topraklarda güvensiz bir ortam yaratmıştır. Ayrıca vergi konusunda da karışıklıklar ortaya çıkmıştır.

Böylece bu madde ile Osmanlı-İran tüccarlarının karşılıklı çıkarları düşünülmüş, tüccarlar arasında ayırım gözetmeden ticaretin aksamaması için her iki devlet temsilcileri arasında fikir birliğine varılmıştır. Neticede Erzurum Antlaşması'nın imzalanması ile tekrar disiplin sağlanmış, hac meselesi konusunda uzlaşmaya varılmıştır.

**Madde III:** Uzun süredir, iki devlet arasında tartışma konusu olan Haydaranlı ve Sebikli aşiretlerinden Osmanlı topraklarında bulunanların, İran sınırlarına saldırıda bulunmaları halinde, bu hareketleri Osmanlı sınır muhafızları tarafından engellenecektir. Ancak kendi istekleri ile İran topraklarında yaşamayı tercih ederler

ise, Osmanlı memurları buna engel olmayacak, tekrar Osmanlı arazisine dönmek isterlerse de kabul olunmayacaklardır.

Bu aşiretler, İran topraklarına geçip Osmanlı sınırlarına taarruzda bulunurlarsa da İranlı memurlar tarafından engelleneceklerdir.<sup>232</sup>

Bu maddeye bakılacak olursa, aslında İran'ın menfaatine dair bir durum gözlenmektedir. Çünkü Osmanlı toprağından İran'a geçen aşiretler tekrar Osmanlı toprağına alınmayacak. Böylece İran topraklarındaki nüfus artacak ve sınırdaki aşiretleri kendi istediğı doğrultuda kullanabilecek ve aşiretlerden alacağı vergi ile de ekonomik gelir elde edecekti.

**Madde IV:** İki taraftan da firar edenler kabul olunmayacaktır. Yine bu madde de bir önceki maddeyi destekler mahiyette olup, buna göre İran ve Osmanlı topraklarında bulunan ve yer değiştirmek isteyen aşiretlerin her iki devlet tarafından da kabul edilmeyeceğı belirtilmiştir.

**Madde V:** İran tüccarlarının İstanbul ve Osmanlı topraklarında kaybolan eşyaları, kayıp tarihinden altmış gün sonra, buldukları yerlerde daha önce yazılan defterlere göre, kanun çerçevesinde İran elçisi vasıtasıyla kendilerine teslim edilecektir. İki taraf arasında yapılan savaşlar sırasında, Osmanlı topraklarında bulunan hacı, tüccar ve İran halkından; bazı vezirler ve zabıtlar tarafından zorla alınmış eşya var ise bunlar tespit edilecek ve görevlendirilecek vekiller ile teslim edilecektir.

Bu maddeye bakacak olursak, tek taraflı düşünülerek alınan bir karar olarak görülmüştür. Böylece, sadece İran tüccarları ve İran halkının Osmanlı topraklarındaki durumlarının göz önünde bulundurulduğı tespit edilmiştir.

**Madde VI:** Osmanlı topraklarında yaşayıp da bir evladı olmadan ölen İranlıların mirası, devlet hazinesi ve memurlar tarafından miras miktarı sicile kaydedilerek bir yıl korunacaktır.

Bir varisi çıkarsa, eşya teslim olunacaktır. Bu kişiden hem eşyanın vergisi hem de şimdiye kadar korunduğı yerin vergisi alınacaktır. Eğer saklanan eşya herhangi bir

---

<sup>232</sup> Güney, a.g.t., s.51.

yangın esnasında yanarsa iddia olunmayacaktır. Bir yıl boyunca eşyanın varisi çıkmazsa devlet hazinesinden alınarak satılacak, 1/8 'i saklanacaktır.

Bundan da Osmanlı Devleti'nin İran'a karşı ne kadar ılımlı bir politika izlediği açıkça anlaşılmaktadır.<sup>233</sup>

**Madde VII:** Her iki devlet arasındaki dostluğun devamı için her üç yılda bir şahıs, Osmanlı tarafından İran tarafına, İran'dan da Osmanlı tarafına gidecekti. Gerek Osmanlı gerekse İran tarafından olsun, Erzurum ve Bağdat cephelerinde yaşanan savaşlar sırasında bir tarafa göçerek yerleşmiş olanlar, bu anlaşmaya hürmeten siyasi muameleye tabi tutulmayacaktır.<sup>234</sup>

**SONUÇ:** Barış antlaşması, Osmanlı ve İranlı yetkililer arasında imzalanarak İstanbul'a gönderilmiştir. Her iki taraf yetkililerinin antlaşmayı imzaladığı tarihten itibaren, altmış gün içerisinde antlaşma metninin karşılıklı olarak değiştirilmesi şart koşulmuştur.

Antlaşma metinleri, Padişah tarafından onaylandıktan sonra Anadolu muhasebecisi olan Mehmet Necip Efendi orta elçi tayin edilerek Erzurum'a gönderilmiş ve İranlı yetkililerle değiştirilmiştir.<sup>235</sup>

Erzurum Antlaşması'nın içeriğini özetlersek; Osmanlı-İran ilişkilerini bozan ve savaşa neden olan firarilerin teslimi, Haydaranlı ve Sepki aşiretleri İran topraklarında yaşamak isterlerse Osmanlı Devleti engel olmayacak fakat Osmanlı topraklarına tekrar dönmek isterlerse kabul olunmayacak, İranlı hacılar hakkında yeni düzenlemeler yapılacak, hiçbir devlet diğer devletin iç işlerine karışmayacak ve taarruzlarda bulunmayacak, savaş sırasında ve sonrasında alınan kale, kasaba, köy vb. Osmanlı Devleti'ne 60 gün içerisinde iade edilecek gibi maddeler yer almıştır. Alınan bu kararlara rağmen iki devlet arasındaki sorunlar devam etmiştir.

Bu sorunların devam etmesinde hudut bölgelerinde yaşayan Kürt aşiretlerin kendi aralarındaki liderlik yarışı ve iki devletten de destek almak amacıyla izledikleri yer değiştirme siyaseti önemli ölçüde etkili olmuştur.<sup>236</sup>

---

<sup>233</sup> Güney, a.g.t., s.52.

<sup>234</sup> BOA., İ.M.S.M., nr. 30/843, s. 3-4.

<sup>235</sup> BOA., İ.M.S.M., nr. 30/843, s. 1-5.

<sup>236</sup> Çabuk, a.g.t., s. 24; Güney, a.g.t., s.53.

Abbas Mirza'nın barış görüşmelerini talep etmesi neticesinde iki taraf arasında müzakereler başlamıştır.<sup>237</sup> İran'a her türlü yardımda bulunmayı vaad ederek, Feth Ali Şah'ı Rusya ile yeni bir savaşa sürüklemiştir. 1826'da Rusya-İran arasında başlayan savaşta, İran ordusu Gence'de ağır bir yenilgi daha almıştır.

Giderek güç kaybeden İran,1828 yılında Rusya ile Türkmençay Antlaşması'nı imzalamıştır. Böylece, İran Rusya'ya savaş tazminatı ödeyecek, Erivan ve Nahçıvan ile birlikte Taliş gibi verimli topraklar da Rusya'ya bırakılacaktı. Böylece, bu antlaşma, İran'daki Rus-İngiliz rekabetini daha da şiddetlendirmiştir.<sup>238</sup>

Aynı zamanda bu antlaşma Rusya'nın Kafkasya'daki egemenliğini artırmıştır. Rusya Kafkaslarda elde ettiği bu başarıdan sonra Osmanlı Devleti'nin üzerine yürümüştür.<sup>239</sup> Rusya'nın batıda Edirne'ye, doğuda Erzurum'a kadar ilerlemesi üzerine Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Edirne Antlaşması imzalanmıştır<sup>240</sup> Sonuç itibarıyla İran, bugünkü sınırlarına çekilmekle kalmamış, Ruslar'a Hazar Denizi'nde savaş gemisi bulundurma hakkı tanıyarak, İran'ın iç işlerine karışmasına imkân tanımıştır.<sup>241</sup> Bu antlaşmalarla pek çok toprağını Ruslar'a kaptıran İran, Türkmençay Antlaşması'nda ifade edildiği üzere adeta bağımsız olma hüviyetini de kaybetmiştir.<sup>242</sup>

Bu savaşların sonucunda Osmanlı ve İran Devletleri Rusya ile çok ağır şartlar içeren antlaşmalar imzalamış olsalar da Rusya'ya karşı alınan bu mağlubiyetler her iki devleti nispeten birbirlerine yakınlaştırmışsa da aralarındaki güven probleminden dolayı bir ittifak kurulamamıştır.

---

<sup>237</sup> BOA., **Hat Belge.**, **D. No:1090, G.No:44289-A bkz: Ek 19** 29 Zilhicce 1243 (12 Temmuz 1828).

<sup>238</sup> Güney, a.g.t., s.34-35; Anlaşmanın maddeleri için bkz: Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, T.T.K., Ankara, 1999, s.26.

<sup>239</sup> Çabuk, a.g.t., s. 25.

<sup>240</sup> Doğu cephesindeki savaş ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. P. İ. Averyanov, *Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler* ( 19. Yüzyıl ), ( Çev: İbrahim Kale ) Avesta Yayınları, İstanbul 2010, s. 41-47.

<sup>241</sup> İsmail Aka, Selçuklu Sonrası Ortadoğu'da Türk Varlığı, *Genel Türk Tarihi*, c. IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.341.

<sup>242</sup> Sümer Faruk, "Kaçarlar", *İslam Ansiklopedisi*, c. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2001, s.52.

## 2. ERZURUM ANTLAŞMASI'NDAN SONRA (1833) FETH ALİ ŞAH'IN (1834) ÖLÜMÜNE KADAR İKİ DEVLET ARASINDA YAŞANAN SORUNLAR

İran Devleti, Baban Sancağına yönelik önceden yürüttüğü müdahaleci tavrını devam ettirmiştir. Erzurum Antlaşması'na göre, Baban Sancağı'na yapılacak mutasarrıflık tayinlerine İran karışmayacaktı. Fakat İran bu hükümlere uymamıştır. Baban mutasarrıfı Mahmud Paşa ile eski Baban mutasarrıfı Abdullah Paşa tekrar sorun çıkarmaya başlamışlardı ve Erzurum Antlaşması'nın hükümleri gereğince İran ile ilişkileri kesmeleri gerekirken hükümlere uymayıp bazı gerekçelerle İran'a sığınmışlardı. Abbas Mirza ise onlara sahip çıkmış ve Osmanlı Devleti'nden Baban Sancağından kendisine yıllık bir vergi ve Kerkük bölgesinin muhafazasıyla görevlendirilen Mehmed Paşa'nın da o bölgeden alınmasını istemiştir.

Osmanlı Devleti olayın daha fazla büyümemesi ve çözümü için Tezkireci Esa'd Efendi'yi özel elçi olarak görevlendirmiştir. Önce meselenin çözümü için Bağdat'a giden Esa'd Efendi mesele çözülemeyince Tebriz'e gitmek zorunda kalmıştır. Abbas Mirza'nın vergi isteği yüzünden mesele uzamış ve çözülememiştir. Bunun üzerine Esa'd Efendi İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır.<sup>243</sup>

Eski Bağdat Valisi Davut Paşa döneminden kalan sorunlar yeni Vali Ali Rıza Paşa'nın döneminde devam etmiştir. Davut Paşa zamanında Basra mütesellimliğini yürütürken rahat durmayarak çeşitli olaylara karışan ve aşiretleri kışkırtıp sorun çıkaran Aziz Bey, Ali Rıza Paşa'nın valiliği sırasında İran tarafına kaçarak buraya sığınmış ve karışıklık çıkarmaya devam etmiştir. Aziz Bey bir yandan etrafına topladığı bir miktar askerle güçlenmeye çalışırken diğer yandan da İran'dan alacağını umduğu destekle Bağdat'a saldırmayı düşünmüştür. Her iki devlet arasında yapılan antlaşmalar gereği firarilerin korunmaması ve cezalandırılması gerekmektedir. Bu yüzden Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa tarafından durum derhal Kirmanşah hâkimi Şehzade Hüseyin Mirza'ya bildirilmiştir. İran Devleti, Osmanlı Devleti ile bir kriz yaşamak istemediğinden Aziz Bey'i Şuster denilen mevkide yakalayıp Ali Rıza Paşa'ya göndermiştir.<sup>244</sup>

<sup>243</sup> Çabuk, a.g.t., s.25-26.

<sup>244</sup> Uluerler, a.g.t., s.377-378.



## 2.1. Feth Ali Şah'ın Ölümü (1834)

Oğlu ve veliahdı olan Abbas Mirza'nın ölümü üzerine üzülen Feth Ali Şah 1834 yılında Tahran'dan İsfahan'a giderken vefat etmiştir. Vefat ettiği zaman altmışaltı yaşında idi. Otuz sekiz yıl beş ay Kaçar hükümetinin başında kalmıştır. Şehzade Abbas Mirza'nın ölümü üzerine kendi torunu Muhammed Mirza'yı veliahd seçmişti. Ölümünden on dört gün sonra İsfahan'daki cenazesi Kum şehrine getirilerek defn edildi.<sup>245</sup> İsfahan'da vefatından sonra, veliahd Muhammed Mirza'nın kendi adına sikke bastırarak şahlığını ilan etti. İç karışıklıktan dolayı Osmanlı ülkesine sığınanlara Sadaret'in tavsiyesine göre hareket edileceğine dair bilgi verilmiştir.<sup>246</sup> Feth Ali Şah (1797-1834) 38 sene gibi uzun sayılacak bir zaman dilimi içinde İran şahlığını elinde tutmuş olmasına rağmen, etkin bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmamaktadır.

Zira Feth Ali Şah'ın iktidarı döneminde, İran'da batılı güçlerin etkisi hatırı sayılır bir mertebeye ulaşmış, özellikle bu süreçte Rusya, Fransa ve İngiltere İran içinde istedikleri gibi hareket eden devletler konumuna gelmişlerdir. Feth Ali Şah, zamana ve şartlara göre İngiltere ve Fransa'dan birine dayanmak zorunda kalmakla birlikte, en çok çekindiği ve hayatı boyunca düşmanlık beslediği devlet de Rusya olmuştur. İran Şahı'nın Rusya'dan çekincesi öyle boyutlara varmıştır ki, bu devlete karşı Fransa ve İngiltere'nin desteğini sağlamak için bu devletlere büyük tavizler vermek zorunda da kalmıştır.<sup>247</sup>

Feth Ali Şah'ın Rusya'ya olan bu düşmanlığının altında yatan sebebe baktığımızda; döneminde Rusya'ya yönelik olarak girişilen savaşlardan çok ağır yenilgiler alması olmuştur. Alınan yenilgiler sonrasında Rusya'nın, hem Kafkasya'nın hem de Hazar Denizi'nin büyük bir kısmında hâkimiyet kurması, bu döneme denk gelmiştir. İran, kuzeyden Rus baskısı altında kalırken, güneydoğudan da Hindistan üzerinden İngiliz baskısı altında kalmıştır.

---

<sup>245</sup> BOA, **Hat Belge**, No:781-36570 **bkz: Ek 20**; 29 Zilhicce 1835 (28 Nisan 1835), Karadeniz, a.g.t., s.147; Yazıcı; "Feth Ali Şah" *İslam Ansiklopedisi*, c. XII, İstanbul, 1988, s. 452.

<sup>246</sup> BOA, **Hat Belge**, 1315/51265-A 14 Recep 1250 (16 Kasım 1834).

<sup>247</sup> Uluerler, a.g.t., s.382.

### 3. MUHAMMED ŞAH DÖNEMİ (1834-1848)

#### 3.1. Muhammed Mirza'nın İran'da Başa Geçmesi

Feth Ali Şah'ın, 1834 senesinde ölümünden sonra, ülke içinde şehzadeler arasında yaşanan taht kavgasında ön plâna çıkan ve diğerlerine göre daha güçlü bir pozisyonda bulunan Tebriz Valisi Muhammed Mirza, yönetimi ele geçirmek için zaman kaybetmeden Tahran üzerine doğru harekete geçmiştir.<sup>248</sup>

İran saltanatının en güçlü varisi durumundaki Muhammed Mirza, Abbas Mirza'nın oğluydu ve babası zamanında önemli mevkilere getirilerek, devlet tecrübesi kazanması sağlanmıştı. Özellikle Gence ve Tiflis'in, Ruslar'dan geri alınması için 1826 senesinde, kendisine önemli bir görev verilmişti. Bu görevi başta olmak üzere, zaman içinde yürüttüğü diğer vazifeleri sayesinde tecrübe kazanmaya başlayan Muhammed Mirza, 1832-1833 senesinde babasıyla birlikte Horasan ve Herat seferlerine de katılmış, bu sayede askerî ve idarî tecrübesini arttırmıştı. Babası Abbas Mirza'nın, 1833 senesinde ani ölümüyle birlikte dedesi Feth Ali Şah tarafından, Herat seferinden geri çağrılarak veliaht tayin edilmiş ve Azerbaycan'ın idaresi valilik yetkisiyle birlikte kendisine tevcih edilmişti.<sup>249</sup>

Feth Ali Şah'ın da ölümü, Muhammed Mirza'yı, İran tahtının en güçlü varisi olarak ortaya çıkarmış ve kendisi hiç beklemezsizin yönetimi ele geçirmek için Tahran üzerine doğru harekete geçmiştir. Muhammed Mirza'nın hızlı bir şekilde hareket etmesinin en önemli sebebi ise, Feth Ali Şah'ın pek çok oğlunun bulunması ve bunların saltanatı ele geçirme niyetiyle etrafına topladıkları adamları vasıtasıyla harekete girişmeleri tedirginliği olmuştur.<sup>250</sup>

Feth Ali Şah'ın ölümünden önceki esas niyeti, oğullarından başka birini veliaht olarak tayin etmektir. Ancak İngiltere ve Rusya'nın Feth Ali Şah'ın bu niyetine karşı olumsuz bir tutum takınıp, Muhammed Mirza'yı destekleyici bir tavır almaları, İran şahının geri adım atmasına neden olmuştur. İngiltere ve Rusya'nın bu konuda Feth Ali Şah'a yaptığı baskının esasını, Türkmençay Antlaşması maddelerinden biri olan ve

<sup>248</sup> Uluerler, a.g.t., s.389.

<sup>249</sup> Osman Gazi Özgüdenli; "Muhammed Şah" *İslam Ansiklopedisi*, c.XXX, İstanbul, 2005, s. 571-572; Uluerler, a.g.t., s. 389; Karadeniz a.g.e., s.147.

<sup>250</sup> Uluerler, a.g.t., s.390.

Abbas Mirza'nın İran'ın resmi veliahdı kabul edildiği hususu oluşturmuştur.<sup>251</sup> Bu mantığa göre, Abbas Mirza'nın ölümü dolayısıyla oğlu Muhammed Mirza'nın varis olması en doğal olanıydı. Feth Ali Şah da kendisine yapılan bu baskılar sonucu, hemen torunu Muhammed Mirza'yı veliaht tayin etmiştir.

Nitekim İngiltere ve Rusya'nın Muhammed Mirza'ya desteği o boyuttaydı ki; Tebriz'den hareketle 1834 senesinde Tahran'a gidip tahta oturması esnasında, yanında bulunan ve ona en büyük desteği veren kimseler Rus ve İngiliz maslahatgüzarlarıydı.<sup>252</sup>

### **3.2. İran'ın Muhammed Şah Zamanında İngiltere ve Rusya Baskısı Altında Kalması**

Muhammed Mirza, Şah olarak tahta geçtiği zaman, ülke içinde kendisini tanımayan ve başkaldıran amcalarıyla uğraşmasının yanında, pek çok yönden sıkıntı içinde bulunan İran'ı kalkındırmak ve güçlendirmek mecburiyetiyle karşı karşıyaydı. Siyasî, iktisadî ve sosyal yönden sıkıntılarla boğuşan İran'da, Muhammed Şah'ı bayağı zorlu bir dönemin beklediği de aşikârdı. İngiltere ve Rusya'nın İran içindeki nüfuzu ağırlıklı bir şekilde kendini hissettirmekle birlikte, bu etkinin öyle kısa bir sürede kırılması da pek mümkün görünmüyordu.

İngiltere ve Rusya, kendi çıkarları doğrultusunda İran üzerindeki baskılarını arttırırken, İngiltere sinsi politikalarla Rusya'nın İran üzerindeki etkisini kırmaya çalışıyordu. Bu dönemde İngiltere'nin temel politikası, bu coğrafyada tek güç olmak ve Hindistan sömürgesine gelebilecek her türlü tehdidi tamamıyla bertaraf etmektir.<sup>253</sup>

İngiltere'nin bu politikasına karşın Rusya, Kafkasya bölgesinde kurduğu hâkimiyet alanını devam ettirmek ve Türkistan üzerindeki tarihi emellerini gerçekleştirmek için İngiltere'yi etkisiz hale getirmeye çalışıyordu. Kısacası İran, Muhammed Şah zamanında bu iki gücün arasında kalmıştı. Muhammed Şah, Rusya ve İngiltere'nin İran üzerindeki Feth Ali Şah zamanından beri süregelen etkisini kıramadığı gibi, duruma ve zamana göre bu devletlerin istekleri doğrultusunda hareket

<sup>251</sup> Karadeniz, a.g.e., s. 147; Uluerler, a.g.t., s.391.

<sup>252</sup> Uluerler, a.g.t., s.391; Karadeniz; a.g.e., s. 147; Özgüdenli; a.g.m., s. 571.

<sup>253</sup> Özgüdenli; a.g.md., s.571-572.

etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu dönemde bahsi geçen devletlerin güdümündeki İran'da, Muhammed Şah'ın ilk zamanlarda sadrazamlığa getirdiği, Ebu'l Kasım Ferahâni gibi faziletli ve ileri görüşlü devlet adamları görev almıştır. Ancak bu sadrazam istediği ve yapılması zaruri olan ıslahatları bir türlü gerçekleştirememiş, Muhammed Şah'tan ise gereken desteği alamamıştır.<sup>254</sup>

Muhammed Şah'ın ilk zamanlarında Rusya ve İngiltere'nin İran'a yönelik politikalarına baktığımızda özellikle İngiltere ve Rusya'nın kıyasıya bir rekabet içinde oldukları belli olmaktadır. Bu süreçte İngiltere, Rusya'nın İran üzerindeki nüfuz alanından oldukça çekinmekteydi.

Bu nedenle İngiltere, Muhammed Şah zamanında ikili ilişkilerin daha da geliştirilmesine çalışmış ve bunda da hatırı sayılır bir başarı kazanmıştır. Nitekim Muhammed Şah'ın başa geçmesinden hemen sonra İngiltere hususi bir elçisini Osmanlı üzerinden İran'a gönderirken, bu elçinin İstanbul'a vardığı sırada kendisine bir süre burada kalması yolunda yapılan nazik teklifleri geri çevirerek, şahın cülusunu tebrik için derhal İran'a gitmek istediğini ifade etmiştir.<sup>255</sup>

İngiltere'nin aktif bir şekilde yürüttüğü bu yakın politikaya rağmen, İran'da sadrazamlığı elinde bulunduran ve etkili bir konumda bulunan Hacı Mirza Ağası, İngiltere'ye karşı mesafeli dururken, Rusya'ya daha yakın bir politika izlemiştir.<sup>256</sup>

Bu süreçte Rusya, İran üzerindeki etkinlik alanını İngiltere'ye karşı kullanmayı bilmiş ve öteden beri İran'ın ele geçirmeyi arzuladığını bildiği Herat'ı alması için, açık tahriklere girişmeye başlamıştır.<sup>257</sup>

Kuzey Afganistan'da bulunan ve stratejik yönden çok önemli bir mevkiye sahip olan Herat'ın, İran eline geçmesi ise, İngiltere'nin Hindistan sömürge bölgesinin tehdidi anlamına geldiğinden İngiltere için bayağı rahatsızlık verici bir süreç başlamıştır.<sup>258</sup>

---

<sup>254</sup> Uluerler, a.g.t., s.392; Karadeniz a.g.e., s.148.

<sup>255</sup> Uluerler, a.g.t., s.392.

<sup>256</sup> Karadeniz; a.g.e., s. 154.

<sup>257</sup> Uluerler, a.g.t., s.393.

<sup>258</sup> Özgüdenli, a.g.m., s. 571.

Daha şehzadeliği zamanından beri Herat'ı ele geçirmeyi arzulayan Muhammed Şah, fırsatı iyi değerlendirip başka gerekçeler de ileri sürerek bu havalıye doğru harekete geçmiştir. (1837)<sup>259</sup>

### 3.3. Herat Muhasarası (1837-1838)

Yaklaşık on aya yakın bir zaman süren Herat kuşatmasının iyice ciddileştiğini anlayan ve Muhammed Şah'ı istediği çizgiye bir türlü çekemeyen İngiltere, tehditkâr bir çıkışla, kuşatmanın devam etmesi halinde İran -İngiliz ilişkilerinin bozulacağını ve Basra Körfezi'nden başlamak üzere bütün İran'ın işgal edileceğini söylemeye başlamıştır.<sup>260</sup>

Akabinde de bu dediğini yapacağını ispatlamak isteyen İngiltere, savaş gemilerini Basra Körfezi'ne doğru harekete geçirmiştir. İngiltere'nin blöf yapmadığını ve niyetinin ciddi olduğunu göstermesi üzerine, endişeye ve korkuya kapılan Muhammed Şah, Rusya'dan yardım alacağı ümidiyle bekleyiş içerisine girmiştir.

Gerginliğin tırmanmasından oldukça rahatsız olan ve Basra Körfezi'nin işin içine girmesi ile kendi topraklarına yönelik bir saldırı olacağı vehmine de kapılan Osmanlı yönetimi, gelişmeleri yakından takip edip meselenin nereye varacağını merak etmeye başlamıştır. Bu arada Prusya Sefiri Kemal Paşa, İstanbul'a gönderdiği Avrupa ahvaline ait istihbarat bilgilerinde, İngiltere ile İran arasın da Herat meselesiyle oluşan gizli düşmanlığın, İngiltere ile Rusya arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine de sebep olduğunu bildirmiştir. Buna bağlı olarak İngiltere ile Rusya arasında olası bir savaşın çıkması durumunda, bundan en çok Osmanlı'nın olumsuz yönde etkileneceğini ifade eden Prusya Sefiri Kemal Paşa, olası böyle bir savaşta, en önemli stratejik mevkinin boğazlar olacağını ve en azından boğazların tahkim edilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Haklı nedenlerle endişeleri artan Osmanlı yönetimi, bir ara İngiltere ile İran arasında yaşanan bu ciddi gerginliğin kesinlikle bir savaşa neden olacağını ve bu savaşta da Rusya'nın, İran yanında yer alacağını tahmin etmeye başlamıştır. Böyle bir

---

<sup>259</sup> Uluerler, a.g.t., s.393.

<sup>260</sup> Özgüdenli, a.g.m., s.571-572; Karadeniz, a.g.t., s.158.

duruma karşılık olarak da en azından bazı kalelerin tahkim edilmesi ve gelişmelerin yakından takip edilmesinin zorunluluğu ortaya çıkmıştır.<sup>261</sup>

Ancak tahminlerin aksine Rus Çarı I. Nikola, Muhammed Şah'a yardım etmemiş ve onu yüz üstü bırakmıştır. İngiltere ile bir harbe girmeyi göze alamayan İran Şah'ı da, 1838 senesinde kuşatmayı kaldırarak Tahran'a geri dönmek zorunda kalmıştır.<sup>262</sup>

Açıkçası İngiltere ile İran arasındaki bu çekişmenin, bir savaşa sebep olmaması ve işin içine Rusya'nın girmemesi Osmanlı'yı bayağı rahatlatmıştır. Rusya'nın; İran'ı, İngiltere açısından çok önemli bir mevkide bulunan ve Hindistan hâkimiyeti noktasında kilit nokta mesabesinde bulunan Herat'a saldırtmasının temelinde, İngiltere'yi bir süreliğine de olsa meşgul etmek ve sıkıntıya sokmak niyeti yatmaktadır. Kısacası İran kendi iradesiyle değil de Rus tazyiki ile bu işe girişmiş, ancak bir netice elde edememiş ve iki büyük güç arasında kalan aciz bir devlet görüntüsü vermiştir. Karşılaştığı bu tehdit karşısında iyice rahatsız olan İngiltere, aynı şekilde İran'ı rahatsız edecek önemli kozlara sahip olduğunu göstermek için, casusları vasıtasıyla İran içinde Şah'a karşı isyanların çıkmasını sağlamıştır. Muhammed Şah, Herat muhasarasından bir şey elde edemediği gibi, bir süre sonra kendi ülkesi içinde çıkan isyanlarla epeyce uğraşmak zorunda kalmıştır.<sup>263</sup>

İran'ın, dış politikadaki basiretsizliği ve yetersizliğine örnek oluşturabilecek olan Herat meselesinde İngiltere ve Rusya gibi iki büyük güç arasında kalması, bu dönemde büyük oranda gücünü yitirmesine neden olmuştur.

Nitekim Herat meselesinde Rusya destekli harekât plânının fiyasko ile sonuçlanması ve akabinde 1839 senesinde iç isyanlarla uğraşmak zorunda kalması, en çok Rusya'nın işine gelmiştir. Hazar Denizi kıyılarında yerleşmeye çalışan ve bunun için güçsüz bir İran'ı yeğleyen Rusya, bir şekilde bu emeline ulaşmıştır. İngiltere ise, Rusya'nın Hindistan için bir tehdit oluşturmasını önleme politikası çerçevesinde, Afganistan ve İran'ı bir nevi tampon bölge olarak görmüştür. Buna dayalı olarak bu iki ülkeyi kullanmak için varlıklarını devam ettirmelerinden yana tavır takınmış ve hassas dengeleri koruyucu bir rol üstlenmiştir. Bu süreçte İran; Rus ve İngiliz

---

<sup>261</sup> Uluerler, a.g.t., s. 392-393.

<sup>262</sup> Karadeniz; a.g.e., s. 156; Özgüdenli, a.g.m., s. 571-572; Mirza Bala, a.g.m., s. 37.

<sup>263</sup> Uluerler, a.g.t., s.93-94; Karadeniz; a.g.e., s. 159-160; Mirza Bala; a.g.m., s. 37.

baskısından o derece bunalmıştır ki, bir ara Fransa'ya yanaşmaya çalışmış ve Fransa ile ikili ilişkileri geliştirmeye başlamıştır.

Akabinde İran, oluşturmaya çalıştığı ikili ilişkiler kapsamında Fransa'nın Katolik dünyasının hamisi rolüne istinaden ülkesi içindeki Katoliklerin dini merasimlerini serbestçe yapabilmelerine olanak sağlayan düzenlemeler yapmıştır.<sup>264</sup>

### 3.4. İran- Osmanlı Hudud İhtilafı ve Erzurum Görüşmeleri

Osmanlı Devleti'nin Bağdat valisi Ali Rıza Paşa, 1839'da Muhammere'ye saldırınca şah bu olayı protesto etmek için İstanbul'a bir elçi göndermiştir. İran'ın tepkisini önemsemeyen Osmanlı Devleti, Kotur ve Hoy tarafına askeri harekâta bulunmuştur. 1842'de Osmanlıların Süleymaniye valisi Mahmud Paşa'yı görevden alması ve valinin İran'a sığınması da iki devlet arasında gerginliğin artmasına sebep olmuştur. İran, Mahmud Paşa'nın Kürt kuvvetleriyle birlikte Osmanlı Devleti'ne saldırması istenmiş ve bu yönde hazırlıklar yapılmıştır.

İran ile Osmanlı arasındaki diğer bir ihtilaf konusunu da sınırda cereyan eden olaylardı. Sınırdaki hareket halindeki göçebe aşiret ve Kürtlerin ticaret kervanlarını vurup mallarını yağma etmeleri, iki devlet arasındaki anlaşmazlığın sebeplerinden birisini oluşturuyordu. Konar-göçer boy ve aşiretler, hac esnasında İranlı hacıları rahatsız edip eşyalarını gasp ediyorlardı. İran'ın 1838'deki Herat muhasarası sırasında Osmanlı Devleti'nin Bağdat valisi, Muhammere ticaretini baltalamak için buraya asker gönderip ticaret yerlerini tahrip etmişti. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin Kerbela'da çıkan isyanlar nedeniyle tedbir alması, iki devlet arasındaki gerginliği iyice artırıyordu.<sup>265</sup>

İran'ın siyasi sınırlarının yeniden belirlenmesiyle uğraşan İngiltere, iki devletin savaşmasını istemiyordu. Osmanlı Devleti de Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı (1831-1833) ile uğraştığı için savaşa taraftar değildi.

İstanbul'a kadar gelecek olan İbrahim Paşa, hem Rusya'nın Karadeniz ve boğazlar siyasetine hem de İngiltere'nin Akdeniz siyasetine darbe vurabilirdi.

<sup>264</sup> Uluerler, a.g.t., s.94-95; Karadeniz; a.g.e., s. 166-172.

<sup>265</sup> Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2012, s.346.

İngiltere ve Rusya arabuluculuğu ile iki devletin sınır ihtilaflarını halletmek için komisyon kuruldu. İran ve Osmanlı Devleti temsilcileriyle birlikte İngiliz ve Rus temsilcilerinin katılımıyla sınır meselesinin çözümü için Erzurum'da çalışmalara başlandı. Sınır komisyonu görüşmelerinde İngiltere temsilcisi Wiliams Osmanlı Devleti'nden Rusya temsilcisi Dainese ise İran'dan yana hareket edince müzakereler uzadı ve yaklaşık üç yıl bir sonuç alınamadı. Komisyon çalışmalarının devam ettiği sırada İran temsilcisi Mirza Taki Han Ferahani, Erzurum'da çıkan bir kavga sonucu öldürülünce İran görüşmelerden çekilmek istedi. Ancak İngiltere'nin araya girmesiyle Osmanlı Devleti olayın büyütülmemesi gerektiğini ve münferit bir olay olduğunu bildirerek özür diledi.<sup>266</sup> İngiltere ve Rusya sefirlerinin Osmanlı-İran Devletleri arasında Erzurum Antlaşması hükümleri gereğince sınır tespiti hususunda Hariciye Nazırına ilettikleri görüş Devlet-i Âliyye'nin dikkat ve itinasına layık surette bir işi yerine getirmek için İngiltere tarafından Ali Paşa hazretlerinin emirleri kabul edilmiştir.<sup>267</sup> H.25 (Rebiyülâhir) 1263 (M.12 Nisan 1847) tarihli belgede İngiltere ve Rusya sefaretlerine verilen takrir-i resmi surette; ihtilaflı konuların halledilmesi amacı ile Osmanlı ve İran Devletleri arasında geçen Muhammere şehri ve Şattularab mıntıkaları konularındaki muğlak ifadelerin düzeltilmesi için İngiltere ve Rusya sefaretine takrir-i resmi<sup>268</sup> tahrir<sup>269</sup> ve tesyir<sup>270</sup> kılındı.<sup>271</sup>

Neticede taraflar 1847 yılı sonunda anlaşmayı imzaladı. Tarihte ikinci Erzurum anlaşması olarak kayıtlara geçen bu anlaşmaya göre, doğudaki Muhammere ve Şattü'l-Arab İran toprağı olarak tanındı. İran Süleymaniye'den vazgeçerek burasının Osmanlı toprağı olduğunu kabul etti. İki devlet Şattularab'taki limanlardan gemicilik faaliyetlerinde bulunabilecek ve Osmanlı Devleti buradaki Şiilere iyi davranacaktı.<sup>272</sup>

<sup>266</sup> Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, s.346.

<sup>267</sup> BOA, **HR. MKT** (Hariciye Mektubi Kalemi), 43/87 **bkz: Ek 21** 16 Cemaziyülevvel 1268 (8 Mart 1852).

<sup>268</sup> Önerge, resmi olarak yazı ile bildirme. ayrıca bkz: Devellioğlu, s.1228.

<sup>269</sup> Yazma, Yazılma. ayrıca bkz: Devellioğlu, s.1221.

<sup>270</sup> 1.Yürütme, yürütülme 2. Gönderme, Gönderilme, yollama. ayrıca bkz: Devellioğlu, s.1314.

<sup>271</sup> BOA, **A.DVN.MHM** (Bab-ı Asafî Mühimme Kalemi),3-A/91 25 Rebiyülahir 1263 (12 Nisan 1847).

<sup>272</sup> Karadeniz, *İran Tarihi*, s.346-347.



### 3.5. Muhammed Şah'ın Vefatı (1848)

Devlet idaresi hususunda tecrübeli olmayan Muhammed Şah, saltanatının sonlarına doğru devlet işlerini iyice aksatmaya başlamıştır. Odasının penceresinde oturup kuşları avlama gibi ilginç hobiler dahi geliştirmiştir.

Bu dönemde devlet işleri Sadrazam Hacı Mirza, Ağa'ya bırakılmış, yaşı iyice ilerlemiş olan Sadrazam da sağlıklı kararlar verememiştir. Sadrazam, işi ilerleterek kendisinin Rus tabiiyetinde olduğunu söylemiştir. Hacı Mirza gün geçtikçe eyaletlerdeki kimi idarecileri ihraç ederek mallarına el koymaya, kimini de rüşvetle idareci yapmaya başlamıştır. Rüşvetle idareyi alan eyalet idarecileri halka zulmetmiş. Onların sıkıntılarını göz ardı etmiştir. 1846'da Kirmanşah Eyaleti'nde halk perişan olmuş, sokaklarda kadın ve çocukların ölümleri çoğalmaya başlamıştır. Devletin gücüne hiçbir şey katmayan Muhammed Şah, 1848 tarihinde yakalandığı gut hastalığından dolayı ölmüştür.

On dört yıl üç ay boyunca saltanatta kalan Muhammed Şah, bu süre içinde tedbirsiz ve zayıf bir karaktere sahip olduğu için işlerin çoğunu Ağasına bırakmıştır. Hacı Mirza Ağası da başlangıçtaki devlet adamlığı görüntüsünü kaybederek devlet gelirlerini savurganlık içinde harcamaya başlamıştır.<sup>273</sup>

---

<sup>273</sup> Karadeniz, a.g.t., s.176; Karadeniz, *İran Tarihi*, s. 350.

### III. BÖLÜM

#### 1. NASIRUDDİN ŞAH DÖNEMİ (1848- 1896)

Muhammed Şah'ın saltanatının sonlarına doğru Horasan, Fars, Luristan, Kirmanşah gibi eyaletlerde iç isyanlar çıkmış ve Kaçar Hanlığı dağılma noktasına gelmişti. Muhammed Şah 5 Eylül 1848'de ölmeden önce tahtı, 1848-1896 yılları arasında Nasıruddin Şah'a bırakmıştı. Babası öldüğünde 16 yaşında olan Nasıruddin Şah, Azerbaycan valisi olarak Tebriz'de kalıyordu. Şah ilk olarak Tebriz'de taç giydi ve Tahran'a gelene kadar ülke yönetimini 40 gün boyunca annesi Mehd-i Ulya üstlendi. Nasıruddin Şah, Tebriz'den düzenli bir ordu koruması ile yola çıktı ve 23 Aralıkta Tahran'a ulaşarak ikinci kez orada taç giydi.

Muhammed Şah'ın ölüm haberinin yayılmasıyla Tahran'da karışıklıklar çıktı ve Hacı Mirza Ağası sadrazamlığı bırakmak zorunda kaldı. Nasıruddin Şah da tahta geçmesinde ve yetişmesinde büyük emeği olan Mirza Taki Han'ı "Emir-i Kebir" unvanıyla sadrazamlığa getirdi.<sup>274</sup>

Nasıruddin Şah, ülke idaresine geçince tek adam olma amacıyla etrafındaki insanların fikirlerine aldırış etmedi. Bu durumu sezen saray görevlileri Şah'ın her sözünün, her icraatının doğru olduğunu devamlı Şah'a telkin ederek konumlarını muhafaza etmek istediler. Saraydaki İngiliz ve Rus nüfuzunun ağırlığı, Şah'ın kendisi dışındakilerin fikirlerine aldırış etmemesinden dolayı bu dönemde daha da artmıştır.

Nasıruddin Şah'ın üzerinde etkisi olan tek grup saraydaki ruhani sınıftı. Şah'ın ruhanilerin etkisinde kalması yabancılara verilen imtiyazların lağvedilmesi ve milli kaynakların yabancılara tekeline girmesini engellemesi de faydalı olduysa da yapılacak ıslahatlarda ve yöneticilerin atanmasında doğrudan etki etmeleri ülkeye zarar vermiştir.<sup>275</sup>

---

<sup>274</sup> Yasin İpek, *İranda Kaçar Türk Hanedanlığı Babilik ve Bahailik*, Ekim Yayınları, İstanbul, 2010, s.80-81; Gene R. Gathwaite, *İran Tarihi (Pers İmparatorluğundan Günümüze)* çev: Fethi Aytuna, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2011, s.182-185.

<sup>275</sup> İpek, *a.g.e.*, s.182-185.

### 1.1. Mirza Taki Han (Emir-i Kebir)'in Sadrazamlığı

Muhammed Şah döneminde sadrazam olan Hacı Mirza Ağa devlet ricalinin kendi emrini dinlemediğinin farkında olmuş, Nasıruddin Şah'ın tahta oturmasıyla da kenara atılacağını anlamıştır. Bu sırada kendisi hakkında ortaya atılan saltanat şaiyası üzerine görevinden ayrılıp Kerbela'ya sığınmış ve 1850'deki ölümüne kadar burada yaşamıştır. Ağasından sonra sadrazamlığa layık görülenlerin başında Mirza Taki Han (Emir-i Kebir) gelmiştir. Nasıruddin Şahın çocukluğu Mirza Han ile beraber Tebriz'de geçmiştir.

Şah tarafından sadrazam tayin edilen Mirza Taki Han, rakiplerinin kin ve nefretine maruz kalmıştır. Bunların başında ağasının tavassutuyla Kaşan'a vali olup daha sonra İngilizlerin yardımıyla Mirza Taki Han'a yardımcı tayin edilen Mirza Ağa Han Nuri (Mirza Nasrullah Han Nuri) gelmiştir.<sup>276</sup>

Nasıruddin Şah'ın saltanatı sırasında mevcut olan iç karışıklıkları önlemede büyük pay sahibi olan Emir-i Kebir, Mirza Ebul Kasım'ın hizmetinde bulunmuş, Muhammed Kurban Kerbelâ'nin oğlu ve Muhammed Han Zengine'nin yardımcılığını yapmıştır. İran'ın o dönemde yetiştirmiş olduğu tecrübeli bir devlet adamı olmuştur. Otuz yaşında şehzâde Abbas Mirza'nın hizmetinde bulunarak Tebriz'de yetişmiş, çalışkanlığı ile şehzadenin münşiliğine (sekreter) terfi etmiş ve hizmetine binaen 1828'de Rusya'daki memuriyete gönderilmiştir. Burada tecrübe kazanmış, İran'ın Osmanlı Devleti ile imzaladığı Erzurum Anlaşması'ndaki rolü ile şöhreti artmıştır. Muhammed Şah döneminde veliaht Nasıruddin Mirza'yla Erivan'a giderek Rus çarıyla görüşmelere katılmış ve 1845'te Tebriz'de Nasıruddin Mirza'nın defterdarlığını yapmıştır.<sup>277</sup>

Mirza Taki Han, sadrazamlığa geldikten sonra devletin gelir ve giderlerini gösteren ilk bütçeyi hazırlamış ve mali harcamaları bir düzene koymuştur. İran'ın dış ülkelerle olan münasebetlerini devlet yararına sürdürerek elçilerin saraya olan nüfuzlarını kırmaya çalışmış, ülkedeki casusluk faaliyetlerine dikkatleri çekerek

---

<sup>276</sup> Karadeniz, *İran Tarihi*, s.352.

<sup>277</sup> Karadeniz, a.g.t., s.179.

önlem almasını istemiştir. Bu önlemler üzerine İngiliz ve Rus elçileri aleyhte propagandaya başlamışlardır.

Bağımsız bir siyaset izleyen Sadrazam yabancıların devlet işlerine karışmasını azaltmaya çalışması şimdiye kadar ki uygulamalardan yana davranan ve yabancılarla iş birliği halinde olan devlet görevlilerini, şehzadeleri ve İran üzerinde hesap yapan yabancı elçileri rahatsız etmiştir.<sup>278</sup>

İngiltere elçisi Justin Shell, sadrazamın tutumunu Palmestron'a yazdığı resmi bir yazıda dile getirmiş ve sadrazamın lehine hiçbir zaman böyle bir teveccühe rastlamadığını söylemiştir. Tahran'daki İngiliz elçi kendi dış işlerine göndermiş olduğu başka bir raporda ise Muhammed Şah dönemindeki nüfuzlarının kalmadığını, Salar'ın tekrar isyana teşvik ettirilerek sadrazamın başına gaile açılmasını tavsiye etmiştir.

Etkili bir siyasetin temellerini atarak, dış politikaya yeni bir şekil veren Sadrazam, yeni bir yapı oluşturmuştur. 1851'de Londra, Petersburg ve İstanbul'da İran elçiliklerini kurmuş ve buralara görevliler atamıştır. İngiltere ve Rusya dışındaki ülkelerin İran'a yaklaşması ve ticari-siyasi ilişkilerin başlaması için arayışlara girmiş ve bu hususta Amerika ile bir dostluk anlaşması imzalamıştır. Ancak sadrazamın ölmesiyle anlaşma uygulanmamış ve yerine daha dar kapsamlı 1856 tarihli İran-Amerika anlaşması imzalanmıştır.

Tiflis ve Bombay'da konsolosluklar kurulduktan sonra buralara tayin edilen memurların tecrübeli ve bilgili olmalarına dikkat etmiştir. Konsolos ve elçilerin görev yaptıkları ülkelerdeki değişimleri ve gelişmeleri rapor etmelerini istemiştir. Dış işleri bakanlığında yapılan bir başka düzenleme ile yurt dışına giden İranlıların pasaport almaları kuralını ihdas etmiştir.<sup>279</sup>

---

<sup>278</sup> Karadeniz, *İran Tarihi*, s.353.

<sup>279</sup> Karadeniz, *a.g.t.*, s.180.

## 1.2. Salar ve Babai (Bahai) İsyanları

Muhammed Şah döneminde Horasan'da atılan isyan ve kargaşa tohumları bu dönemde olgunlaşıp isyanlara dönüşmüştür. 1850'de İsfahan isyanı kan dökülmeden önlenmişse de Horasan'da Asafuddevle ailesinin sebep olduğu isyanlar devleti bir hayli uğraştırmıştır.

Asafuddevle'nin isyanında devlet güçleri isyanı bastırdıktan sonra bütün mallarına el konulmuş, oğlu Salar da Türkmenlere sığınmıştı. Salar, Türkmenler arasında yaşadığı süre içerisinde kendisine taraftar bulduktan ve kardeşi Muhammed Han ile Cafer Kuli Han kendisine iltihak ettikten sonra Haşmetüddevle idaresindeki Meşhed'e saldırmıştı. Haşmetüddevle'nin adaletli davranmaması halkın Salar'dan yana tavır almasına sebep olmuştu. Meşhed şehri Türkmenlerin yardımıyla Salar'ın eline geçmişti. Hamza Mirza komutasında gönderilen ordular başarılı olamayınca, Sadrazam Emr-i Kebir tarafından Hamza Mirza görevden alınarak Azerbaycan'a idareci olarak tayin edilmişti. Emir-i Kebir, bir yandan da Herat'taki Yar Muhammed Han'a mektuplar göndererek kendilerine olan yardımlarından dolayı gönlünü hoş tutmaya çalışmıştı.<sup>280</sup>

Bu defa Nasıruddin Şah'ın amcası Murad Mirza görevlendirilerek Salar'ın üzerine gönderilmiştir. Meşhed'in muhasarası sırasında şehir halkından Abbas Kuli Han'ın Salar'a muhalefet etmesi ve şehir kapılarını açması, Salar'ın yenilmesine sebep olmuştur. Murad Mirza, 700 askerle isyancıların üzerine yürüyerek Salar'ı yendikten sonra Sebzevar ve Nişabur'u feth etmiş ve Herat'da Yar Muhammed Han'a sığınmış olan Haşmetuddevle'yi Tahran'a göndermiştir. Salar, 1851'de esir alınarak kardeşiyle birlikte katledilmiştir. Bu olaydan sonra Sultan Murad Mirza, Horasan valiliğine tayin edilmiştir.

Nasıruddin Şah saltanatı başlarında meydana gelen isyanların en tehlikelisini mezhebi bir fırka olarak ortaya çıkan Bahai hareketi oluşturmuştur. Fırkanın kurucusu olan Seyid Ali Muhammed, 1810'da Şiraz'da doğmuş daha sonra kendisini ilmin kapısı olarak görmeye başlamıştır.

---

<sup>280</sup> Karadeniz, *İran Tarihi*, s.356.

Halk arasında “Baba” olarak anılmış ve birkaç yıl Bağdat’ta inziva hayatı yaşadıktan sonra Peygamberlik davasına kalkışmıştır. Seyyid Ali Muhammed’e göre eşya ve kadın yekdiğerine helal ve mübah sayılmış, isteyen herkesin başkasının malını ve kadını tasarruf edebileceğini savunmuştur. İran halkından bir kısmının bu fasit düşüncelere itibar etmesi ve Babek’e tabi olmaları, İslam’ın temel akideleri etrafındaki birliği bozmaya başlamıştır. Horasan, Yezid, Mazenderân ve Zencan’da etkisini artırmaya ve din alimleri ile mücadeleye başlayan Seyyid Ali Muhammed, Şiraz’da tutuklanarak İsfahan’da ikamete mecbur edilmiştir. Daha sonra Tebriz’deki pirleri ortadan kaldırmıştır.

Babailerin etkili oldukları Mazenderân, Fars, Kirman ve Irak eyaletlerinde çok sayıda mürid katledilmiştir. Zencan’da taraftarları çok olduğundan 1848’deki askeri baskın ile ev ev savaşılmış ve hepsi katledilmiştir.<sup>281</sup>

Bahailerin mutaassıpları Emir-i Kebir-i kendilerine engel gördükleri için onu öldürtmek istemişlerdir. Sadrazam, onlardan önce davranarak bu sapık düşüncüyü ortadan kaldırmak için keskin bir darbe vurmaya hazırlanmış, şehirlere gönderdiği özel görevliler vasıtasıyla müritleri yakalatıp öldürtmüştür. Azerbaycan’ın Çehrik Kalesi’nde zindanda bulunan Seyyid Ali Muhammed Tebriz’e getirilerek ulemanın fetvasıyla asılmıştır. Seyyid Ali Muhammed’in öldürülmesinden sonra taraftarları Mirza Yahya ve Mirza Hüseyin Ali Bahauallah önderliğinde ikiye ayrılıp birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Bu mücadeleden Mirza Yahya taraftarları azınlık durumuna düşerek güç kaybetmişlerdir. 1851’de Bahailerin tamamen ortadan kaldırılmaları yoluna gidilmiş Tahran’da bulunanların hepsi evlerinden alınarak feci bir şekilde katledilmişlerdir.<sup>282</sup>

---

<sup>281</sup> Karadeniz, *a.g.t.*, s.182-184.

<sup>282</sup> Karadeniz, *İran Tarihi*, s. 357.

### 1.3. Serahs Akderbend Savaşı

Horasan'da Salar'ın isyanı bölgeyi karışıklığa sürüklemiş, Türkmenler ile Özbekler karışıklığı fırsat bilerek isyanlara iştirak etmişlerdir. Hive'de harekete geçen Muhammed Emin Han Merv'i aldıktan sonra Serahs yakınlarına gelmiş, bu sırada Salar üzerine gönderilen İran ordusunun Horasan'a geldiğini duyunca Merv'in kuzey taraflarına çekilmiştir. Muhammed Emin Han, şaha değerli hediyelerle birlikte bir elçi göndererek kendisini affettirmeye çalışmıştır. Rıza Kuli Han Hidayet, bu olay üzerine 1850'de Hiveye giderek Muhammed Emin Han'a durumunu tetkik ettirmiştir.

Rıza Kuli Han Hidayet, Muhammed Emin Han ile yaptığı görüşmede Merv ve Serahs'a saldırı düzenlemesini istemiştir. Ancak Rusların Hive Han'ına yardım vaadleri ve direnmeleri, savaşın üç yıl sürmesine sebep olmuştur.

Nasıruddin Şah, Muhammed Emin Han'ın Meşhed'e saldırmaya hazırlandığı sırada Feridun Mirza emrine ordu vererek bu iş için görevlendirilmiştir. Feridun Mirza kesin bir netice almak istediği sırada Hive Han'ı Türkmen ve Özbek kuvvetleriyle birleşerek 1854'de Merv'e saldırmıştır. İran ordusu savaşı kazandıktan sonra Muhammed Emin Han'ı esir alıp öldürmüştür.<sup>283</sup>

Serahs savaşının kazanılması İran'ın Ceyhun civarındaki Türkmen boyları arasında nüfuzunu artırdığı gibi bölgeye yayılma istidadında olan Rusya'yı da engellemiştir. Nasıruddin Şah'ın savaşın kazanılmasından sonra İran'ın bölgedeki hakimiyetini pekiştireceği yerde çevresindeki saray görevlilerinin etkisiyle dikkatini Herat'a çevirmesi, 1855'deki Serahs zaferini boşa çıkarmıştır. Bu hata Ceyhun'un kenarını ve Harezmi'yi müdafasız bırakmış, İran ordusunun bölgeden çekilmesinden faydalanan Ruslar, Hive'ye saldırdıktan sonra Türkmen boyları arasında tefrikaya sebep olmuşlardır. Rus ordusu, Aral'ın kuzeyini ve Hazar'ın doğusunu ele geçirip Seyhun ve Ceyhun'a doğru ilerlemiştir. Hive Hanlığı, Taşkent, Semerkand ve Buhara'yı 1864-1868 tarihleri arasında işgal etmiştir.<sup>284</sup>

---

<sup>283</sup> Karadeniz, *a.g.t.*, s.187-188.

<sup>284</sup> Karadeniz, *İran Tarihi*, s.360-361.

#### 1.4. Herat'ın Fethi (1856)

Muhammed Şah, İran'ın güneyinde İngiltere'nin çıkarttığı isyanlar ve Ağa Han Mahallati ile uğraştığı sırada İngiliz görevliler Afganistan'ın mahalli idarecileri ile temasa geçerek işbirliği yapmışlardı. O sırada Kandehar'a hâkim olan dost Muhammed Han, İngiltere siyasetine muhalif olarak İran'ın yardımını istemiş ve Afganistan'ın tamamına hâkim olmaya çalışmıştı. İngilizler bu teşebbüse engel olmak için Wiliam Magnaghten'i Timurşah Dürrani'nin oğlu ve Barakzailerin rakibi Şah Şuca'ya göndererek bunun 20.000 kişilik Afgan ve Hindli askerlerden mürekkep ordusuyla Kandehar'a yönelmesini sağlamışlardı.

Şah Şuca ile dost Muhammed Han arasındaki savaş 1839'dan başlayarak 1842'ye kadar sürmüştü. Şah isyanlardan dolayı dikkatini Afganistan'dan ülkenin güneyine yoğunlaştırmak zorunda kalınca, Afganistan'daki İran nüfuzu azalmaya başlamıştı. Şah Şuca, Kandehar'ı alıp güney Afganistan'ın sultanı olmuş, yeniden dost Muhammed Han önce Harezme ve oradan da ilgi görmeyince İran'a sığınmıştı.<sup>285</sup>

Dost Muhammed Han'ın kardeşi Ekber Han, Şah Şuca ile mücadeleye girerek 1841'de Kabil'e saldırmış, o sırada İngilizler aleyhine çıkan isyandan faydalanan Ekber Han, 16.000 Hind askerini öldürmüştü. İngiltere, bu olaydan sonra Hindistan hükümeti aracılığıyla Pollock'u yeterli miktarda asker ile birlikte Kabil'e göndermekle kalmamış, Belucistan, İsfahan ve Şiraz'da halkı kışkırtarak isyanlar çıkartmıştır. İngiliz diplomasisinin tekrar devreye girerek dost Muhammed Han'ı ikna etmesi ve Herat'ın fethine teşvik etmesi, Afganistan'daki İngiliz siyasetinin önünü açmıştır. İngiltere, 1850'den 1855'e kadar geçen beş yıllık sürede Afganistan üzerine meşru olmayan siyasetini tatbik edip İran'ı güçsüzleştirmiştir.<sup>286</sup>

İngiltere, Afganistan'ın içişlerine müdahale etmekle kalmayıp bölge üzerinde hâkimiyet hakları olduğunu İran'a kabul ettirmeye çalışmıştır. Ayrıca bu dönemde kullandığı Dost Muhammed Han'ın Herat'a saldırmasını ısrarla istemiştir. Herat idaresine gelmiş olan Sayyed Muhammed Han Zahirüddeve, İran'dan askeri yardım istemiş, Sam Han İlhani komutasında 1500 kişilik tüfekçi asker Meşhed'den Herat'a

---

<sup>285</sup> Karadeniz, a.g.t., s.189.

<sup>286</sup> Karadeniz, *İran Tarihi*, s.362.



gönderilmiştir. Herat’da bulunan İngilizler, şehrin ileri gelenlerine bol miktarda para dağıtıp kendilerinden yana hareket etmelerini sağlamışlardır. Sam Han İlhani komutasında Herat’a doğru gelen İran ordusunun engellenmesi için şehir kapılarının kapatılmasını, aksi halde Herat’taki Muhammed Yusuf Han’ın katledileceği tehdidinde bulunmuşlardır. Bu sırada Rusya’ya karşı Osmanlı Devleti ile ittifak yapmayı düşünen Nasıruddin Şah, İngiltere’nin Afganistan üzerindeki siyaseti yüzünden düşündüğünü yapamamıştır. Hüsamüssaltana komutasındaki Herat’a takviye kuvvet olarak gönderilen İran ordusu, önce Gur Kalesi’ne saldırmış ve Mecid Han Afgani kaleyi teslim etmek zorunda kalmıştır. Hüsamüssaltana ordusuna yetişen 100.000 kişilik ek bir kuvvet ile birlikte Herat’a topyekün bir saldırı başlatılmıştır.<sup>287</sup>

İran ordusu iki, iki ay süren muhasaradan sonra Herat’a girerek Herat’ın hâkimi Muhammed Yusuf Han’ı esir almış ve 1856’da öldürmüştür. Nasıruddin Şah adına hutbe okutularak sikke darp edilmiştir. İran’ın Herat’ı fethetmesi, İngiltere ile olan ilişkilerin tekrar bozulmasına sebep olmuştur. Sadrazam Ağa Han Nuri, İngiltere ile olan ilişkileri düzeltmek için Ferah Han Kaşani’yi İstanbul’a gönderip İngiltere’nin İstanbul’daki elçisi ile görüşmesini istemiştir. Görüşmeye İngiliz elçi yanaşmadığı gibi sadrazamın görevden alınmasını İran’dan talep etmiştir. Sadrazam bu defa Fransa kralı III. Napolyon ile temasa geçerek iki devlet arasında arabulucu olmasını istemiştir.

İngiltere, İran’ı Herat’dan çekilmeye zorlamak için savaş gemilerini 1856’da Basra Körfezine göndererek Harg Adası ile Buşir’i işgal etmiştir. Nasıruddin Şah, güneyden yapılan bu işgali önlemek için ordu göndermişse de muvaffak olamamış, Outram komutasındaki İngiliz ordusu Ahvaz’a kadar gelmiştir. O sırada Paris’te bulunan İran elçisi ile yaptığı görüşmede İran’ın Afganistan’ı, İngiltere’nin ise Basra Körfezi’ndeki limanları boşaltması konusunda anlaşmıştır.<sup>288</sup>

Bu anlaşma ile İran’ın Afganistan üzerindeki hâkimiyeti sona erdiği gibi İngiltere’den özür dilenmiştir. Sadrazam Ağa Han Nuri, Herat’ın kaybedilmesine üzülmemiş, İngiltere’nin kendisinin görevden alınması için ısrarcı olmadığına sevinmiştir. Sadrazam Ağa Han Nuri, savaş öncesinde yani 1853’te İngiliz görevlisi Scheil ile gizlice anlaşmıştır. Sadrazam anlaşma ile İran’ın Herat’a saldırmamasını

---

<sup>287</sup> Karadeniz, *a.g.t.*, s.189-190.

<sup>288</sup> Karadeniz, *İran Tarihi*, s.363.

Herat paraları üzerine şahın isminin yazılmamasını ve hutbede isminin okunmamasını, Tahran'da tutuklu bulunan Heratlı askerlerin serbest bırakılacağını kabul etmiştir. Anlaşmaya rağmen sadrazamın Herat üzerine yürümeyi düşünen şahı bilerek teşvik etmesi ve engellememesi, İngiltere'nin savaş sonrası bu anlaşmayı bahane ederek İran'ın burayı boşaltmasını sağlamıştır. Sadrazamın bu davranışı şahı kuşkulandırmış, hatasını affetmeyerek görevden almış ve 1858'de sadrazamlık makamı yerine bakanlıklar kurarak kendi uhdesine almıştır.<sup>289</sup>

Savaş bakanlığına tayin edilen Muhammed Han Kaçar, sadrazamlık görevini de yürütmeye başlamıştır. Nasıruddin Şah'ın elli yıllık saltanatı sırasında alınan askeri yenilgiler ve İngiltere'nin İran üzerindeki siyasetinden kaynaklanan tahripler, devleti zor duruma düşürmüştür. Şah, bütün olumsuzluklara rağmen ıslahat teşebbüslerine girişerek ülkenin durumunu düzeltmeye çalışmıştır. Nasıruddin Şah'ın saltanatının ilk dönemlerinde sadrazam olarak görevde bulunan Mirza Taki Han'ın isabetli teşhisleri ve aksaklıkları giderme gayretleri, saray mensupları tarafından engellenmiş ve öldürülmesine sebep olmuştur. Mirza Taki Han'dan sonra sadrazamlığa getirilen Ağa Han Nuri'nin ıslahatlardan ziyade İngiliz nüfuzunu İran'a yerleştirmeye çalışması, Herat'ın elden çıkmasına ve başlatılan ıslahatların durmasına sebep olmuştur. 1848'den itibaren Avrupa'da görülen inkılâpların getirdiği fikri hareketliliğin İran'a sıçramasıyla ıslahatların akıbeti yabancı nüfuzuna doğru kaymıştır. Cemaleddin Esadabadi (Afgani)'nin faaliyetleri durumu daha da karmaşık hale getirmiştir.<sup>290</sup>

---

<sup>289</sup> Karadeniz, *a.g.t.*, s.191.

<sup>290</sup> Karadeniz, *İran Tarihi*, s.364.

## 2. NASİRÜDDİN ŞAH DÖNEMİ DIŞ İLİŞKİLER

### 2.1. Osmanlı-İran İlişkileri

Osmanlı ile İran Devleti arasında mevcut sınır ihtilafı, 1847’de imzalanan Erzurum Anlaşmasıyla halledilmeye çalışılmıştı. Anlaşmanın sekizinci maddesine göre İran, Süleymaniye ve Zuhab’ın batı bölgesini Osmanlı Devleti’ne bırakmış, Osmanlı Devleti de buna karşılık Bender, Muhammere (Hürremşehir), Abadan ve Şattu’l-Arab’ın sol sahilindeki İran’ın tasarruf hakkını ve gemicilik faaliyetlerini kabul etmişti. Anlaşmanın beşinci maddesiyle Osmanlı ülkesinden geçerek İranlı hacı ve ziyaretçilere iyi davranılacağı taahhüt edilmişti. Dokuzuncu maddeye göre ise anlaşmanın iki ay zarfında taraflarca imzalanmasını zorunlu kılmış aksi halde yürürlüğe girmeyeceği vurgulanmıştı.<sup>291</sup> İran, anlaşmanın imzalanmasından sonra Muhammed Ali Han’ı İstanbul’a göndermiş, şah tarafından imzalanan anlaşmanın Osmanlı padişahı tarafından da imzalanmasını istemişti.<sup>292</sup> Osmanlı Devleti anlaşmanın bazı maddelerinden kuşkulanarak İran’ın Muhammere ve Şattu’l-Arab’da kendi hâkimiyetini kabul ettirdiğini ileri sürmüş, adı geçen yerler ile ilgili dört maddelik bir açıklamanın kabulü halinde Erzurum Anlaşması’nı imzalayacağını İran’a bildirmişti.<sup>293</sup> Osmanlı Devleti’nin bu isteği Rus ve İngiliz elçilerin araya girmesinden sonra 1848’de imzalanan mutabakatla çözüme kavuşturulmuştu. Muhammed Ali Han, Erzurum anlaşmasına ait dört maddelik açıklamayı İran adına kabul etmişti. Fakat İran elçisi ülkesine döndükten sonra kabul ettiği dört maddelik açıklamayı kabul etmemiş ve iki devlet arasındaki ilişkilerde ciddi problemlerin çıkmasına sebep olmuştu. Eski ihtilaflara yenileri de eklenince anlaşmazlıkların çözümü zorlaşmıştı.<sup>294</sup>

<sup>291</sup> Karadeniz, *İran Tarihi*, s. 371; Karadeniz, a.g.t., s.202-203.

<sup>292</sup> Muhammed Rıza Nasrı, *Nasırüddin Şah Zamanında Osmanlı- İran Münasebetleri (1848-1896)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ( Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1977, s.12-13.

<sup>293</sup> M. R. Nasrı, a.g.t., s.13.

<sup>294</sup> Karadeniz, *İran Tarihi*, s. 372.

### 2.1.1. Hudud Meselesi ve Kotur

Osmanlı-İran arasında zaman zaman ortaya çıkan müzmin anlaşmazlıklar vardı. Bu anlaşmazlıklar genelde iki devletten biri zor durumdayken diğer devlet tarafından çıkarılıyordu. Fakat XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren iki devlet kendi iç işleriyle ilgili çıkan sorunlarla uğraştığından birbiriyle uğraşmaya vakitleri olamadı. Bu yüzden iki devletin amacı aralarındaki sorunları çözüp, kendi sınırlarını güvence altına almaktı. Ama devletlerin bu arzusuna rağmen sorunların ardı kesilmiyordu.<sup>295</sup>

20 Ağustos 1848'de Nasıruddin Şah Tebriz'den Tahran'a gelip tahta çıktığında karışıklık bütün ülkeyi kapsamıştı. Horasan'da Salar ayaklanması, aynı şekilde Berucerd, Şiraz, Kirmanşah'da halkın isyanı yanında, bizzat başkent Tahran'da bile isyan ateşi yanmaktaydı. Mirza Emir-i Taki Han Emir-i Kebir tam dirayetle duruma hâkim olmasını bildi. Anlaşmanın 3. Maddesinde yazıldığı gibi iki devletin temsilcileri hududa gelerek yeni hududu belirleme çalışmasına başladılar. Bunun için İran, Mirza Cafer Han Müşirüd-Devleyi memur etti. Osmanlı Devleti temsilciliğini Ferik Derviş Paşa yapıyordu. Rusya Kolonel Chirkoff'u, İngiltere ise Wiliams'ı gözlemci olarak hududa göndermişlerdi.

Temsilcilerin toplanma yeri olarak Bağdat seçildiğinden, kendilerinin burada hudud hakkında çalışmaya başlamaları gerekiyordu. Müşirü'd- Devle Ocak 1849 başlarında Bağdat'a hareket etti. Henüz sınır komisyonu teşekkül etmeden, Horasan'daki, Salar isyanından istifade ederek bir kısım kuvvetlerini Kotur deresinin ağzında ve Koy ovasında bulunduran ve askeri bakımdan büyük öneme haiz Kotur'u zapt eden Osmanlı Devleti boğazın kıyısındaki bir minareyi hududun başlangıcı olarak kabul edip, üzerine şu ibareyi yazdırmıştı: “Devlet-i Âliyye-i Osmaniye hududunun başlangıcı, Kotur nahiyesidir.”<sup>296</sup>

Bu nahiyenin muhafazası için de burada bir askeri kışla yapılmıştı. Derviş Paşa Bağdat'a gitmeden evvel Kotur'a geldi ve Hoy hâkimi Muhammed Hakim Han'a Kotur nahiyesinin Van'a bağlı olduğunu bildirdi. İlave olarak da Van mahkemesi kayıtlarına “içindedir” kaydını yazdırdı. Hududun bilinmesi için başlangıcına bir işaret koymaya kendisi memur edilmişti.

<sup>295</sup> Sarıkçıoğlu, a.g.t., s.71.

<sup>296</sup> Nasırı, a.g.t., s. 11.

İran Sadrazamı Mirza Taki Han-ı Emir-i Kebir Kotur meselesini İngiliz ve Rus elçileriyle müzakere ettikten sonra, 24 Haziran 1849 tarihinde Rus sefiri Dalgureki'ye hitaben, Hoy hâkimi Muhammed Rahim Mirza'nın güvenilir adamı AbdulVahap Bey'den gönderdiği haber hakkında şunları yazdı: “Osmanlıların Kotur toprağının başladığı yere karakol yaparak içinde 50 asker yerleştirdiklerini AbdulVahap Bey kendi gözü ile görmüştür.<sup>297</sup> Artık İran tebaasından olup da elinde pasaport olmayan bir ferd Kotur toprağına giremez. Osmanlı Devleti Kotur'a yakın bir yere 600 kadar asker yığmıştır. Mirza Taki Han 1847 senesinde imzalanan Erzurum anlaşmasının 3. Maddesine dayanarak aracı devletler İngiltere ve Rusya elçilerinden bu meselenin halledilmesine çalışılmasını istedi. Kotur tahliye edilmeden Müşirü'd Devle'nin hududların belirlenmesi komisyonuna katılmayacağını hatırlattı.

Bu arada Müşirü'd Devle'ye Irak-ı Arab'da ibadet ve ziyaretle meşgul olması ve Kotur boşaltılıncaya kadar, hudud konusunda müzakereye oturmaması hakkında haber gönderdi.

Bu mesele aynı şekilde devam ederse Mustafa Sami Bey büyükelçi unvanıyla zahiren Şah'ı tebrik, hakikatte Kotur ve çevresiyle ilgili hudud meselelerini, iki devlet arasındaki diğer ihtilafları çözümlemek için İran'a gönderildi. Bu devirde iki devlet arasındaki ilişkiler bir yandan Kotur meselesi diğer taraftan Osmanlı ileri gelenlerinin Erzurum anlaşmasını farklı tefsiri ve bazı başka meseleler sebebiyle dostane değildi.

O kadar ki bizzat Sultan Abdülmecid Han İran hükümdarı Nasruddin Şah'a müzzehheb ve celi hat ile yazıldığı bir mektubu göndermekten vazgeçerek daha sadesi ile yetindi.<sup>298</sup>

Osmanlı Devleti Mustafa Sami Efendi'ye verdiği özel talimatla hudud meselesine dikkat etmesini ve bu hususta Derviş Paşa ile haberleşmesini bildiriyor. “...Saltanat-ı seniyyenin İran Devleti'nin hukuk-ı sahihasına müdahaleye ve yahut kendisine mâla yutak teklifler etmeğe ve anın zararıyla yeniden şey kazanmağa dair halen ve istikbalen bir güne niyet ve mutâlaa-i seniyyesi olmayub”..... maksad “hudud meselesinde hakkına razı olması ve bir takım vesâil-i gayr-ı meşruâ ile zabt etmiş oldukları arazi-i malume-i Devlet-i Âliyye-i bilâ müşkilât terk etmesi” olduğu

---

<sup>297</sup> Nasırı, a.g.t., s. 11.

<sup>298</sup> Nasırı, a.g.t., s.12.

açıklanıyordu. Kotur ve çevresindeki bir kısım yerler, Osmanlı Devleti'nin iddiasına göre, evvelce kendilerine aitti, sonradan İranlılar tarafından işgal olunmuştur. Bunların tekrar Osmanlılara iâdesi talebi, bu bölgede inzibat olmadığından yabancıların müdahalesine yol açması vakıâsına dayandırılmaktaydı.

Talimatta Osmanlı hükümdarının her hal ve mahalde tebeâ-i şâhanelerinin tevsi'i ve hüsn-i hamiyet ve sıyânetleri arzusunda olduğu da zikr edilerek kendileri ile ilgilenilmesi Tebriz Şehbenderi Ali Rasim Efendi hakkındaki şikâyetlerin tetkik olunması ve sonucun arzı istenmekteydi.<sup>299</sup> Bu şekilde Osmanlı Devleti, İran Devletinin siyasetini yakından tanımak, hudud ve diğer meselelerdeki görüşlerini anlamak maksadı ile Sami Bey'i 1849 tarihinde İran'a göndermişti. İki devlet arasında Kotur hakkındaki anlaşmazlık 8 ay devam etti. Sonunda aracı devletler temsilcilerinin ısrarı ile İran, hudud komisyonuna katıldı. 1850 tarihinde Serasker Paşa hazretlerine gönderilen bir belgede de İranlı'ya ve Kotur nahiyesinin suret-i tahliyesine dâ'ir müehhiren vârid olan tahkîmine dâ'ir Anadolu Ordusu Müşîr'inden gelen tahrîrât takdim edilmek üzere gönderilmiştir denmekteydi.<sup>300</sup>

Osmanlının Tahran sefirinin Hariciye nezaretine göndermiş olduğu tahriratta; Rusya yalnız İranlıya değil daha saire taraflarda bile Devlet-i Aliyye'ye karşı kıskırtması, İslamiyet'in her taraftan yürümesi için haber göndermesi, üç seneden beri Kerbela'ya zor olunan ziyaret bu defa niye ruhsat verilip Azerbaycan'da bulunan aşâyîrin bir fersâd çıkarmaması için geçen sene sefâret-i seniye ile Hoy'a gönderilmiş olan 6 tabur askere, 4 tabur daha eklenmesine ve Tebriz sahası, oraya da yalnız 2 tabur asker kalıp serdar-ı asker İraniye'nin Hoy ve sahasını dolaşıp onda kalmayarak Tebriz'e avdetine ve geçende arz olunduğu üzere İngiltere sefaretiyle kat' olunmuş olan muhabere aracılığıyla tahririne karar verilmiştir denmekteydi. Rusya'nın İran'ı tehdit etmesine binaen, İran'ın Şiraz'dan Beyazıt'a kadar asker yığınağında bulunduğu bildiriliyordu. "Artık bu halde bizim taraftan asker sevki uygun olmayacağından el altından ihtiyaç maddeleri düşünmek, boğaza ve Kotur mevkilerine Hoy ve Tebrizde bulunan askerin tavrını görmek üzere ekan-ı harbiyeden bir zabitin sessizce

---

<sup>299</sup> Nasiri, a.g.t., s.12.

<sup>300</sup> BOA. **Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR. MKT)**, 31/34. 24 Rebiyülahir 1266 (9 Mart 1850).

gönderilmesi kararlaştırılmıştır” denilmekteydi.<sup>301</sup> İran Devleti’nin talimatıyla, Muşirü’l-Devle hududu belirtmek için Dicle ve Şattü’l-Ârab yolundan Muhammere’ye ulaştı. İran Devleti’nin Van hududuna asker göndermekte olduğu<sup>302</sup> Van hududuna asker sevk etmesi üzerine altıncı ordu müşiriyetinin bu olayla ilgili düşünce ve mütalaalarını içeren bir telgraf gönderilmiştir.<sup>303</sup>

Söz konusu telgrafta, Tebriz sahip divanının 17.500 asker ve top ile Van hududuna geldiklerinin haber alındığı ve bu olayın Bab-ı Âliye bildirilerek Tahran maslahatgüzarlığından sorulduğunda bunun 7.000 asker olduğu ve dağıtılmak üzere Kotur sahrasına geldikleri bilgisi yer alıyordu.<sup>304</sup> Ayrıca 30 Mayıs 1293 tarihinde Erzurum’dan Dahiliye Nezaretine gönderilen telgrafta; Rusya’nın İran ile Osmanlı Devleti aleyhine ittifak yaptıkları<sup>305</sup> ve Osmanlı Devletini vurmak amacıyla Ruslar ile İranlıların ittifak yapacakları gizli tahkikattan anlaşıldığı ifadelerine de yer veriliyordu.<sup>306</sup> Tiflis’ten alınan habere göre Rusya tarafından İran’a silah ve mühimmat verildiği bunun için gerekli önlemlerin alınması<sup>307</sup> Rusların ve İranlıların taarruz hazırlıklarına karşı Batum fırkasına asker, erzak, mühimmat ve hayvan gönderileceğinden tüm geçitlerin sağlam tutulması isteniliyordu.<sup>308</sup>

Rusların saldırı hareketine karşı müdafaa için tedbirler alınmaya çalışıldığı Batum ve Surhazar cihetine tecavüz ettiklerinin Batum kumandanlığından bildirilmiştir.<sup>309</sup> Ruslar hududa tecavüz ederek ilerlemekteydi.<sup>310</sup> İranlıların hududa yığınak yaptığı rivayet olduğundan bölgede tertip edilecek Asakir-i muavenenin her an hareket edecek şekilde hazır bulundurulması ve İran’ı tedirgin edecek harekete girişilmemesi gerektiğinin bilinmesi isteniliyordu.<sup>311</sup>

---

<sup>301</sup> BOA. HR. MKT( Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi), 70/52 bkz: Ek 22 26 Rebiyülahir 1270 (26 Ocak 1854).

<sup>302</sup> Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (Atase) ve Denetleme Başkanlığı Arşivi, Kutu 23, Gömlek 53. c.II. bkz: Ek 2310 Ramazan 1294 (21 Ekim 1877).

<sup>303</sup> Atase, Kutu,3.14, Gömlek, 96, c.VII.

<sup>304</sup> Atase, Kutu, 3.14, Gömlek, 96. c.VII. bkz: Ek 24 9 Teşrinievvel 1293 (21 Ekim 1877).

<sup>305</sup> Atase, Kutu, 47, Gömlek, 71, c.III bkz: Ek 25 30 Nisan 1293 (12 Mayıs 1877).

<sup>306</sup> Atase, Kutu, 4.17, Gömlek, 150, c.VII. bkz: Ek 26 30 Nisan 1293 (12 Mayıs 1877).

<sup>307</sup> Atase, Kutu, 3.16, Gömlek, 77, c. VII. bkz: Ek 27 13 Safer 1293 (10 Mart 1876).

<sup>308</sup> Atase, Kutu, 3.16, Gömlek, 103.106, c. VII. bkz:28-29 9 Nisan 1293 (21 Nisan 1877).

<sup>309</sup> Atase, Kutu, 3.16, Gömlek, 109.110, c. VII. bkz: Ek 30-31 12 Nisan (24 Nisan 1877).

<sup>310</sup> Atase, Kutu, 3.16, Gömlek, 111.112, c. VII. bkz: Ek 32-33 12 Nisan (24 Nisan 1877).

<sup>311</sup> Atase, Kutu, 3.16, Gömlek, 215.221, c. VII bkz: Ek. 34-35 6 Haziran 1293 (18 Haziran 1877).

Ayrıca Süleymaniye’de İran’ın muhtemel tecavüzlerine karşılık gelindiği takdirde, hududu koruyacak yeterli sayıda askerin bulunmadığı bildiriliyordu.<sup>312</sup>

### 2.1.2. Hudud Komisyonunun Yenilenmesi

Dört devletin temsilcilerinin Muhammere’ye (Hurrem Şehr) gelişinden sonra, Mirza Cafer Han Müşirü’-d-Devle o bölgenin aşiret reislerini himayesine alıp, onlara hil’atlar vererek gönüllerini aldı. Çab aşireti reisi Hacı Cebir’i şehrin en yüksek yerine bir İran bayrağı dikmeye memur etti. İran temsilcisinin niyeti Muhammere’nin de Kotur’un akıbetine uğramasını önlemektir. Çünkü aynı zamanda Derviş Paşa da bu bölgenin aşiretini kendi tarafına çekmeğe çalışıyordu. Hatta bunu temin etmek için onlara 10 yıllık vergilerinin affedileceğine dair söz vermişti. Hakikatte Derviş Paşa, yerleşme yerleri Şattü’l-Arab’ın sol tarafında bulunan Çab ve diğer aşiretlere Osmanlı Devleti tabiyetini kabul ettirmek istediğinden 1847 anlaşmasının VIII. bendine göre bunları Osmanlı Devleti’ne ait olarak gösteriyordu.<sup>313</sup>

Bu şartlar altında I. Komisyon 28 Ocak 1850 pazartesi günü toplandı. Alınan kararda, ilk gün Osmanlı Devleti temsilcisi, ertesi gün İran mümessili kendi görüşlerini açıklayacaklar ve üçüncü gün aracı Devletlerin temsilcileri konuşmaların tenkitlerini yaparak kendi görüşlerini belirteceklerdi. Oturumun birinci günü Ferik Derviş Paşa söz olarak şunları söyledi. Erzurum Anlaşması’nın imzasından önce Osmanlı Devleti anlaşmanın müsveddelerini görmüş ve bazı maddelerini mübhem bulmuştur. Bu sebeple bazı müşkülleri halletmek için açıklamalar yazarak bunları Rus, İngiliz ve İran sefirlerine tasdik ettirmiştir.<sup>314</sup> Bu dört maddeye göre, Şattü’l Arab’ın sol tarafında Muhammere şehri onun limanı Lengergah ve Ceziretü’l Hızır İran devletine bırakılmıştır. Bu bölgelerin dışında kalan bütün yerler tamamen Osmanlı Devletine aittir.

Keban’ın güneyinden başlayarak Meadiye, Hafar, Ebu’ced, Tâmmâr, Homeyse’den sonra kuzeye uzanarak Kasr-ı Basri ve Kasr-ı Hoveyzavi’nin ortasından

<sup>312</sup> BOA. HR. MKT (Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi) 70/52 lef 1. 26 Rebiyülahir 1270 (26 Ocak 1854).

<sup>313</sup> Nasırı, a.g.t., s.13.

<sup>314</sup> Nasırı, a.g.t., s.13.



geçiyordu. Bu hudud çizgisine göre Keban bölgesi, Ceziretü'l Hizrin yukarısında bulunan Muohrazi, Muhammere'nin doğusundaki Soteyt, batısında bulunan Hafar ve Meadiye Ali Hamdan deresi, Ebu'ced, Timar, Hamise ve Ceziretü'l- Salihye, Şaveyyeb'e kadar uzanan arazinin ve Kerha ırmağı ile Şattü'l-Arab arasındaki kısmın Osmanlı Devleti'ne dâhil edildiği anlaşılıyordu.

Derviş Paşa, iddialarında haklı olduğunu ispatlamak için şu belgeleri ortaya koymaktaydı:

-Suveyb sancağında kain Sadrü'l- Gar mahallin ber-vechi tımar, Süleyman oğlu nam kimesneye tevcih buyurulduğuna dair, cennet-mekan Sultan Murat Han-ı Salis Hazretlerinin sene 1586 tarihiyle müverrah, Berat-ı Alişani, bir kıta

-Hafar mukataasının bey ve şırına dair Kuban kadısının mühriyle memhur ve 1637 tarihiyle müverrah hüccet-i şeriye, bir kıta

-Basra'ya tabi şimal ve cenub nahiyelerinde vaki bir çok mahaller ile Ceziretü'l- Hizr ve Meadiye ve Herise ve Dere ve Hafere, deresine ait 1701 tarihi ile müverrah cennet-mekan Sultan Mustafa Han-ı Sani Hazretlerinin muafiyet fermanı, bir kıta.

-Kuban ahalsinin tatyib-i hatırları zımında 11 Mart 1701 tarihi ile muverrah, ahali-yi merkumeye hitaben balası memhur, vali buyuruldusu, bir kıta

-Liva-yi Hafar'da vaki Ka' Serhan Bey demekle maruf mahallin fasl-i münazaasına dair Basra kadısı mühriyle memhur ve 1749 tarihiyle müverrah hüccet-i şer'iyeye, bir kıta

-Yine Hafar nam mahalde vaki, Şeyh Yakub hayratının tevilliyetine dair Basra kadısı mühriyle ve 1812 tarihi ile müverrah hüccet-i şeriye bir kıta.

Derviş Paşa ayrıca diğer yerler için Basra vilayeti Kadastro müdürlüğünde geçerli senet ve zabıtların bulunduğunu ve bunların Osmanlı Devletinin haklılığına delil olacağını iddia ediyordu.<sup>315</sup> Aracı devlet memurları İran ve Osmanlı Devletlerinin

---

<sup>315</sup> Nasiri, a.g.t., s.14.

iddialarını tetkik ettiler. Dört maddelik izahın iptaline imkân olmadığını belirterek anlaşmanın meram ve mealinin aslını göz önüne alarak vazifelerinin anlaşmazlığı giderip, hududlarda emniyeti kurmak olduğuna inandıklarını söylediler. Bu halde Muhammere’de emniyetin kurulamayacağı düşüncesinde birleştiler. Bunun sonunda da Muhammere’nin doğusundaki arazi ile birlikte bir bütün olarak İran devletine verilmesine muvaffakat ettiler. Şattü’l Arab’ın doğu sahilinde Ebu’Ced ırmağına kadar takriben bir fersah kadar mesafede Filiye kalesinin güney kısmında bulunan, Karun ırmağının ağzında emniyeti temin etmek için İran Devletine terk edilecek.

İsmi anılan kalenin bulunduğu yer Şattü’l Arab’dan Basra’ya kadar gidip gelen bütün gemileri kontrol edebiliyordu. Basra bölgesinde emniyeti sağlamak için adı geçen nehrin kuzey kısmı, Osmanlı Devleti’nde kalacaktır. Müşirü’ d-Devle ve Derviş Paşa kendi açıklamaları ortada olduğundan aracı devletlerin temsilcilerinin tekliflerini kabulünden sakındılar. Derviş Paşa yalnız 4 madde de açıklanan hususları benimsediği halde, Müşirü’ d-Devle Erzurum muahedesini senet ittihaz ederek, sınır anlaşmazlığında onun esas alınmasını istiyordu.

Muhammere hududu hakkındaki görüşme ve müzakereler çıkmaza girince iki devlet temsilcileri uyuşamadığından, vaktin boşa harcanmaması için, bu konuda kesin netice alınıncaya kadar Muhammere’den Kasreyn’e ve oradan da Havize’ye giderek bu bölgenin hudud haritasını çizmeleri, herkesin oturumun neticesini kendi devletine bildirmeleri kararı verildi.<sup>316</sup>

### **2.1.3. İhtilafı Yerler ve Kotur Meselesi**

Kotur, Türkiye topraklarında Van’ın doğusundaki Akgöl’den çıkarak İran’ın Urmiye Gölü’ne dökülen Kotur suyu üzerinde bir kasaba. İran Azerbaycan’ında ve Türkiye sınırına 10 km yakınıktadır. Kotur uzun süre Osmanlı Devleti’nin Van eyaletine bağlı kalmış, 1878’de bir sınır düzeltmesiyle İran’a geçmiştir. Van’dan doğuya ve Tebriz’den batıya doğru yapılan Türk-İran demiryolunun kavşak

---

<sup>316</sup> Nasırı, a.g.t., s.16.

noktasıdır.<sup>317</sup> Derviş Paşa layihasında; “Kotur civarında ve Van Sancağı’na tâbî Satmanis ve Ohrik ve Abgay va Bagiri nam kazalarda ekserisi karyelerde ve cüz’i mikdarı göçebe olan Milan yahud Milli aşireti fî’l-asl Diyarbekir taraflarından gelme Devlet-i Âlîyye’ye tâbî bir aşiret olup bununla beraber bunun dahi bazı taifeleri kâh öteye gitmiş ve kâh beruye gelmiş olduklarından ve hala cüz’i bir mikdârı İranlu tarafında bulunduğundan bu serriştelerle esnây-ı müzakerede İranlu bunları dahi münâzalu aşâir hükmüne koymağa çalışması muhtemel ise de bu aşiret için İranlu’nunmelhûzu’l-vuku’ olan...” diyerek Kotur’un kendisine bağlı otuz adet köyü ile Van Sancağı’na tabi Mahmudi kazasına bağlı bir nahiye olduğunu vurgulamaktadır.<sup>318</sup> Hurşid Paşa’nın verdiği bilgilere göre Kotur, önceden Van Sancağı’na tabi iken sonradan Hakkari’ye bağlanmış olan Mahmudi Kazası’na bağlıdır.

Kotur, bir taraftan İran elinde bulunan Deyrek ve Dehur mahalleri diğer taraftan Hoy şehri ile buraya bağlı köyler ve Elend arazisi ile çevrilidir.<sup>319</sup> Kotur kalesi geniş bir dere içerisinde var olan bir tepe üzerine inşa edilmiştir.<sup>320</sup> Buranın stratejik konumu, gerek Osmanlı ve gerekse İran açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Zaten tartışma konusu olması ve iki tarafın Kotur’u kendi mülkünden saymalarının sebebi bu konumdan kaynaklanmaktadır. Bu civardaki halkın kürtlerden ibaret olup bahar mevsiminde Musul tarafı Van ve Hakkari sancaklarında olan beş altı bin haymenişin çoğunlukla hududa doğru yol alıp yaylada toplanırlar. Aynı zamanda Kotur’un sadece kendi merkezi ile değil buraya bağlı olan köylerle birlikte geniş bir alanı oluşturması, bölge itibariyle yaylak özelliği taşıması ve pek çok aşiretin her sene buraya gelmesi, buranın önemini gösteren hususların başında gelmektedir.<sup>321</sup> Osmanlı

---

<sup>317</sup> Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Cilt XXII, Ankara 1975, s.250; Büyük Larousse Cilt XIV, s. 7020; Meydan Larousse, cilt XI, s.508; Cumhuriyet Ansiklopedisi, Arkin Kitapevi İstanbul cilt VII, s.2073.

<sup>318</sup> Derviş Paşa Lâyihası, Tahdîd-i Hudud-ı İraniyeye, Çev: Fatih Gencer, Ankara 2016, s.121.

<sup>319</sup> Sıtkı Uluçerler, *Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur’un Yeri (1849-1852)*, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/5 Spring 2015*, p. 329-356 DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8080>, Ankara, s.334; Mehmet Hurşid Paşa, *Seyâhatnâme-i Hudûd* (çev: Alâattin Eser), Simurg Yayınları, İstanbul, 1997, s. 240.

<sup>320</sup> Hurşid Paşa a.g.e., s.240.

<sup>321</sup> BOA. **İrade-i Hariciye Nezareti, Dosya No: 60 Gömlek No: 2910, İlef 4.** 29 Safer 1266 (14 Ocak 1850) **bkz: Ek 36.**

ve İran Devleti'nin sınırlarının belirlenmesi için bir komisyon oluşturulmuştu. Bu komisyonda Osmanlı Heyeti'nde Derviş Paşa, Hurşit Paşa, Başmühendis Kaymakam Tahir Paşa, Mühendis Esad Efendi, Ressam Mühendis Yunus Efendi görevlendirilmişti.<sup>322</sup> Derviş Paşa'nın görevi tahdidi hudûd ve tefrik-i aşayir olarak tanımlamıştı. Yani Derviş Paşa, Osmanlı-İran sınır çizgisini Osmanlı Devleti lehine belirleyecek ve sınır boylarında yaşayan aşiretlerin hangi devlete bağlı olacağını tespit edecekti. Derviş Paşa'nın vazifesi ile ilgili bölgedeki yetkilileri bilgilendiren Babîâlî; sınır boylarında yer alan Bağdat, Musul, Kürdistan ve Erzurum eyaletleri valilerine bir talimat gönderip, onlardan vazifesini hakkıyla yerine getirebilmesi için Derviş Paşa'ya her konuda yardımcı olmalarını istemişti.<sup>323</sup>

Derviş Paşa başkanlığındaki heyet 1849 senesi başında Bağdat'a gitmek üzere yola çıkmıştır. Heyet Bağdat'a gitmeden evvel Osmanlı yönetiminden almış olduğu talimat doğrultusunda Van'a gelerek bir müddet burada kalmış ve sonrasında da Kotur'a gitmiştir. Osmanlı'ya göre eskiden beri Osmanlı toprağı olan bu yer, bazı gerekçelerle İran tarafından kendisine ait gibi gösterilmiş ve işgal edilmiştir. Hâlbuki Kotur'un Osmanlı'ya ait olduğunu gösteren kayıtlar vardı ve çok eskiye dayalı bu kayıtlardan da anlaşılacağı üzere burası Van Eyaletine bağlı bir nahiye idi.

Bu kapsamda Derviş Paşa, Kotur'a geldiği vakit bu durumu netleştirme adına İran tarafından bir yetkili görevlendirilmesini İran'ın Hoy hakimi Muhammed Rahim Mirza'dan talep etmiştir. Derviş Paşa aynı zamanda Hakkari ve Kotur'da oturup Kotur'un geçmiş tarihini iyi bilen kişilerin tespiti ve bu kişilerin gelip kendisine bilgiler vermesi hususunda girişimlerde bulunmuştur.<sup>324</sup> Derviş Paşa'nın yaptığı incelemeler doğrultusunda, "Mu'ahharan Van sancağının yerlü hakimleri berteraf edildiğinden sonra mahâlli mezkurun hâli bir minvâl üzere olduğu lede't-tahakkuk refakatlarında bulunduğum sa'âdetlü Ferik Derviş Paşa hazretleri, me'muriyet-i mahsusa ile evvel emirde oraya müte'azim olup nahiye-i mezbure ahvalini künh ve hakikatı üzere ba'de't-tahkik, re's-i hudud-i kadime olduğu kemâl-i tefahhus ve tedkik

---

<sup>322</sup> Aykun, a.g.t., s.245.

<sup>323</sup> BOA. **İrade-i Hariciye Nezareti, Dosya No: 49 Gömlek No: 2349** 22 Safer 1266 ( 6 Ocak 1849).  
**bkz: Ek 37.**

<sup>324</sup> Uluerler, *Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur'un Yeri (1849-1852)*, s.335.

ile zahire çıkarılan Dağmacıtaşı<sup>325</sup> nâm mahalle bir alâmet-i fârika vaz'olunarak öte taraf teb'ası tasarrufuna geçmiş olan karyeleri yed-i tasarrufundan fek ve tefrik olunmuş olmasıyla el-an Hakkari'ye merbutan yine kemâ fi's-sâbık taraf-ı eşref-i saltanat-ı seniyyeden idare olunmakta bulunmuştur.” diyerek Kotur ve Hakkari'den gelen bilirkişilerin verdiği bilgiler doğrultusunda Osmanlı-İran sınırınının Dağmacı Taşı denilen yerden geçtiği belirlenmiştir.<sup>326</sup> Buna bağlı olarak bölgenin haritası çizildikten sonra, İran hududuna konulacak alamet ve işaretler belirlenmiştir.<sup>327</sup> Derviş Paşa'ya takdim kılınan talimatta; *“İran'ın bundan böyle sınırlarda bir şekilde arazi gasb etmemeleri için bu sınır noktalarına 'âlâmat-ı sabitenin vaz'ı ve iktiza iden mahaller olduğu takdirde geçici veya resmî olarak bir miktar asker yerleştirilmesi lazım geleceği...”* belirtilmiştir.<sup>328</sup>

Derviş Paşa başkanlığındaki heyetin Kotur'un sınırına ilişkin bu çalışmaları sonlandırdığı sırada İran'ın Hoy hakimi Muhammed Rahim Mirza tarafından gönderilen adamı, çok sert ifadelerle Derviş Paşa'ya çıkışmıştır. Bu kişi, Derviş Paşa'nın yaptığı şeyin İran topraklarına müdahale anlamına geldiğini, Derviş Paşa'nın kendi başına sınır çizdiğini ve buna yetkisi bulunmadığını ifade etmiştir. Derviş Paşa, Hoy Valisi tarafından gönderilen bu kişiye cevap olarak, iki taraf arasında savaşa sebep olmadan sınır çizgisinin belli olması için işaretler yerleştirildiğini, bunu da Osmanlı'dan aldığı talimat doğrultusunda yaptığını belirtmiştir. Ayrıca Derviş Paşa, Kotur ve havalisinin Osmanlı toprağı olduğunu, İran tarafı gerek duyarsa bu durumu yöre ahalisine sorabileceğini, şayet buradaki ahali kendilerinin İran tebaası olduğunu söyler ve İran da buranın İran toprağı olduğunu ispat ederse, Osmanlı'nın Kotur'u iade edeceğini vurgulamıştır.<sup>329</sup> Osmanlı Devleti, Kotur meselesinin İran tarafından bu kadar büyük gerginlik konusu haline getirilmesinden oldukça rahatsız olmuştur.

---

<sup>325</sup> Vaktiyle bu dağın dibinde damğa rüsumu ahziçün me'mur ik'âd olunagelmiş olduğundan Damğacıtaşı ismiyle müte'arif olmuş ba'dehû tahrif olunarak Dağmacı demekle başlamış olmasıyla li-ecli'l-îzah şerh verildi. (Vaktiyle bu dağın dibinde damga vergisini tahsil için memur görevlendirildiğinden bu isim verilmiştir. Zamanla halkın söyleyişindeki telaffuz değişimi ile Dağmacı denilmeye başlanmıştır.)

<sup>326</sup> Derviş Paşa, a.g.e., s. 241.

<sup>327</sup> BOA. İ. HR., Dosya No: 49 Gömlek No: 2349 22 Safer 1266 ( 6 Ocak 1849). bkz: Ek 38.

<sup>328</sup> BOA. İ. HR., Dosya No: 49 Gömlek No: 2349 22 Safer 1266 ( 6 Ocak 1849).

<sup>329</sup> Uluerler, *Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur'un Yeri (1849-1852)*, s.336; Aykun, a.g.t., s.247.

Hatta Derviş Paşa'ya gönderilen talimatta bu mesele çözülmeyen diğer meselelerin görüşülmesine katılmaması istenmiştir. Bu süreçte İngiltere ve Rusya devletlerinin elçilikleri vasıtasıyla yürüttükleri diplomasi noktasında Kotur meselesinde İran tarafını haklı çıkarır bir tavır izledikleri belirtilmiştir. Osmanlı yönetimi, hangi devlet nasıl bir tutum takınırsa takınsın ve ne türlü beyanat verirse versin Kotur'un Osmanlı toprağı olduğu gerçeğini değiştirmeyeceğini dile getirmiştir.<sup>330</sup> Bu sınır tespiti çalışmaları kapsamında belli başlı sorunlara bakıldığında; Kotur, Süleymaniye, Muhammere, Zuhab, Basra ve aşiretler gibi çok geniş ve çeşitli sorunların olduğu da belli olmuştur.<sup>331</sup>

Muhammere ve Zuhab komisyonu ise iki devlet arasındaki ihtilaflara son vermedi ve anlaşmazlık konuları eskisi gibi kaldı. Muhammere ve Zuhab nahiyesi hariç iki devlet arasında aşağıda adı geçen yerler de bahis konusuydu. Bu ihtilaflı yerlerin tam sayısı elimizde değildir fakat; Osmanlı ve İran arşivlerinde mevcut olan vesikalar bu yerleri ve sayıları şöyle göstermektedir.

**Tablo 1: İhtilaflı Yerler ve Sayıları**<sup>332</sup>

Kotur	30	Köy
Huder	12	Köy
Deyrik	15	Köy
Câdi	47	Köy
Somay	102	Köy
Beradost	45	Köy
Serdeşt	150	Köy
Merıvan	300	Köy
Beytüş	13	Köy
Lahican	24	Köy
Yekun	738	

<sup>330</sup> BOA. İ.HR., Dosya No:60 Gömlek No:2910, 8-5. 29 Safer 1266 (14 Ocak 1850). bkz: Ek 39.

<sup>331</sup> Aykun, a.g.t., s.260-268.

<sup>332</sup> Nasırı, a.g.t., s. 29.

Bu yerler sevkülceyşe<sup>333</sup> elverişli, yaylak ve kışlak, kısmen de münbit ovalar olduğundan ihtilaf konusuydu. Bu anlaşmazlığın önünde de Kotur meselesi geliyordu. Her ne kadar hudud meselesi ve ihtilafli yerlerin halli harita işinin bitmesine bağlı idiyse de İran Devletinin görüşüne göre Kotur meselesinin durumu ihtilafli yerlerden farklı idi. Buna binaen Mirza Ca'fer Han-ı Müşirü'd- Devle 9 Eylül 1852 tarihinde Tahran'a hareket etmeden evvel Rus ve İngiliz memurlarına gönderdiği mektup da Kotur meselesi hakkında : “Şimdiki hududun sonuna vardık, o cenabdan resmen ümit ediyoruz ki, gasb edilen yerler hemen eski haline dönsün. Zira bu mesele hudud meselesine bağlı değildir ve harita işinin bitmesiyle irtibatı da yoktur. Ebetteki hakkı yerine getirmek hudud meselesinin ileri gitmesine bir vesile olacaktır” diye yazmaktaydı. Rus ve İngiliz memurları Kotur'un Osmanlı Devleti tarafından zapt olunmasının muahedeye aykırı olduğunu kabul ediyor ve o bölgenin İran'a geri verilmesine taraftar bulunuyordu. Lakin bu meselenin İstanbul'da halledilmesini istiyorlardı.

İran sefiri her ne kadar bu işi bir an önce sona erdirmeye çalıştıysa da, bundan bir netice alamadı. Böylece Kotur meselesi ve onun İran'a geri verilmesi hudud haritasının bitirilmesine bağlandı. Hâlbuki İran tarafından haritanın kabul edilmesi Kotur'un İran'a iadesine bağlıydı. İran sadrazamı Mirza Ağa Han-ı Nuri 23 Mayıs 1853 tarihinde Rus ve İngiliz memurlarına hitaben “Kotur nahiyesi anlaşmanın 3. bendine göre ihtilafli yerlerden sayılmaz. Eğer bu böyle kabul edilirse Süleymaniye'nin de ihtilafli yerlerden sayılması gerekir. Rus ve İngiliz murahhasları hududa vardıkları zaman defalarca Kotur'un İran'a iadesini va'd etmişlerdi. Hâlbuki bu temsilciler bir yıl önce hududu gezmiş, gerekli incelemede bulunmuşlardır. Kotur'un Osmanlı Devleti tarafından gasp edildiğini, orada minare ve askeri kışla yapıldığını açıkça görmüş, yazmışlardır. Durum böyle olunca Kotur'un boşaltılmasının haritanın bitirilmesine bağlı olmasına ne lüzum vardır? Eğer Kotur meselesi hudud meselelerinden önce halledilmezse ve yapılan binalar yıktırılmazsa İran Devleti'nin ileri gelenleri bu hudud haritasını kabul etmeye yanaşmayacaklar ve

---

<sup>333</sup> Askeri birliklerin hazır bulunması gereken yerleri kararlaştırıp bu birlikleri oralara sevk etme işi ve bu işi araştıran ilim, strateji. Ayrıca bkz: Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, s.1104.

hudud meselesinin bitmesi hususunda da hiçbir teşebbüste bulunmayacaklardır. Çünkü bu işle görevli memurların tahkikatlarına göre Kotur nahiyesinin İranlılara ait olduğu tesbit edilmiştir” mealinde bir mektup gönderdi.<sup>334</sup>

İran sadrazamı ayrıca bu konuda Ahmet Vefik Efendi’ye bir mektup yazarak Bab-ı Âli’den bu mevzuyu müzakere etmesini istedi. Osmanlı Devleti bu bölgenin sevkülceyş bakımından önemli bir yer olması ve bu nahiyeye ovalarda aşiretlerin ikamet etmesi yönünden buraları İran’a terk etmek istemiyordu. Bu nahiyenin öteden beri Osmanlı teb’asının tasarrufunda olduğuna da inanıyordu. Ayrıca Derviş Paşa da kendi devletinin haklı olduğunu iddia ederek şu delilleri ileri sürüyordu:

1) 1823 tarihinde Kotur kasabasının tamirat masrafları Van Ekrad Hanları tarafından ödenmiştir.

2) Kotur’un Van’a bağlı olduğu 1828 tarihinde Erzurum Valisi Salih Paşa’nın ve Van muhafızı İshak Paşa’nın yazdıklarından da anlaşılmaktadır.

3) Astaran Köyü 65 sene önce Abdurrahman adlı birisine kiraya verilmiştir.

4) 1790-1824 yılları arasında Kotur Mahmudi Hanlarından Musa Bey’in tasarrufunda idi.

5) Kelt, Ziyri, Kukort köyleri Musa Bey tarafından İran tebasından olan Mehmed ve Yusuf efendilere kiraya verilmiştir. Fakat sonradan İranlılar bilvesile bu köyleri ele geçirmişlerdir.

6) Ayrıca 7 köy dahi İranlılara kiraya verilmiştir. Bunlardan bazılarının kiracısı Hoy hakiminin veziri olan İbrahim Han’dır.

Derviş Paşa’nın kanaati şu merkezde idi:1240 tarihinde İranlılar Musa Beyi Koy’a davet edip, öldürdükten sonra, Kotur’u Musa Bey’den satın aldık şaiyasını ortaya atmışlardır. Böylece Kotur ve ona bağlı 17 köy İranlıların eline geçmiştir. Her ne kadar Derviş Paşa yukarıda zikr edilen delillere dayanarak Kotur’un Osmanlılara ait olduğunu iddia ediyorsa da IV. Murat zamanından 1847 Erzurum Anlaşması’na kadar İran Devleti tarafından Kotur’un Osmanlı Devleti’ne ait olduğuna dair hiçbir belge verilmemiştir ki, Osmanlıların burada toprak sahibi olduğu tesbit edilmiş olsun.

<sup>334</sup> Nasiri, a.g.t., s. 30-31; Sarıkçıoğlu, a.g.t., s.126.



Hâlbuki IV. Murat Kotur kalesinin yıkılmasını 1639 tarihinde teklif etmiş ve bu bölgenin İran mülkünden olduğunu da tasdik etmiştir.<sup>335</sup>

Hudud nazırlarının tayin edilmesi sınır anlaşmazlıklarının durumuna kâfi olmadı. Çünkü Kotur olayı yaylak ve kışlakların durumu, ihtilafli aşiretleri meselesi dışında, sınır boyunca yeni askeri binalarında iki devlet arasında anlaşmazlık mevzu oluyordu.

Kasr-1 Şirin nahiyesinde İranlılar tarafından askeri binalar inşa ediliyor ve bunlara Fransızlar nezaret ediyor. Kasr-1 Şirin mıntkasında 3.000 ziralık alanda içinde 60 top alabilecek bir bina yapılmaktadır. Ayrıca hududun başka yerlerinde bu binalar yapılmaktadır. Hâlbuki Kasr-1 Şirin Zuhab'ın düzlük olan kısmında vakidir. Bu yerler de Erzurum muahedesine göre Osmanlı topraklarından sayılmaktadır. Böylece İran'ın buralarda karakollar yapması anlaşmaya aykırıdır. Bunun üzerine Bâb-1 Âli İran Devletinden bu mesele hakkında bilgi istedi. İran bu havalide inşaat yapıldığını tekzib etti ve Bâb-1 Âli'ye teminat verdi.

Kotur nahiyesinin İran'a ait olduğu malumdur. Fakat bu nahije Osmanlı Devleti tarafından zapt edilmiş ve muvakkaten Van'a bağlanmıştır. Eğer bu binalar yapılırsa bu durum, İran'ın hukukuna aykırı olacaktır. Buna binaen İran Devleti de hukukunu korumaya kalkacak ve bu iş ciddi olacak ve neticede olayların doğmasına yol açılacaktır.

Ali Paşa İran hududu civarında Osmanlılar tarafından askeri bina inşa olduğunu kabul etti ve meselenin yalan olduğuna teminat verdi. İran sefiri 1853 tarihinde Bâb-1 Âli tarafından gönderilen mektubu senet olarak gösterdi. Zira bu mektupta Osmanlı Devleti hudud üzerinde bina yapılmasının usule aykırı olduğunu ve İran Devleti'nin maksadının Zuhab nahiyesinde askeri binalar yapmak ve mevcut durumu bozmak olduğunu bildirmiştir. İran elçisi buna dayanarak Osmanlı Devleti'nin bilhassa Kotur nahiyesinde karakol yapmasını protesto etti.<sup>336</sup>

Ali Paşa Osmanlı Devletinin teşebbüsünün İran Devleti'nin yaptığı işlerden farklı olduğuna inanıyordu. Askeri binaların müdürü Saffet Paşa'ya o havalide inşaat yapılmaması emrini verdi. Ama Mirza Muhsin Han bu teminatı kabul etmedi. Kendisi

---

<sup>335</sup> Nasiri, a.g.t., s. 30-31; Sarıkçıoğlu, a.g.t., s.126.

<sup>336</sup> Nasiri, a.g.t., s.39-40.

olayı araştırıp İran Hariciye Nazırına şöyle yazdı: Kendi tahkikine göre, Saffet Paşa'ya verilen talimatta Erzurum kalesinin tamiri, Kars, Van ve Ardahan bölgelerindeki askeri tesislerin yapılmasına emir verilmiştir. Buna binaen İran Devletince Kotur'a gizlice bir memur gönderilmesi ve bu meselenin tetkik edilmesi gereklidir.

Bâb-1 Âli İran'ın bu konudaki itirazını reddetti. 1865 tarihinde İran sefaretine resmen şu mealde bir mektup gönderdi: her devlet kendi memleketini korumak için kendi sınırları dahilinde her şeyi yapmaya serbesttir. Komşu devletlerin buna şikayete hakları yoktur. Şunu da açıklamak gereklidir ki, Saltanat-ı Seniyye ihtilaflı yerlerin mevcut durumunu bozmaya hal-i hazırda niyetli değildir. Kotur nahiyesindeki karakol binası çok eskimiş ve harap haldedir. Buranın eski vaziyetine göre tamir edilmesi için emir verilmiştir. O bölgede yeni askeri tesislerin inşa edildiği de doğru değildir.<sup>337</sup>

Osmanlı Devleti Kotur kalesinin tamir edildiğini itiraf ediyordu. Halbuki İran Devleti Kotur'un kendisine ait olduğunu iddia ettiği için meseleye önem veriyordu. Bunun için kalenin tamirine itiraz ederek bunun kanuna aykırı olduğunu öne sürüyordu. Buna göre 28 Haziran 1865 tarihinde Bâb-1 Âli'ye şu durumu hatırlattı: Bu mesele iki devlet arasında olan dostane münasebete uygun değildir. Kotur ve ona bağlı köyler İran'ın mülkündendir. Hudud meselelerine son verilmediği müddetçe hiçbir veçhile bu bölgede askeri tesisler yapılmayacaktır.

İran Devleti siyaset yoluyla bu meseleyi halledemeyeceğini anladıktan sonra, aynı şekilde hareket etmeye karar verdi. Şubat 1866 da hudud hakimlerine Merivan ve Lahican'da askeri tesislerin yapılması için emir verdi. Bu sıralarda Hayrullah Efendi Merivan ve Lahican nahiyelerinin İran'a ait olduğunu ve ihtilaflı yerlerden sayılmadığını tasdik etmiştir. Rus sefiri Kersi Osmanlı sefirinin bu sözlerine dayanarak Petersburg'a gönderdiği raporda İran ile Osmanlı Devleti arasında bu bölgedeki ihtilafların son bulduğunu beyan etti.<sup>338</sup>

Rus Hariciye Nazırı bu raporun bir suretini de Londra Sefiri Burunof'a gönderdi. İngiltere Osmanlı-İran hudud meselelerini dikkatle takip ediyordu. Tahran'da mukim İngiliz sefiri Alison'dan bu meselenin açıklanmasını istedi. İngiliz sefiri Alison da bu konuda Osmanlı sefirine başvurdu ve neden hudud ihtilaflarının sonucunun İngiliz

---

<sup>337</sup> Nasırı, a.g.t., s.39-40.

<sup>338</sup> Nasırı, a.g.t., s.39-40.

sefaretine bildirilmediğini sordu. Hayrullah Efendi Rus sefirinin verdiği rapordan haberi olmadığı için şaşırıp kaldı. Ali Paşa'dan bu mesele ile ilgili talimat almak için İsmet Bey'i İstanbul'a gönderdi.

İsmet Bey'e verilen talimatnamenin ne olduğunu bilemiyoruz. Fakat İsmet Bey'in İstanbul'a vardığından sonra Ali Paşa'nın İran Sefiri ile 28 Şubat 1866 tarihinde görüştüğünü biliyoruz. Ali Paşa İran Sefirinden Merivan ile Lahican bölgelerinde askeri tesislerin yapılmamasını ve böylece iki devlet arasındaki hudud ihtilaflarının ortadan kalkmasını talep etti.<sup>339</sup>

Mirza Muhsin Han İran Hariciye Nazırına gönderdiği mektupta bu konu hakkında şöyle yazıyordu: Ali Paşa diyor ki, siz bizden ihtilaflı yerlerde askeri tesisat yapılmamasını istediniz. Şimdi biz de sizden bu yerlerde bina inşa etmemenizi isteriz. Böylece mevcut durum bozulmasın. Ali Paşa Lahican ve Merivan nahiyelerini ihtilaflı yerlerden kabul ediyordu. Halbuki İran Devleti de bu bölgeyi kendi mülkünden sayıyordu. İran Sefiri eğer Osmanlı Devleti Bağdad, Van ve Erzurum'da bina yapımı işini o bölgenin emniyeti yönünden kabul ediyorsa, İran'ın da bu yapılan işlere aynı şekilde cevabı vardır; bu böyle olunca ortada mesele yoktur fikrinde idi.

Bu sıralarda hudud haritası tamamlandı. Her iki devlete birer sureti gönderildi. Yalnız bu harita hudud çizgisini 20-40 mil genişliğinde göstermekte idi ve bu belli bir hudud çizgisi değildi. Buna göre her iki devlet kendi kararları ile hakiki hududlarını tayin etmek zorunda idiler. İran Kotur ihtilafı halledilmeden hudud meselesinin sona erdirilmesini arzu etmiyor, bunun müsamaha ile yürümesini istiyordu.

Nasıruddin Şah hudud meselelerinin eski halinde kalmasına taraftar idi. Bunun da sebebi hudud haritasına göre Zuhab bölgesinin düzlük arazilerini Osmanlılara bırakılması gereği idi. Halbuki bu mıntıka Kirmanşah aşiretleri için yaylak ve kışlak olması bakımından çok önemli idi. Bundan dolayı bu nahiyenin Osmanlılara terk edilmesine razı değildi. Makam-ı Nezareti Hariciye'ye 2 Kasım 1873 tarihi Tahran Sefareti Seniyyesi'nden varid olan telgrafnamede; vakit geçirilerek ve sessiz kalınarak Osmanlı haklarının korunamayacağından bailsle bir an önce muahedenin imza olunması hakkında Tahran Sefareti'nin talebidir.<sup>340</sup>

<sup>339</sup> BOA. HR. SYS (Hariciye Nezaret-i Siyasi) 102/10 M. 2 Kasım 1873 H. (11 Ramazan 1290).

<sup>340</sup> BOA. HR. SYS (Hariciye Nezaret-i Siyasi) 102/10. M. 2 Kasım 1873 H. (11 Ramazan 1290).

Nasıruddin Şah bu bölgeyi muhafaza etmek için esaslı tedbirlerin alınmasını istiyordu. Bu hususta Müşirü'd- Devle'ye şöyle yazdı: Biliyorsunuz ki bu mesele bizim için hazmı güç ve önemli bir meseledir. Menfaatlerimize uygun iyi bir karar alınsın. Zuhab'ın terkinin Kirmanşah aşiretlerine zarar vereceğini de biliyorsunuz. Başarabildiğiniz kadar, bu mesele 3-4 yıl daha eskisi gibi kalsın ki, ileride menfaatlerimize daha uygun tedbirler ve kararlar almaya imkân olsun. Çünkü bu çok önemli bir meseledir. Bu arada Rusya İran'ı himaye ediyordu ve General İgnatief İran sefirine yardım edeceğine dair söz vermişti. Diğer taraftan İngiltere ile Osmanlı Devletleri hudud meselelerinin bir an önce bitirilmesini istiyorlardı. Halbuki, Kotur nahiyesi İran Devleti'ne verilmeden evvelki durumu muhafaza ederse hudud meselesi eskisi gibi kalacaktı. Çünkü başka türlü bir çözüm yolu ile İran Kotur üzerindeki mülkiyet hakkını kaybediyordu. Bunun için her iki Devlet hudud çizgisi üzerinde anlaşamadılar.<sup>341</sup>

Hudud meselesine son vermek için bir komisyonun kurulmasına karar verdiler. İran, İngiltere'den bu komisyona bir temsilci göndermesini talep etti. İngiltere ise bu komisyona katılmasını Rusya'nın da bir memur gönderilmesine bağladı. Rusya bunu kabul etti. Böylece H.1291 Zilkade (M.1875) Ocak ayında hudud memurları İstanbul da toplandılar. Bu komisyona İran tarafından Mirza Muhsin Han ve Muhib Ali Han katıldılar. Osmanlı Devletini de Derviş Paşa ve Mustafa Paşa (eski Erzurum valisi) temsil ediyordu.

Hurşid Paşa'nın Kotur nahiyesi sınırıyla ilgili İran'la müzakeresi hususunda ki tezkire ve layihada şöyle geçiyordu: "Kotur nahiyesinin müzakere-i hududu zamanına teşkiline irade-i seniyye istihsal buyurulan komisyon hakkında İran sefaretinden yazılan cevap da bu komisyona lüzum olmayub Rusyaluya terk olunan mahallerin tahliye ve teslim olundukları mesüllü nahiyeye-i mezkurenin dahi tahliye ve teslimle tayin süduruna düvel-i muazzamanın iltizam-ı marufiyetiyle tasviyesi lazım geleceği gösterilmiş ve buna bir gün evvel bir suret verilmez ise İranlu tarafından nahiyeye-i mezkurenin cebren tahliye ettirilmesi varine sülük olunacağı kıraat haliyede anlaşılmakta bulunmuştur.

---

<sup>341</sup> Nasiri, a.g.t., s.41-42.

Tahran sefaret-i seniyesinden mukaddema varid olub komisyona havale buyrulan tahrirat ve geçenlerde bende-i keminelere irade buyrulan telgraf mealine nazaran iş bu südur meselesinin beynel devleteyn kazi ve fasih İran imnasının arzuherdeleri olduğu dahi münfehim olmakta ve sefaret müşarun ileyhanın verdiği malumat ile İran sefirinin rüşünde mübayenet görünmekte olduğundan buralarının fark ve tecyizi himem-i aliye-i hikmetşanei vekalet penahilerine mütevakkırdır”.

Fakat kulunuzun olduğum irade-i âliye-i fehimaneleri üzerine şu geçen Ramazan-ı Şerif o istenilen biri müehhiren gıyab-ı acizanemde münakıd olmuş olan komisyonların iş bu hudud İraniye mesailine dair sebk eden müzakeretini mabeyn metlu olduğum evrak meillerine mütaala eylediğim haritaya bakılınca hududu mezkure meselesinin külliye kati ve fasli kuvve-i karibiye gelmiş ve Tahran sefirinin işar-ı vecihle İran devletinin muvaffakıtı husuliyle bir komisyon teşkil olunursa bu male-i makine bahanın bir hüsnü neticeye ishal olunabileceği kaviyyen meil bulunmuş olduğundan ve gün geçirilmeksizin bitirilmiş saltanatı seniye hak alisinde hayırlı görüldüğünden arz ve beyan mütaala getirende cesaret olunmuştur ol babda ve herhalde emrü ferman hazreti veliyül emrinindir. H. 21 Zilkade 1295 (M.16 Kasım 1878)<sup>342</sup>

#### **2.1.4. İstanbul Komisyonu**

Bu komisyonda Derviş Paşa 4 maddelik açıklamaya dayanarak Muhammere ve Zuhab nahiyelerinin hududunu tesbit etmek istiyordu. İran temsilcileri ise aksine bu teklifin kabulünden kaçınarak hudud meselesinin çözümü için H.1263 Erzurum muahedesinin esas alınmasını arzu ediyorlardı. Aslında bütün ihtilaflar 4 maddelik açıklama üzerinde idi. Osmanlı Devleti bu 4 maddenin muahededen kuvvetli olduğuna inanıyordu. İran hudud memurları bu 4 maddeyi kabul etmediler. Evvelce yapılan 1263 Erzurum anlaşmasının muahedelerin 1263 Erzurum anlaşmasının ikinci ve üçüncü maddelerine dayanarak iptal edileceği kanaatindeydiler.

Derviş Paşa kendi isteğini kabul ettirmek için Sultan IV. Murad zamanında Osmanlı Devleti ile İran arasında yapılan 1639 Kasr-ı Şirin muahedesinin 3. Maddesine dayanarak hudud meselesinin halline çaba gösteriyordu. Erzurum

---

<sup>342</sup> BOA. Yıldız Esas Evrakı, D.NO:41 G.NO:5. bkz: Ek 40 2 Rebiyülahir 1309 (5 Kasım 1891).

muahedesinin esas tutulmasında Rus ve İngiliz sefirleri de muvafık idiler. Hatta İngiltere Hariciye Nezareti Henry Elliot'a bu konuda Rus sefiri ile işbirliği yapması hususunda talimat da gönderilmiştir. Bu Tahran'daki İngiltere sefiri Thampson'ın Mirza Hüseyin Han'a yazdığı mektuptan da anlaşılmaktadır.

Thomson 22 Ocak 1875 tarihli olan bu mektubunda yaklaşık olarak “geçen çarşamba sizden ayrıldıktan sonra Henry Elliot'tan bir telgraf aldım. Bu telgrafa göre İngiliz ve Rus sefirleri birlikte Bâb-ı Âli'ye ve İran sefirine Erzurum anlaşmasının müzakerelerde esas tutulmasını bildirmişler” diye yazıyordu.

Kotur ile ilgili olarak Muhammere ve Zuhab komisyonlarında netice alınamadığı gibi, İstanbul Komisyonu da 5 Eylül 1875'de sonuç alınmadan dağıldı. Fakat İran Kotur meselesinin peşini bırakmadı.<sup>343</sup>

### **2.1.5 Komisyonun Yeniden Toplanması**

İran sefirinin isteği ve Bâb-ı Âli'nin muvafakati ile 26 Ağustos 1875 de yeniden komisyon kuruldu. Bu toplantıda birincisi gibi İran temsilcileri hudud tayini için Erzurum muahedesini esas aldılar. Fakat Derviş Paşa 4 maddelik açıklamanın muahededen evvel arabulucu devletler tarafından kabul ve tasdik olunmasını, evvelce Mirza Muhammed Ali Han tarafından da İran Devleti adına bu 4 maddenin tasdik ve imza edildiğini söyleyerek, bu maddelerin müzakerelerde göz önüne alınmasını lüzumlu gördüğünü belirtti. Aynı zamanda eğer bu 4 maddelik açıklama İran Devleti tarafından kabul olunmazsa, Osmanlı Devleti de Erzurum muahedesini kabul etmeyecektir, diye ilave etti.

İki Devlet temsilcilerinin hudud üzerinde müzakereleri bir sonuca varmadı. Buna binaen arabulucu Devletler Muhammere başlangıç olmak üzere ihtilafsız yerlerin hudud çizgisinin belirtilmesi için teklifte bulundular. Bu teklif iki Devlet tarafından kabul olundu. Derviş Paşa hududun belirlenmesi için 4 maddelik açıklama mı yoksa Erzurum muahedesini mi esas olacaktı, diye sorduktan sonra, eğer Erzurum anlaşması esas alınırsa bu meselede sonuca varılamayacaktır, diye ekledi. Aslında

---

<sup>343</sup> BOA. İrade-i Dosya Usulü, Dosya No: 142 Gömlek No: 75 bkz: Ek 41.

Muhammere nahiyesi iki devlet arasında ihtilaf konusu olduğu için bu teklif kabul edilmedi, yeniden arabulucu Devletler Muhammere'den başka bir yerin başlangıç olmasını teklif ettiler. Her neresi başlangıç olursa olsun, esasta ihtilaf konusu 4 maddelik açıklama idi. Çünkü Osmanlı Devleti Muhammere ve Zuhab nahiyelerinin hududunu belirtmek için açıklama maddelerine ve Sultan IV. Murad zamanında yapılan anlaşmaya dayanıyordu. Bu da İran Devleti tarafından kabul edilmeyecek bir konu idi.

Arabulucu Devletler komisyonun neticesiz olduğunu görünce, her iki devlet hudud çizgisini harita üzerinde belirttikten sonra bu mevzu üzerinde müzakere edilsin diye teklifte bulundular. İran temsilcisi bu teklifin kabulünü haritanın Osmanlı Devleti tarafından kabul olunmasına bağladı. Bu teklif Osmanlı Devleti tarafından kabul olunmadı. Çünkü Bâb-ı Âli arabulucu Devletler tarafından yapılan haritaya göre bazı nahiyeleri İran Devleti mülkünden sayıyordu ve bu mesele de Rusya ve İngiltere temsilcilerinin bu mevzuda yeterli bilgi sahibi olmamasından doğuyordu. Buna binaen Osmanlı Devleti kendisi tarafından yapılan harita üzerinde hududun belirlenmesini teklif etti. İran Devleti'nin esas amacı Kotur nahiyesinin geri alınması idi. Üstelik arabulucu devletler tarafından yapılan haritaya göre Kotur nahiyesi İran tasarrufuna geçiyordu. İran temsilcisi Mirza Muhibb Âli Han komisyona verdiği layihada bu nahiye İran Devleti ve bilhassa Azerbaycan bölgesinin emniyet ve asayiş bakımından çok önemli olduğunu açıkladı. Burasının İran Devletine verilmesi talebinde bulundu.

Bu isteği Osmanlı Devleti tarafından kabul olunmaması tabii bir mesele idi. Çünkü bu nahiye Sevkülçeyş (askeri harekât) bakımından önemli bir yer olduğu kadar, aynı zamanda yaylak ve kışlak bakımından da önemli idi.

Hakikatte Osmanlı Devleti böyle bir nahiye elden çıkarılmasına asla razı değildi. Bu ihtilaflar hiçbir yönden sonuç vermediği için 5 Eylül 1875 de komisyon sona erdi.<sup>344</sup>

---

<sup>344</sup> Nasiri, s.46-47.

### 2.1.6. Berlin Anlaşması ve Kotur'un İran Devletine Geri Verilmesi

Her ne kadar İstanbul komisyonu netice alınmadan sona erdiyse de, İran Devleti meselesinin takibinden sarfinazar etmeyip, Kotur nahiyesini ele geçirmek için her teşebbüste bulunuyordu. Bu sıralarda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında günden güne büyüyen ihtilaflar şiddetle devam etmekte, iki devlet arasını derin bir şekilde açmakta idi. Zaten harp başlamadan evvel Ruslar, Bulgarları, Sırpı ve sair bölgelerdeki milletleri Türklere karşı ayaklanmaları için tahrik ediyorlardı.<sup>345</sup> Zuhur eden anlaşmazlıklar diplomatik yollarla çözümlenemediğinden iki devlet arasında savaş çıktı. Osmanlıların mağlubiyeti neticesinde Ayastefanos Barışıyla savaşa son verildi. 4 Mart 1878 Berlin Kongresinde Ayastefanos Barış Anlaşması göz önüne alınarak Türklere ağır şartlar yüklenmiştir.

Bu kongrede Osmanlı İran hududlarının bir düzene girmesi ve Kotur'un İran'a geri verilmesi, talebiyle İran'ı temsilen Nâzimül-mülk bu kongreye katılmıştır. Berlin muahedesinin 60.Maddesi hükmünce Saltanat-ı Seniyyede bulunan Kotur nahiyesinin arazi meselesiyle beraber İran Devletine terki karar olmuş Devlet-i Âliyye ile İran Devleti arasında bu hudud meselesi ve bahsi kırk seneden beri sürmekte ve iki tarafın tecavüzatı münasebetiyle hududun bir an evvel halli için,<sup>346</sup> şimdi ise meseleye devletler karışmış olduğuna göre artık bunun ne suretle olur ise olsun bitirilip ortadan kaldırılması icab ediyor olmasıyla bunda Anadolu cihetiyle Rusyaluya terk olunan mahalleler hududiyenin tehdidine memur olan kamuoyunun Rusya memurlarıyla birlikte adı geçen Kotur nahiyesine gelinceye kadar hemen burada bir kamuoyunun teşkiliyle umum hudud-ı İraniye meselesinin çözümü ve Kotur'un tahliye ve teslimi maddesinde ısrar suretini gösterip kendilerine iade edilmesini istemişler.<sup>347</sup> Neticede Avrupa Devletlerinin himayesi altında muahedenin 60. Maddesi Kotur'a tahsis edilmiştir.<sup>348</sup>

<sup>345</sup> Yuluğ Tekin Kurat, *1877-1878 Osmanlı- Rus Harbinin Sebepleri*, Belleten, c. XXVI S.103, Yıl 1962 Temmuz, s. 568-592.

<sup>346</sup> BOA. **İrade-i Meclis-i Mahsus, D.NO:60, G.NO:2822, s.2; bkz: Ek 42** 14 Zilkade 1295 (9 Kasım 1878). BOA. **İ.MMS., D.NO:60, G.NO:2845 s.3. bkz: Ek 43** 3 Safer 1296 (27 Ocak 1879).

<sup>347</sup> BOA. **İ.MMS., D.NO:60, G.NO:2844, s.3 bkz: Ek 44** 6 Muharrem 1296 (31 Aralık 1878).

<sup>348</sup> Nasırı, a.g.e., s. 47.



Aynı zamanda İran Hariciye nazırının beyanı üzerine Devlet-i Aliyye ile İran arasındaki hudut meselesinin iki devlet arasında halledilmesinin iki devletin menfaatine olacağını söylemiştir.<sup>349</sup>

Ayastefanos Barışına göre Kars, Batum ve Ardahan Sancakları ile Bayazıd çevresi ve Eleşkirt Ovası Ruslara bırakılmakta idi. Fakat İngiltere'nin ısrarı ile Eleşkirt Ovası ve Bayazıd şehrinin Türklerin elinde kalması sağlandı. Yalnız Ruslar Bayazıd şehrinin bırakılmasını Kotur'un İran'a verilmesine bağlamışlardır.

Osmanlı Sefiri Fahri Efendi'nin 23 Ağustos 1878 tarihli telgrafında Bayazıd'ın tahliyesi üzerine Kotur'un da Osmanlı Devleti tarafından İran'a terk edileceği Rusya tarafından va'ad olunduğu, bu şehrin alınması için de İranlıların Mehdi Han'ı tayin ettikleri ve kendisine gizli talimat verildiği haberi yer almaktadır. Ayrıca Erzurum muahedesi ahkâmına göre Zuhab arazisinin düzlük kısımlarının Osmanlı Devleti'ne verilmesi gerekirken, Kotur'a mukabil tutulduğu ve terk edilmediği belirtilmekte, bu bakımdan Kotur'un da İranlılara iadesinden kaçınılması lüzumunu işaret olmaktadır.

Fahri Efendi bu telgrafında Zuhab nahiyesinin Osmanlı Devleti'nin elinde kalması için bir komisyonun kurulmasını, Hurşid Paşa ve Derviş Paşa gibi basiretli şahısların bu komisyona üye tayin olunmasını da arz etmekte idi. Ayrıca 29 Ağustos 1878 tarihinde 35 numaralı bir telgrafla Hariciye Nezaretine "bu gün Mirza Hüseyin Han sefarete geldi. Hudud meselesinin hiçbir devlete dehalet etmeden hal ve fasl olunmasını, Derviş Paşa'nın yerine Hurşid Paşa'nın tayinini uygun görerek Muhib Ali Han yerine de Trabzon Şehbenderi Mahmud Han'ın tayin olunmasını istedi. Ayrıca Erzurum muahedesine göre engebesiz arazinin tahliyesini de kabul ediyor" haberini ulaştırdı.

Bu arada İran Devleti tarafından Mehmet Sadık Han'ı Emin-i Nizam 300 atlı, 10 top ve iki bölük askerle Hoy'a gönderildi ve onlara memurlar Kotur'a gelinceye kadar beklemeleri emrini verdi.

İran Devleti'nin maksadı Kotur nahiyesinde her türlü huzursuzluğun önünü almak ve o bölgede asayiş ve emniyeti korumak idi. Ayrıca Osmanlı Sefiri'ne de haber

---

<sup>349</sup> BOA. Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı, D.NO:2 G.NO:89 s. 1, 30 Rebiyülahir 1295 (2 Mayıs 1878).

gönderip İngiliz ve Rus temsilcileri Kotur'a gelmeden Osmanlı askerlerinin de bu bölgeye yollanmamasını rica etti.

Bu arada Tercüman-ı Hakikat gazetesi “ Hudud-ı İraniyeden hareket eden bir fırka İran askeri Mâlâ-ı mezkurenin tahliyesini talep etmeye memur olmuştur” haberini 13 Aralık 1878 de neşr etti.

Kotur'un İran'a terki işi Meclis-i Vükelâda tetkik olundu. Neticede Kotur nahiyesinin İran'a geri verilmesine karar verildi ve Miralay Şahab Bey de Kotur nahiyesinin boşaltılmasına memur tayin olundu.<sup>350</sup> Meclis-i vükelanın aldığı karar Aralık 1878 tarihinde(Zilhicce 1295) 4. Ordu Müşirine telgrafla “Nefs-i Kotur nahiyesiyle arazisinin İngiltere ve Rusya Devletleri komisyonlarının mukaddema vermiş oldukları karara müracaatla tayin edilecek hududuna göre badehu devlet-i müşârünileyhâya teslimi Berlin muahedesi ahkamı iktizasının ve İrâde-i Seniyye-i muktezâ-yi celilinden emr ve i'şâr buyurulmuş ve arazisinin tayin-i hudud-i zımmında tahdid-ı hudud komisyonuna icâb eden talimât ve harita der-dest-ı itâ bulunmuş olmakla kasaba-i mezkurede asâkir-i şâhâne bulunduğu takdirde Van vilayetine bil-muhâbere asâkir-i merkume geri alınarak şimdilik yalnız nef-s kasabasının devlet-i müşârünileyhâya terk ve teslimi tavsiye olunur”<sup>351</sup> diye bildirdi.

Herkes ne kadar Osmanlı Devleti, Meclis-i Vükelâda aldığı karara göre nefs-i Kotur'un İran'a verilmesini kararlaştırmış ise de, buna rağmen Rusya ve İngiltere'nin ısrarı ile Kotur ve ona bağlı köylerin İran'a geri verilmesi uygun görüldü.<sup>352</sup> Fakat bütün arazi değil de 18 köy ile nefs-i Kotur Rus ve İngiliz temsilcileri Zelonei ve Hamely'nın nezareti altında İran'a geri verildi<sup>353</sup> (16 Muharrem 1296- 1 Mart 1879). Geri kalan yerlerin tesbiti işini de yeniden kurulacak bir hudud komisyonunun toplanmasına bağladılar.<sup>354</sup>

Osmanlı- İran hudud ihtilafları Kotur'un geri verilmesiyle sona ermedi. Zira henüz sınırlar kesinlikle belirlenmemişti. Statik durum aynen devam ediyordu. 1905

---

<sup>350</sup> BOA. İ.MMS., D.NO:60 G.NO:2844, lef.1. 6 Muharrem 1296 (31 Aralık 1878).

<sup>351</sup> BOA. İ.MMS., D.NO:60 G.NO:2844, lef.4.

<sup>352</sup> BOA., İ.MMS., D.NO:60 G.NO:2844, lef.1.

<sup>353</sup> BOA. İ.MMS., D.NO:60 G.NO:2844, lef.5.

<sup>354</sup> BOA. İ.MMS., D.NO:60 G.NO:2844.

yılında yeni ihtilafların halli için bir hudud komisyonu kurulmuş fakat bu da bir sonuç vermedi.

Tekrar 1912'de bir komisyon daha teşkil edildi. Bunun da faaliyeti 15 Zilkade 1332 (17 Ekim 1913) tarihinde İstanbul protokolünün imzalanması ile sona erdi.



**Tablo 2:** Kotur Nahiyesi Muzafatından İranlu'nun Tasarrufuna Geçip Altmış Dört Senesi Tarihinde İstihlas Olunan Karyelerin Esamisi <sup>355</sup>

Karyesi	Hane	Karyesi	Hane
Nefs-i Kotur Karyesi	60	Hindivan Karyesi	10
Geveran Karyesi	20	Elmalı Karyesi	12
Girlehük Karyesi	25	Karanuluk Karyesi	0
Habeşî-i Ulyâ Karyesi	25	Gailelik Karyesi	0
Habeşî-i Süflâ Karyesi	15	İstîrân Karyesi	30
Kelt Karyesi	12	Râviyân Karyesi	6
Mahîn Karyesi	17	Tersâvâ Karyesi	0
Zirî Karyesi	40	Kütenvâr Karyesi	0
Kükürt Karyesi	50	Kaşka Bulak Karyesi	20

<sup>355</sup> BOA. İ.MMS. D.NO:60, G.NO:2844 s.5, Hurşid Paşa, a.g.e., s. 240.

İş bu Kotur denilen mahal bir taraftan mârrü'z-zıkr Mahmûdî kazasının tevâbi'ât-ı sâ'iresiyle ve bir taraftan İranlu tasarrufunda bulunan Deyrek ve Dehûr mahalleri bir tarfdan nefis-i Hoy şehri tevâb'inden olan kura ve taraf-ı râbi'i Elend nahiyesi arazisiyle mahduddur. Nefs-i Kotur kal'ası vâsi'ce bir dere içinde kâ'in tepe üzerinde tarh olunmuş bir kal'a iken hasbe'l-ahd hedm olunmuş olup fakat kal'a tepenin eteğinde bâlâda beyân olunan mikdâr haneli bir karyesi kalmıştır. Nâhiye-i mezbure bir mahalde derç olunan karyelerden başka diğer yirmi pâre karye ile beraber cem'an otuz sekiz kıt'a karyeyi havi bir mahal olduğu Hakkari sancağı bahsinde bi'l-münâsebe bir nebze işrâb kılındığı üzere Mahmudi kazası beğzadelerinden Musa Beğ nâm kimesnenin yed-i idaresinde bulunduğu halde mîr-i merkurum zatında merkurum olan sefâhet ve nesib iktizasınca nâhiye-i mezbure karyelerinin esâmî murakkem mikdarından kiminin hakk-ı tasarrufunu İran teb'asından ma'lûmü'l- esame kimesnelere bey' ve ferağ etmiş ve kimini meblâğ-ı makbuz mikabilinde rehin ve istiğlâl suretiyle vermiş olduğuna ve bunun İran memalikinden Hoy şehrine karîb ve civariyetine binâen teb'a-i merkume, mezkur iki suretle destres oldukları karyeleri bizzat zabt ve idare etmeğe mübâşeret etmiş ve çünkü yurtluk ve ocaklık veçhile bir mahallin mutasarrıf-ı fih olması hükümetin oraya dahl ve taarruzuna ve min cihet edâ-yı vazife-i hükümete mâni' olduğundan ve hukuk-ı düveliyeye mukteziyâtı ise iki taraf me'murları canibinden gözedilmemiş olduğundan nâhiye-i mezkure bir müddet İran memâliki adadına girmişidi. Bu mahalde Van ve Hakkari sancakları mebâhisi hitâm olduğundan el-yevm İranlu tasarrufundan olup Van eyaletine muhâdid bulunan mahal ve sekenesinin zıkr ve beyanına şürû' olunur.<sup>356</sup>

---

<sup>356</sup> Hurşid Paşa, a.g.e., s. 241.

### 3. İRAN'IN 93 HARBİNE BAKIŞI

Savaşın cereyan ettiği coğrafyaya en yakın ülkelerden biri olan İran,<sup>357</sup> muharebenin gidişatını çok dikkatli bir şekilde takip etmiştir. Harbin devam ettiği dönemde, Rusya ile İran arasında bir yakınlaşmanın olduğu bazı arşiv belgelerinde yer almaktadır. Bu belgelerden; H.22 Nisan 1293 (M.4 Mayıs 1877) tarihiyle Basra Valiliğinden makam-ı celil-i sadaret penahiye gönderilen telgrafnameye göre: “İranlıların Rusya Devletiyle müttefik oldukları hareket ve mâkâlatlarından anlaşıldığı ve Şiraz hakiminin oğlu İhtişa mü'd devle dört bin nefer ser-baz<sup>358</sup> ve iki top ve bir miktar nefer-i âmm<sup>359</sup> ile beraber bu şehre gelerek biç(beç?) şehre mülhak Deşti ve Tengist kazalarının emval-i mirriyelerini<sup>360</sup> istihsal<sup>361</sup> etmek üzere oralarda kalub mes'elenin ne renk kesb edeceğine muntazır<sup>362</sup> bulunduğu ve iki üç gün mukaddem Şuşter ve Desbul(?) hakimi Haşmetü'd-Devle'nin fasidi gelüb beraberinde muharrerat<sup>363</sup> bulunup oralarda tevakkuf etmeyerek Deşti tarafına ve şehzade-i müşarün-ileyh yanına gittiği ve hududa daha bir mikdar asker sevk olunduğu ve kariben vasıl olacağı Tahran'dan gelen bura muteberanın ifadelerinden müsteban olduğu Buşehir şehbenderliğinden yazılıyor” denmekteydi.<sup>364</sup> İran hükümeti, 93 Harbi'nde Rusya'ya yakınlaşarak askerî ve mühimmat yönünden Rusya'ya destek vermekten geri durmamış, Rus ordularına 4.000 nefer ile bir miktar top yardımı yapmıştır.

Tahran Maslahatgüzarı İsmail Zühti'nin 26 Şubat 1878 tarihli telgrafında; “Rusya İmparatoru tarafından şehametlü şah hazretlerine güşide olunup Tahrandaki sefirin Mösyö Zinovyef vasıtasıyla tebliğ olunan bir kıta telgrafname tahkikat

<sup>357</sup> Ne var ki, Osmanlı Devleti ile İran arasında, Şah Nasireddin'in Bağdat ve İstanbul'u ziyaret etmesi ile geliştirilen dostluk “93 Harbi” olarak bilinen 1877-1878 Rus-Türk harbi öncesinde Rusların yaptığı propagandalar neticesinde meydana gelen olaylar yüzünden gergin bir havaya girmiştir. Rusların uzun zamandır kıskırttığı Ermeni taifesi ve bu arada Doğu Anadolu'daki Türk kabileleri arasında yaygın halde bulunan Nakşibendlik tarikatı ve bu tarikatın başında bulunan şeyhler, Osmanlı Devleti ile İran arasında ki dostane havayı bozduğu gibi, hasmane hareketlerin gelişmesine de sebep olmuştur. Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.94.

<sup>358</sup> İran'da bir sınıf asker. Ayrıca bkz: Develliğolu, a.g.e., s.1126.

<sup>359</sup> Cemaati toplama, halkı askere sürme. Ayrıca bkz: Devellioğlu, a.g.e., s.978.

<sup>360</sup> Devlet hazinesine ait mülk. Ayrıca bkz: Devellioğlu, a.g.e., s.779.

<sup>361</sup> Hasıl etme, meydana getirme, üretme. Ayrıca bkz: Devellioğlu, a.g.e., s.548.

<sup>362</sup> İntizar eden, gözleyen, bekleyen. Ayrıca bkz: Devellioğlu, a.g.e., s.816.

<sup>363</sup> Yazılmış şeyler, yazılı Kağıtlar, mektuplar. Ayrıca bkz: Devellioğlu, a.g.e., s.799.

<sup>364</sup> ATASE Arşivi; Kutu:1, Gömlek: 22. bkz: Ek 45

çakiraneme göre de tacir-i İrandan olan bir dost kadim tebdil heyet olarak Rusya memalikinden mürur edemezler binaberin her padişahilerinde merasim lazıme ziyade-i icra olunacaktır; bunun için yaveri harbim birini Mençikofu mihmandar tayin eyledim ve mülakat şahilerine ba-Kemal iştiyak müntezam mealinden ibaret imiş bu cihetle şah müşarun ileyh hazretleride doğrudan doğruya İmparator tarafından davet olunmuş olduğundan Petersburgda mülakat olunacaktır ve işitildiğine göre haşmetli İngiltere Kraliçesi hazretleri tarafından dahi Şah müşarun ileyhin suret-i resmiye de davet olunmasına intizar olunmakta imiş bade ma bu babda olunacak tahkikatın bittelgraf arz kılınacağı ...”denmekteydi.<sup>365</sup> Rusya, İran Şahı’nın Avrupa seyahati esnasında ona yardımcı olması düşüncesiyle Prens Mençikof’u mihmandar (rehber) olarak görevlendirmiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sırasında, Rusya lehine bir tutum takındığı izlenen İran, bu tutumunda zaman zaman Osmanlı Devleti lehine bir ideoloji benimsemiş olan kendi devlet adamlarının tutumu nedeniyle değişmeyen bir yaklaşımdan uzaklaşmış gibi görünse de İran açısından milli menfaatler ekseninde lehte tutum takınılan taraf, hep Rusya olmuştur.

Örneğin; Tahran Maslahatgüzarı İsmail Zühti’nin 19 Şubat 1878 tarihli telgrafında, Osmanlı taraftarı olan İran Hariciye Nazırı Mirza Hüseyin Han’ın Türk-Rus Muharebesinde Devlet-i Aliyye lehine fikirleri olduğu şu ifadeden anlaşılmaktadır. ...*Cenabı Hak, Devlet-i Osmaniye’nin nice asırlardan berü İslamiyetin ululuğunu korumak hususunda çalışmalarını takdir buyurmuştur...*”<sup>366</sup>

Ancak İran, Rusya ile iyi geçinmek için Hariciye Nazırı Mirza Hüseyin Han’ın uhdesindeki bazı önemli vazifeleri geri alarak İran’ın muharebede tarafsız kalacağını şöyle bildirmiştir. “İranlıların muharebede ki tarafsızlığını bozmak için Rusyaluların bazı teşebbüsatine ve ol babda vezir-i umur hariciye ile meydana gelen konuşmasına dair Tahran Malahatgüzarı İzzetlü İsmail beğın posta ile varid olan resmi yazıya İran politikasınca ziynat-ı mevcudeye müeyyir olduğu halde müehhiren yani mayısın yirmi dördü tarihiyle mir muma ileyhden alınan telgrafnamede İran Şahı hazretleri sefareti seniyye memurlarını suret mahsusa da kabul ile izhar nevaziş ve mevalat ve Devleti

<sup>365</sup> BOA. Y.E.E, nr.78/4. Bkz: Ek 4623 Safer 1295 (26 Şubat 1878).

<sup>366</sup> BOA. YEE. nr.78/3. Bkz: Ek 47 16 Safer 1295 (19 Şubat 1878).

Aliye'nin meselece muvaffakiyeti arzusunda bulunduğuna dair irad-ı makalat etmiş ve bu taraf aleyhinde şayi olan rivayeti tezkib eylemiş olduğu ve Tebriz'de askeri tehiyyesinden sarf-ı nazır olduğu gösterilmiş olmakla ve bu son ifedeleri İran sefiri vasıtasıyla geçen gün verilen teminatı sağlamlaştırmış bulunmakla zikr olunan resmi yazı ve telgrafname manzur hümayun hazreti padişahı buyurulmak için arz ve takdim kılındığı ve muvaffik emru ferman cenab şehriyarı buyurulur ise göstermiş olduğu mesafeler ve güvenceden dolayı maslahatgüzar muma ileyh marifetiyle şah müşarun ileyh tebliğ mahzuziyeti seniye olunacağı beyanıyla tezkire-i senaveri terkim kılındı efendim.” deniliyordu.<sup>367</sup>

---

<sup>367</sup> BOA. Y.PRK. HR, nr.1/39; 22 Cemaziyülevvel 1294 (4 Haziran 1877). BOA. İrade Hariciye (İ.HR.), nr.274/16603. bkz: Ek 48 17 Cemaziyülevvel 1294 (17 Mayıs 1877).



## SONUÇ

93 Harbi ve neticesinde imzalanan, büyük zarar ve toprak kaybına sebep olan Yeşilköy (Ayastefanos) ve Berlin Antlaşmaları, 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması'ndan beri Türklerin imzaladıkları en ağır anlaşma olup, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasını ve yıkılmasını haber veren büyük bir felaket olmuştur. 93 Harbi sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Tunayla bir bağlantısı kalmamış, önemli bir doğal sınırını kaybetmiştir. Berlin anlaşması Osmanlı Devleti'ni yıkan anlaşmalardan sayılarak, büyük güçlerin Osmanlı üzerindeki pay kapma savaşından doğmuş her halükarda Osmanlı Devleti aleyhine olan bir anlaşmadır.

Osmanlı-İran ilişkileri XVI. yüzyılın başlarında Safevi Devleti'nin kuruluşuyla başlamıştır. Daha sonraki dönemlerde bu devlete hâkim olan Afşar, Zend ve Kaçar Hanedanlığı ile devam etmiştir. Afşar hanedanından sonra başlayan iktidar kavgaları, siyasi birliğin parçalanmasına neden olmuş, nihayet Kaçar Türkleri İran'daki siyasi birliği yeniden sağlamıştır. Böylece Kaçarlar, yaklaşık 130 yıl süre ile İran'da Safeviler'den sonra en uzun Türk hâkimiyetini kurmuşlardır. Kaçarlar döneminde, sadece XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı-İran mücadeleleri görülmüş, sonraki dönemlerde, bu ilişkiler diplomasi alanında yoğunlaşmıştır. Bu dönemdeki Osmanlı İran ilişkilerinde, Safevi ve Afşar dönemlerinden farklı olarak, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yönlendirici etkisi görülmüştür. Rusya, tarihi emellerini gerçekleştirmek için etki alanını Kafkaslara buradan da güneye doğru indirmeye çalışmıştır. Rusya'nın giriştiği bu faaliyetler hem Osmanlı hem de İran için bayağı sıkıntılı bir sürecin yaşanmasına sebep olmuştur. Rus gücünün zamanla kendini belli bir şekilde hissettirmesi ve XIX. asrın ilk yarısından itibaren sistemli bir hale dönmesiyle, dengeler büyük oranda Rusya lehine gelişmeye başlamıştır.

Kaçar hükümdarlarından Feth Ali Şah, Ruslarla mücadele etmiş ve başarılı olamamış, Rusya karşısındaki kaybını telafi etmek için, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırında taarruzlarda bulunmuştur. Bunun sonucunda 1821-1823 yıllarında Osmanlı-İran savaşları cereyan etmiş, yine de her iki taraf birbirlerine karşı kesin bir üstünlük sağlayamamıştır. Herhangi bir sonuç getirmemişse de bu savaşlar, Osmanlı İran arasındaki son sıcak çatışma olarak tarihteki yerini almıştır. Osmanlı-İran Devletleri

arasında uzun süren mücadeleler sonunda 1823'te imzalanan Erzurum Antlaşması ile her iki devlet arasında yaşanan sorunların son bulacağı ümit edilmiş olsa da, maalesef antlaşma şartlarının İran tarafından ihlal edilmesi üzerine, bu barış gerçekleşmemiştir.

Osmanlı-İran Devletleri arasında yaşanan huzursuzluklar, genel olarak bakıldığında Sünnîlik-Şîîlik mücadelesi, hudut ihtilafları ve bölge aşiretlerinin sürekli olarak iki ülke arasında yer değiştirmesi ve Hac vazifesini yerine getirmeye isteyenlere yapılan saldırılar şeklinde gelişmiştir.

19. yüzyıl başlarında İran genelinde yoğun bir Rus nüfuzu vardı. 1813-1826 savaşlarında da ağır yenilgilere maruz kalan İran aynı zamanda toprak kayıplarına da uğramıştı. Bu olaylar karşısında İran'da Rusya'ya karşı bir yılgınlık olmuştu. 19. yüzyıl boyunca Ruslar Osmanlı Devleti ile yaptığı savaşlarda üçüncü bir devlet olarak İran'ı kullanıyordu. Rusya aslında böyle bir yol izleyerek hem Osmanlı hem İran Devleti arasındaki sorunlarını politikasına alet ediyordu. Ruslar Osmanlıya harp durumunda veya Osmanlının zor durumda kaldığı zaman İran'ın harekete geçmesini veya kendiyile ittifaka girmesini sağlıyordu. Kotur meselesine ilişkin olarak yaşanan bu hadiseler çerçevesinde iki tarafın iddiaları ve Osmanlı'nın Kotur'da oluşturduğu sınır çizgisinden geri adım atmaması, sorunun sürekli gündemde kalmasına sebebiyet vermiştir. İran, Kotur'u geri almak için çok uğraşmış ve İngiltere ile Rusya'nın da desteğini almaya çalışmıştır. Buna rağmen İran amacına ulaşamamıştır. Kotur 1877-1878 Osmanlı-Rus harbine kadar Osmanlı idaresi altında kalmakla birlikte, bu savaş sonrası imzalanan Berlin Antlaşması'nın altmışıncı maddesi çerçevesinde Rusya'nın Bayezid ile Eleşkirt'i Osmanlı'ya iadesi karşılığında Kotur'un İran'a bırakılması kararlaştırılmıştır. Osmanlı-Rus Harbinden faydalanan İran sınır problemlerini gündeme getirerek Kotur nahiyesi ve çevresinin Rusya tarafından kendisine kazandırılmasını sağlamıştır.

## KAYNAKLAR

### Arşiv Kaynakları

#### *Hatt-ı Hümayun*

Hat. Belge, No:4126 -105,

BOA, Hat. Belge, No:93-3797/C

BOA. Hat. Belge, No:160 - 6671/C

BOA. Hat. Belge No:807 - 37194/D

BOA. Hat. Belge No:806 -37166

BOA, Hat Belge, No:781-36570;

BOA, Hat Belge, 1315/51265-A

BOA., Hat Belge., D. No:1090, G.No:44289-A

#### *İrade-i Mesalih-i Mühimme Defteri*

BOA., İ.M.S.M, nr.30/ 843, s.1-5.

BOA., İ.M.S.M., nr. 30/843, s.2

BOA., İ.M.S.M., nr. 30/843, s. 3.

BOA., İ.M.S.M., nr. 30/843, s. 3-4.

BOA., İ.M.S.M., nr. 30/843, s. 1-5.

#### *İrade-i Meclis-i Mahsus*

BOA., İ.MMS., D.NO:60, G.NO:2822, s.2.

BOA., İ.MMS., D.NO:60, G.NO:2845 s.3.

BOA., İ.MMS., D.NO:60 G.NO:2844, lef.1.

BOA., İ.MMS., D.NO:60, G.NO:2844, lef.4.

BOA., İ.MMS., D.NO:60, G.NO:2844, lef.1.

BOA., İ.MMS., D.NO:60, G.NO:2844, lef.5.

BOA., İ.MMS., D.NO:60, G.NO:2844.

BOA., İ.MMS., D.NO:60, G.NO:2844 s.5.

BOA., İ.MMS., D.No:57, G. No:2621, 6 Receb 1294 (17 Temmuz 1877).

#### *İrade-i Dahiliye*

İ.DH. nr: 766/ 62444

#### *Yıldız Esas Evrakı*

BOA., Y.EE., nr. 42/93, 16 Muharrem 1295 (20 Ocak 1878).

BOA., Y.EE., nr: 73 / 1.

BOA., Y.EE., D.NO:41 G.NO:5

BOA., Y.EE., nr: 84/100.

BOA.,Y.EE., nr: 84/106

BOA.,Y.EE., nr: 78/4

BOA.,Y.EE., nr: 78/3

*Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı*

BOA., Y.PRK.HR. D.No:2 G.No:89 s. 1

BOA., Y.PRK.HR. D.No:1 G.No:33. 4 Cemâziyelevvel 1294 (17 Mayıs 1877).

BOA.,Y. PRK. HR nr. 2/64, 11 Rebî'ülevvel 1295 (15 Mart 1878).

BOA.,Y. PRK. HR nr. 1/39.

BOA.,Y.PRK.HR nr. 1/77

*Yıldız Arzuhal Jurnal*

BOA. Y.PRK. AZJ nr. 1/78

*Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği*

Y.PRK.TKM. nr. 1/45

*İrade-i Hariciye*

BOA. İ.HR. nr: 274/16603

BOA. İ.HR. nr: 60/2910

BOA. İ.HR. nr: 49/2349

*Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi*

BOA. HR. MKT 43/87

BOA. HR. MKT 70/52

BOA. HR. MKT 31/34

*Hariciye Nezareti Londra Sefaleti*

HR. SFR.3 nr. 253/32

HR. SFR.3 nr. 253/26

HR. SFR.3 nr. 253/14

*Bab-ı Asaî Mühimme Kalemi*

BOA. A.DVN.MHM 3-A/91

*Hariciye Nezaret-i Siyasi*

BOA. HR. SYS 102/10

*İrade Dosya Usulü İradeler Tasnifi*

BOA. İ.DUİT, D.No:142 G.No:75.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (Atase) ve Denetleme Başkanlığı

Arşivi

Atase Kutu, 1 Gömlek 22

Atase, Kutu, 23 Gömlek 53. c.II

Atase, Kutu, 3.14, Gömlek, 96. c.VII.

Atase, Kutu, 47, Gömlek, 71, c.III.

Atase, Kutu, 4.17, Gömlek, 150, c.VII.  
Atase, Kutu, 3.16, Gömlek, 77, c. VII.  
Atase, Kutu, 3.16, Gömlek, 103.106, c. VII.  
Atase, Kutu, 3.16, Gömlek, 109.110, c. VII.  
Atase, Kutu, 3.16, Gömlek, 111.112, c. VII.  
Atase, Kutu, 3.16, Gömlek, 215.221, c. VII.

### **Kitap ve Makaleler**

- Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Yayına Haz.: Dündar Günday, Üçdal Neşriyat, C.I- IV-V-VI-VII- İstanbul, 1984.
- AKA, İsmail; Selçuklu Sonrası Ortadoğu'da Türk Varlığı, *Genel Türk Tarihi*, c. IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.
- AKÇURA, Yusuf; *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVII. ve XIX. Asırlarda)*, TTK. Basımevi, Ankara 1988.
- ALBEN, Sidre Livaoğlu; *93 Harbi'nin Balkan Cephesindeki Sosyo-Politik Sonuçları (1877-1908)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Programı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009.
- ARMAOĞLU, Fahir; *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK Basımevi, Ankara 1997.
- AVERYANOV, P. İ.; *Osmanlı İnan Rus Savaşlarında Kürtler ( 19. Yüzyıl )*, ( Çev: İbrahim Kale ) Avesta Yayınları, İstanbul 2010.
- AYDIN, Mahir; "Doksan Üç Harbi", *İslam Ansiklopedisi*, c. IX, İstanbul, 1994. s.498-499
- AYDIN, Mithat; "Bosna-Hersek Ayaklanması'nda Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan Karadağ'ın Rolü", *Bellekten*, c. LXIX, Aralık, 2005, S.256.
- AYDIN, Mithat; "Osmanlı İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt.25, S.39, 2006, s.102-114.
- AYKUN, İbrahim; *Erzurum Konferansı ( 1843-1847 ) ve Osmanlı - İnan Hudut Antlaşması*, Atatürk Üniversitesi SBE, ( Yayınlanmamış Doktora Tezi ), Erzurum 1995.

- BADDELEY, John F.; *Ruslar'ın Kafkasya'ya İstilas ve Şeyh Şamil*, Kayıhan Yay., 3. Baskı, Çev. Sedat Özen, İstanbul, 1995.
- BAĞIRGAN, Sedat; *Osmanlı Basınında 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2008.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı; “100. Yıldönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler”, *Bellekten*, TTK Basımevi, C. LII, S. 202, Ankara Nisan 1988.
- BOLAT, Mahmut; “I. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti Dış Politikasının Genel Bir Değerlendirmesi”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2014.
- ÇABUK, Fehminaz; *II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı-İran İlişkilerinde Kürt Aşiretleri Meselesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2013.
- ÇAĞATAY, Neşet; “Vehhabilik” *İslam Ansiklopedisi*, c. XIII, TDV, s. 262-265.
- ÇAĞLAR, Behçet Kemal-IRMAK, Sadi; *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler II*, İstanbul, 1973.
- ÇETİNSAYA, Gökhan; *Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı-İran İlişkileri*, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, Ankara, 2000.
- DANIŞMEND, İsmail Hami; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, c. IV, İstanbul, 1972.
- Derviş Paşa Lâyihası, *Tahdîd-i Hudud-ı İraniyeye*, Çev: Fatih Gencer, Ankara 2016.
- DEVELLİOĞLU, Ferit; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- ERASLAN, Cezmi; *İslam Birliği Siyaseti Çerçevesinde II. Abdülhamid'in İlk Yıllarında Osmanlı-İran Münasebetleri(1878-1882)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1991.
- ERENDİL, Muzaffer; *Tarihte Türk İnan İlişkileri*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1976.
- FİĞLALI, Ethem Ruhi; *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, Şato Yayınevi, İstanbul, 2001.

- FURAT, Ayşe Zişan; “Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar’da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.33, Bahar 2013, s.63-93.
- GATHWAITE, Gene R.; *İran Tarihi (Pers İmparatorluğundan Günümüze)* çev: Fethi Aytuna, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2011.
- GENCER, Ali İhsan;- İPEK, Nedim; “1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi Vesikaları (Temmuz 1877)”, *Belgeler*, c. XV, S. 19, TTK Basımevi, Ankara 1993.
- GENÇER, Nazlı; *93 Harbi’nde Edirne ve Çevresi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2011.
- Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Tarihi Broşürü*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 2000.
- GREENE, Vinton; *93 Harbi, Tüm Cepheleleriyle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- GÜNEY, Filiz; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri ve İran’a Giden Osmanlı Elçileri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar, 2005.
- H. Râci Efendi, *Tarihçe-i Vak’a-i Zağra*, Haz. Ertuğrul Düzdağ, Timaş Yayınları, İstanbul 1990.
- HAKER, Erol; *93 Harbi Tuna’da Son Osmanlı Yahudileri*, çev: Ceren Elitez, Timaş Yayın Grubu.
- HINZ, Walther; *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran’ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi* (Çev: Tevfik Bıyıklıoğlu), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.
- Hurşid Paşa, *Seyâhatnâme-i Hudûd* (çev: Alâattin Eser), Simurg Yayınları, İstanbul, 1997.
- İPEK, Nedim; “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı”, *Türkler*, c. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 16.
- İPEK, Yasin; *İranda Kaçar Türk Hanedanlığı Babilik ve Bahailik*, Ekim Yayınları, İstanbul, 2010.

- KARADENİZ, Yılmaz; *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2012.
- KARADENİZ, Yılmaz; *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, Bakış Yay., İstanbul, 2006.
- KARADENİZ, Yılmaz; *Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Malatya, 2004.
- KARAL, E. Ziya; *Osmanlı Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1988, c. V
- KARAL, E. Ziya; *Osmanlı Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1988, c. VII.
- KARAL, E. Ziya; *Osmanlı Tarihi*, TTK, Basımevi, Ankara 1988, c. VIII.
- KEVSERANİ, Vecih; *Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi*, çev. Muhlis Canyürek, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 1992.
- KOCABAŞ, Süleyman; *Kuzeyden Gelen Tehdit Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, Vatan Yayınları, İstanbul 1989.
- KOCABAŞ, Süleyman; *Sultan Abdülaziz ve I. Meşrutiyet Tarihi*, Vatan Yayınları, İstanbul, 2001.
- KOCABAŞ, Süleyman; *Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Plânları*, Vatan Yayınları, İstanbul Ocak 1999.
- KOÇU, Reşat Ekrem; *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar*, Türkiye Matbaası, İstanbul, 1934.
- KODAMAN, Bayram; "II. Abdülhamit Hakkında Bazı Düşünceler", *Osmanlı*, c. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- KODAMAN, Bayram; *Şark Meselesi Işığında Sultan II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası*, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1983.
- KOHN, Hans; *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, Çev. Agâh Oktay Güner, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2. Baskı, Kervan Yayınları, İstanbul 1983.
- KOYLU, Zafer; "Ayastefanos Antlaşması ve Sonrasında Balkanlarda Bulgaristan'ın Genişleme Politikaları: Makedonya", *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Bildiriler Kitabı Uluslararası Sempozyumu*, Odunpazarı Belediyesi Yayınları: 7, İstanbul Mayıs 2005, s. 107.
- KURAT, Akdes Nimet; "Panslavizm", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c.XI, S.1, Ankara, 1953.
- KURAT, Akdes Nimet; *Türkiye ve Rusya*, TTK, Ankara 1990.



- KURAT, Yuluğ Tekin; “1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri”, *Belleten*, c. 26, S. 103-104, TTK Basımevi, Ankara Temmuz 1962.
- KURAT, Yuluğ Tekin; *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması*, Ankara, 1976.
- KÜÇÜK, Mustafa; “Şark Meselesi Çerçevesinde ve İkinci Meşrutiyet’e Kadar Olan Dönemde Osmanlı Devleti’nin Siyasi Vaziyeti”, *Osmanlı*, c. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 51.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir; *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri(1578-1612)*, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1993.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir; *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, I. (1578-1590)*, İstanbul, 1962.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir; *Osmanlı-İran Siyasi münasebetleri, II. (1590-1612)*, İstanbul, 1993.
- MANASTIRLI Mehmet Rıfat Bey, ( haz. Tahsin Yıldırım), *93 Harbi Faciası*, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2010.
- Mufassal Osmanlı Tarihi, c.I-VI, Güven Yay. İstanbul, 1960.
- NASİRİ, Muhammed Rıza; *Nasrüddin Şah Zamanında Osmanlı- İran Münasebetleri( 1848 1896 )*,( Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1977.
- ÖLMEZ, Adem; *Doksan Üç Harbinden Otuz Bir Mart Olayına Gazi Ethem Paşa ve Dönemi*, TTK, Ankara, 2013.
- ÖZBİLGİN, Erol; *Osmanlı’nın Balkanlardan Çekilişi (Süleyman Hüsnü Paşa ve Dönemi)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi; “Muhammed Şah” *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, c. XXX, İstanbul, 2005, s. 571-572.
- ÖZTUNA, Yılmaz; *Osmanlı Devleti Tarihi*, c. I, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998.
- ÖZTUNA, Yılmaz; *Resimlerle 93 Harbi 1877-78 Türk-Rus Savaşı*, Hayat Yayınları, İstanbul 1969.
- PALMER, Alan; *1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa’nın Doğuşu*, Çev. Meral Gaspıralı, 1.Baskı, Sabah Kitapları-Mısırlı Matbaacılık, İstanbul Mayıs, 1999.
- SANDER, Oral; *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*, İmge Kitabevi, 6. Baskı Ankara, 1998.

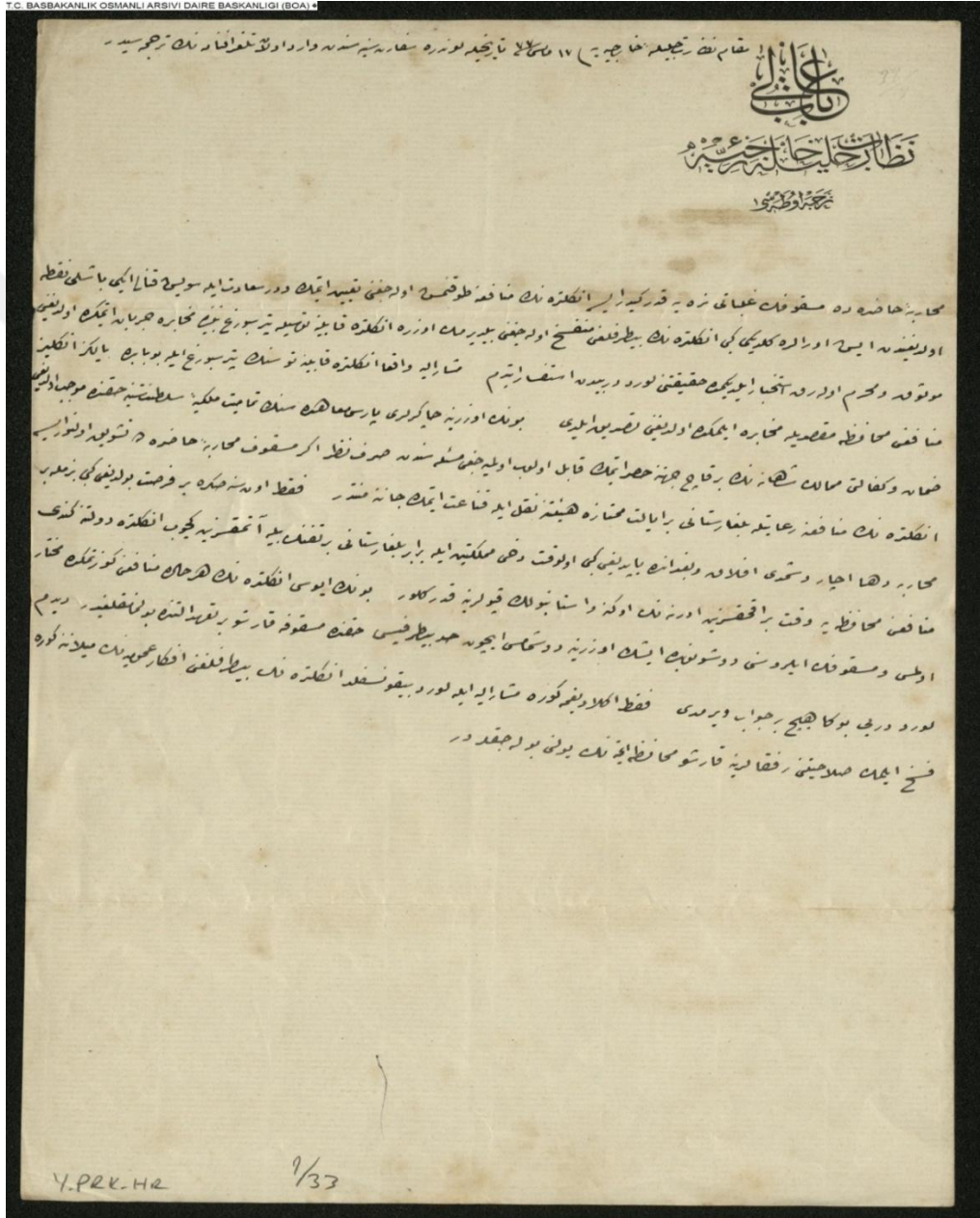
- SARAY, Mehmet; *Türk İnan Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Ankara, 1990.
- SARAY, Mehmet; *Türk-İnan İlişkilerinde Şiiliğin Rolü*, Ankara, 1990.
- SARAY, Mehmet; *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, TTK, Ankara, 1999.
- SARIKÇIOĞLU, Melike; *Osmanlı-İnan Hudut Anlaşmazlıkları (1847-1912) ve 1913 İstanbul Protokolü*, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta, 2009.
- SEDES, İ. Halil; *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. VII, Askeri Matbaa, İstanbul 1940.
- SÜER, Hikmet; *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Balkan Cephesi*, 2. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2004.
- SÜER, Hikmet; *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.
- SÜMER, Faruk; "Kaçarlar", *İslam Ansiklopedisi*, c. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2001. s.455-456.
- ŞİMŞİR, Bilâl N; *Rumeli'den Türk Göçleri*, TTK, Ankara, 1989, c. II, s. CXXXVIII-CXLVI
- ŞİROKORAD, A.B.; *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana-Osmanlı-Rus Savaşları (Kırım-Balkanlar-Sarıkamış) 93 Harbi*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009.
- TAŞKIRAN, Cemalettin; "93 Harbi'nde Plevne'nin Son Durumu ve Osman Paşa'nın Huruç Harekâtı", *Askerî Tarih Bülteni*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl: 22, S. 43, Ankara Ağustos 1997.
- TOKAY, Gül; "Ayastefanos'tan Berlin Antlaşması'na Doğu Sorunu (Mart-Temmuz 1878)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç -Sempozyuma Sunulan Tebliğler (15-17 Ekim 1997)*, Yay. Haz. İsmail Soysal, TTK Basımevi, Ankara 1999.
- TUNCER, Hüner; *"Doğu Sorunu" ve Büyük Güçler (1853-1878)- Osmanlı'nın Kader Yılları*, Ümit Yayınları, Ankara, 2003.
- TUNCER, Hüner; *"Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler (1815-1878)"*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.

- TUNCER, Hüner; *Osmanlı'nın Rumeli'yi Kaybı (1878-1914)*, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul Mart 2010.
- TÜFEKÇİ, Çoşkun; *Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1896) (Casusluk Faaliyetleri Çerçevesinde)* Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale, 2012.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekatı*, C. II, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1985.
- TÜRK, İbrahim Caner; *1853-56 Kırım Harbi Sırasında Osmanlı-İran İlişkileri Osmanlı Devleti'ne Karşı Rus-İran Gizli Anlaşması*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2000.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat; *Mesail-i Mühimme-i Siyasiye*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, c. II, TTK, Ankara, 1987.
- UÇAROL, Rıfat; *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Der Yayınları, İstanbul, 1995.
- ULUERLER, Sıtkı; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri(1774-1848)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2009.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Tersane Konferansının Mukarreratı Hakkında Şura Mazbatası" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt.6, S.9, Mart 1954, s.124-133.
- ÜN, Mehmet; *93 Harbi'nden Balkan Savaşı'na "Rumeliye Veda"*, Kastaş Yayınevi, I. Baskı, İstanbul, 2015.
- ÜSTÜN, İsmail Safa; "İran" (Safevîler'den Günümüze Kadar), *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XII, İstanbul 2000, s. 400-404.
- YAZICI, Tahsin; "Feth Ali Şah" *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c. XII, İstanbul, 1988, s. 451.

## EKLER

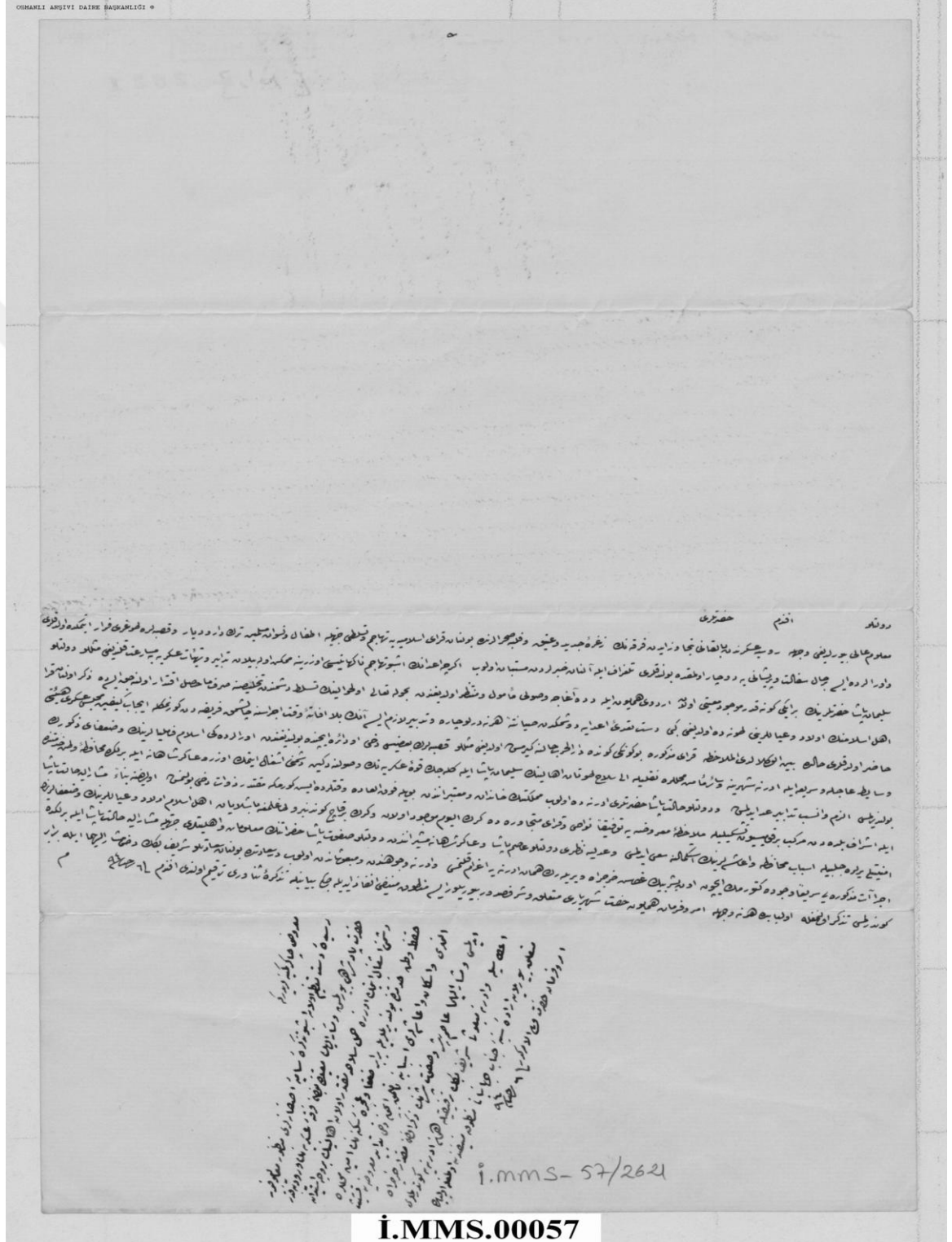
**EK 1** Osmanlı-Rus harbinde menfaatlerine dokunulduğu takdirde İngiltere'nin tarafsız kalamayacağı

### BOA. Y. PRK. HR. Dosya 1 Gömlek 33



EK 2 Rusların Balkanlara saldırması dolayısıyla, Edirne'de düşmana karşı koymak üzere, ahalden silah kullanabileceklerin vatan savunmasına katılması.

BOA. İ.MMS. Dosya 57 Gömlek 2621



EK 3 Şipka Muharebeleri Hakkında Süleyman Paşa'dan Alınan Malumat

BOA. HR. SFR. 3 Dosya 253 Gömlek 32

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

RECEIVED FORM. - CONTINENTAL TELEGRAM.  
POST OFFICE & SUBMARINE TELEGRAPHS.  
LONDON OFFICE - 58, THREADNEEDLE STREET, E.C.

PREAMBLE

Inst. 72 No. 7485

Foreign No. \_\_\_\_\_

No. of Words \_\_\_\_\_

REMARKS

Clerk's Initials \_\_\_\_\_

The Submarine Telegraph Company Received the following Telegram

At 2 30 on the 24-9 1877

Dated from \_\_\_\_\_ at \_\_\_\_\_

Addressed to \_\_\_\_\_

S S S LONDON DE CONSTANTINOPLE 2179 124 24/9 4 SR .- MINISTRE AFFAIRES  
ETRANGERES A MISSION OTTOMANE LONDON NO 49011/185 .- SON EXCELLENCE  
SULEYMAN PACHA NOUS TELEGRAPHIE A LA DATE DU 21 QUE NOTRE ARTILLERIE  
CONTINUE A BOMBARDER LES POSITIONS DES RUSSES A CHIPKA LEUR INFLIGEANT  
DES PERTES TRES SERIEUSES CHE CHEFKET PACHA NOUS ANNONCE EGALEMENT  
D ORKHANIE A LA DATE DU 22 QUE LA DIVISION D AHMED IFZI PACHA EST ARRIVEE  
A DINK A DEUX HEURES DE DISTANCE DE PLEVNA AVEC LE CONVOI QU ELLE  
ESCORTE APRES AVOIR EU AVEC L ENNEMI UN VIOLENT COMBAT D ARTILLERIE QUI  
S EST TERMINE PAR LA RETRAITE DES RUSSES DE SON COTE SON EXCELLENCE  
MEHMED ALI PACHA A EU DANS LA JOURNEE D AVANT HIER UN ENGAGEMENT ASSEZ  
SERIEUX DANS LEQUEL L ENNEMI A ETE TOTALEMENT DEFAIT .-

OSMANLI ARSIVI  
HR.SFR.(3)  
253 32

No inquiry respecting this Telegram can be attempted without the production of this Paper.

The Public are respectfully requested to take Notice that the SUBMARINE TELEGRAPH COMPANY will not be responsible for any mistake or delay in the transmission or delivery of Messages. Any complaint, however, will meet with every attention on being brought under the notice of the Secretary.

B. & Co. Printers, No. 51, Threadneedle Street, and 8, White Hart Court, Bishopsgate, E.C.

HR.SFR.3.00253.00032.001

EK 4 Şipka Muharebeleri Hakkında Alınan Malumat

BOA. HR. SFR. 3 Dosya 253 Gömlek 26

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

RECEIVED FORM. — CONTINENTAL TELEGRAM.  
POST OFFICE & SUBMARINE TELEGRAPHS.  
LONDON OFFICE—58, THREADNEEDLE STREET, E.C.

PREAMBLE

Inst. *106* No. *3932 F*  
Foreign No. \_\_\_\_\_  
No. of Words \_\_\_\_\_  
Dated from \_\_\_\_\_ on *19/9* at \_\_\_\_\_ 187  
Addressed to 

OSMANLI ARSIVI
HR. SFR. (3)
253 26

REMARKS  
*106*  
*19.15.64-3*  
Clerk's Initials *AS*

S S S LQWDN FR CONSTANTINOPLE 2158 139 19 5. 10 S - MINISTRE AFFAIRES  
ETRANGERES A MISSION OTTOMANES LQWDN NO 48985/184 LES FORTS ST NICOLAS  
DANS LE DEFILE DE CHIPKA DONT JE VOUS AI ANNONCE AVANT HIER L OCCUPATION  
PAR NOS TROUPES A ETE ENSUITE REOCCUPE PAR L ENNEMI CELLE DE NOS COLONNES  
QUI AVAIT ABORDE DE FRONT CET OUVRAGE DEVAIT ETRE APPUYE ET RENFORCEE  
PAR DEUX AUTRES COLONNES MANOEUVRIANT A DROITE ET A GAUCHE LA MARCHÉ DE  
CELLES CI MALHEUREUSEMENT A ETE RETARDEE PAR DES OBSTACLES STRATEGIQUES  
LES RUSSES AYANT RECU DES RENFORTS ET VOYANT QU ILS AVAIENT LA  
SUPERIORITE DU NOMBRE ONT OPERE UN RETOUR OFFENSIF DE DEVANT LEQUEL NOTRE  
COLONNE ISOLEE A DU SE REPLIER ET REPRIRE SES POSITIONS PRECEDENTES APRES  
AVOIR INFLIGE A L ENNEMI DES PERTES CONSIDERABLES SULEYMAN PACHA NE DOU TE  
QU AVANT PEU IL AURA REPRI ST NICOLAS ET SERA ENTIEREMENT MAITRE DE  
LA PASSE

No Inquiry respecting this Telegram can be attended to without the production of this Paper.

The Public are respectfully requested to take Notice that the SUBMARINE TELEGRAPH COMPANY will not be responsible for any mistake or delay in the transmission or delivery of Messages. Any complaint, however, will meet with every attention on being brought under the notice of the Secretary

B. W. ARNOLD & Co., Printers, &c., 51, Threadneedle Street, and 3, White Hart Court, London, E.C.

HR.SFR.3.00253.00026.001

EK 5 Şıpkı Muharebeleri Hakkında Süleyman Paşa'dan Alınan Haberler

BOA. HR.SFR. 3. Dosya No 253 Gömlek No 14

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSİVİ DAİRE BAKANLIĞI (BOA)

RECEIVED FORM. - CONTINENTAL TELEGRAM.  
POST OFFICE & SUBMARINE TELEGRAPHS.  
LONDON OFFICE - 58, THREADNEEDLE STREET, E.C.

PREAMBLE

No. 7763

The Submarine Telegraph Company Received the following Telegram.

At 11 m. on the 27 1877

Dated from \_\_\_\_\_ at \_\_\_\_\_ m.

Addressed to \_\_\_\_\_

OSMANLI ARSİVİ  
HR. SFR. (3)  
253 / 14 / 1-1

REMARKS  
30 Août  
1877  
Clerk's Initials

LONDON FR PERA 2007 510 29/8 6/30+ SR .+

MINISTRE AFFAIRES ETRANGERES A. MISSION OTTOMAN LONDRES .

JE VOUS ENVOIE EN EXTRAIT LE RAPPORT TÉLÉGRAPHIQUE DE SULEIMAN PACHA  
DATE DU 27 AOUT; DEPUIS LE 21 COURANT, LE COMBAT ENGAGÉ SUR LES HAUTEURS  
DE CHIPKA CONTINUE CHAQUE JOUR, DU MATIN JUSQU'AU SOIR, SUR TOUTE LA LIGNE  
ET AVEC UN GRANDE VIOLENCE . PAR SUITE DE L'OCCUPATION DE  
QUELQUES POSITIONS IMPORTANTES SUR LES HAUTEURS D'AIKIRDJE BEL, QUI SE  
TROUVENT A GAUCHE DES FORTIFICATIONS DE CHIPKA, L'ENNEMI, VOYANT SA LIGNE  
DE RETRAITE MENACÉE, A DÉPLOYÉ TOUTES SES EFFORTS POUR NOUS REPRENDRE  
À TOUT PRIX CES POINTS STRATÉGIQUES, ET LEURS ATTAQUES, TOUJOURS  
REPOUSSEES BIEN OU APPUYEES D'UN FEU D'ARTILLERIE TRÈS VIF, SE RENOUVELLENT  
CHAQUE JOUR AVEC UNE INTENSITE TOUJOURS CROISSANTE . LE 26 AOUT LES  
RUSSES OUVRIRENT SUR TOUTE LA LONGUEUR DE NOTRE LIGNE DE BATAILLE

will meet with every attention on being brought under the notice of the Secretary.

B. CLARKE & Co., Printers, &c., 51, Threadneedle Street, and 3, White Hart Court, Bishopsgate, E.C.

HR.SFR.3.00253.00014.001



EK 5 Şıpkı Muharebeleri Hakkında Süleyman Paşa'dan Alınan Haberler

BOA. HR.SFR. 3. Dosya No 253 Gömlek No 14

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAKANLIĞI (BOA)

RECEIVED FORM. — CONTINENTAL TELEGRAM.  
POST OFFICE & SUBMARINE TELEGRAPHS.  
LONDON OFFICE — 58, THREADNEEDLE STREET, E.C.

PREAMBLE.

Inst. \_\_\_\_\_ No. 7763 **F**  
Foreign No. \_\_\_\_\_ The Submarine Telegraph Company Received the following Telegram  
No. of Words \_\_\_\_\_ At \_\_\_\_\_ m. on the \_\_\_\_\_ 187  
REMARKS. Dated from \_\_\_\_\_ on \_\_\_\_\_ at \_\_\_\_\_ m.  
Addressed to \_\_\_\_\_ **OSMANLI ARSIVI**  
**HR. SFR. (3)**  
**253/14 1-2**  
Clerk's Initials \_\_\_\_\_

ENSERRANT SES RETRANCHEMENTS DE TROIS CÔTES, UN FEU D'ARTILLERIE COMME  
DIVERSION, PENDANT QU'ILS DIRIGEAIENT UN ATTAQUE CONTRE AIKIRIDJE BEL  
JAMAIS COMBAT NE FUT SI ACHARNE ET SI TERRIBLE. LES RUSSES, SANS PRENDRE  
GARDE AUX NOMBREUSES PERTES QU'ILS ÉPROUVAIENT, RENOUVELLÈRENT LEURS  
ATTAQUES JUSQU'AU COUCHER DU SOLEIL, REMPLACANT LEURS COLONNES REPOUSSEES  
PAR DES TROUPES FRAÎCHES QUI REPrenaient LA LUTTE SANS INTERRUPTION.  
UN MOMENT L'ENNEMI PARVIENT A OCCUPER LE POINT LE PLUS ÉLEVÉ ET LE PLUS  
IMPORTANT D'AIKIRIDJE BEL, MAIS LES BATAILLONS DE NOTRE PREMIÈRE ET DE NOTRE  
TROISIÈME BRIGADE, SOUS LE COMMANDEMENT DE VEISSEL PACHA, ARRIVÈRENT AU  
SECOURS ET PEU APRÈS, A LA SUITE D'UNE CHARGE DES PLUS BRILLANTES, NOS  
TROUPES PÉNÉTRAIENT JUSQU'AU CŒUR DE L'ENNEMI, QU'ELLES FORÇAIENT A BATTRE  
EN RETRAITE ET EN LUI FAISANT SUBIR DES PERTES CONSIDÉRABLES, UNE PARTIE  
DES POSITIONS FUT ENLEVÉE AUX RUSSES, QUI, MALGRÉ LA NUIT, RENOUVELLÈRENT

R. & JAMES & Co., Printers, &c., 51, Threadneedle Street, and 2, White Hart Court, Bishopsgate

HR.SFR.3.00253.00014.001

EK 5 Şıpkı Muharebeleri Hakkında Süleyman Paşa'dan Alınan Haberler

BOA. HR.SFR. 3. Dosya No 253 Gömlek No 14

TC BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

RECEIVED FORM. — CONTINENTAL TELEGRAM.  
POST OFFICE & SUBMARINE TELEGRAPHS.  
LONDON OFFICE—58, THREADNEEDLE STREET, E.C.

PREAMBLE.

Inst. \_\_\_\_\_ No. 7763  
Foreign No. \_\_\_\_\_ The Submarine Telegraph Company Received the following Telegram  
No. of Words \_\_\_\_\_ At \_\_\_\_\_ m. on the \_\_\_\_\_ 187  
REMARKS. Dated from \_\_\_\_\_ at \_\_\_\_\_ m.  
Clerk's Initials \_\_\_\_\_ Addressed to \_\_\_\_\_

OSMANLI ARSIVI
HR-SFR. (3)
253   74   43

LEURS TENTATIVES DE SE SPÉRER S CONTRE NOS LIGNES ET CE JUSQUE A L AUBE  
TOUS CES EFFORTS VINRENT SE BRISER DEVANT LA RÉSISTANCE HÉROÏQUE DE  
NOS TROUPES, QUI FINIRENT PAR S EMPARER DE TOUTES LES POSITIONS DISPUTÉES.  
L ENNEMI, ÉPUISE ET DÉCIMÉ, DUT REDESCENDRE LES VERSANTS DES HAUTEURS. D  
A IKIRIDJE BEL, LE 27 AOUT, DIMANCHE, L ENNEMI, AYANT REÇU DES RENFORTS  
RECORMENCA L ASSAUT DE CES POSITIONS, MAIS NOS SOLDATS OPPOSERENT UNE  
RÉSISTANCE ADMIRABLE; CETTE FOIS L ENNEMI DUT RENONCER DEFINITIVEMENT A  
SES DESSEINS ET REPRENDRE BATTU, ÉPUISE, ET DANS LE PLUS GRAND DE SORDRE  
LE CHEMIN DU QUARTIER GENERAL POUR ALLER SE METTRE A L ABRI DE SES RE  
TRANCHEMENTS, LE POINT STRATEGIQUE QUE NOS TROUPES ONT ENLEVE EST EN  
TRAIN D ETRE FORTIFIE; LE COMBAT DURE TOUJOURS. LE CHIFFRE REEL DE NOS  
PERTES EN TUES ET BLESSES N' EST PAS CONNU, LES RAPPORTS DE NOS COMMANDANTS  
N' AYANT PAS ETE REÇUS A L HEURE QU IL EST, CELLES DE L ENNEMI S ÉLEVENT

H. CLARKE & Co., Printers, &c., 21, Threadneedle Street, and 2, White Hart Court, Bishopgate, E.C.

HR.SFR.3.00253.00014.001

EK 5 Şıpkı Muharebeleri Hakkında Süleyman Paşa'dan Alınan Haberler

BOA. HR.SFR. 3. Dosya No 253 Gömlek No 14

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

RECEIVED FORM. - CONTINENTAL TELEGRAM.  
POST OFFICE & SUBMARINE TELEGRAPHS.  
LONDON OFFICE - 58, THREADNEEDLE STREET, E.C.

PREAMBLE.

Inst. \_\_\_\_\_ No. 7763 **F**

Foreign No. \_\_\_\_\_

No. of Words \_\_\_\_\_ At \_\_\_\_\_ m. on the \_\_\_\_\_ 187

REMARKS.

Dated from \_\_\_\_\_ on \_\_\_\_\_ at \_\_\_\_\_ m.

Addressed to \_\_\_\_\_

Clerk's Initials \_\_\_\_\_

SANS EXAGERATION, A PLUS DE TROIS MILLE HOMMES RIEN QUE DANS LE RAYON  
DE'S COMBATS. LIVRES DEPUIS SIX JOURS, DE JOUR ET DE NUIT, EN CE MOMENT  
PLUS DE MILLE CADAVRES GISENT SUR LES HAUTEURS D AIKIRIDJE BELLES  
TROUPE'S IMPERIALES ONT RECUEILLI SUR LE CHAMP DE BATAILLE PLUS DE DEUX  
MILLE FUSILS ET UNE GRANDE QUANTITE D ARMES ET D EFFETS

OSMANLI ARSIVI  
HR.SFR.(3)  
253/14-14

No Inquiry respecting this Telegram can be attended to without the production of this Paper.

The Public are respectfully requested to take Notice that the SUBMARINE TELEGRAPH COMPANY will not be responsible for any mistake or delay in the transmission or delivery of Messages. Any complaint, however, will meet with every attention on being brought under the notice of the Secretary

R. G. SARKIS & Co., Printers, &c., 51, Threadneedle Street, and 2, White Hart Court, Bishopsgate

HR.SFR.3.00253.00014.001

**EK 6** 1877-78 Osmanlı-Rus harbi esnasında Yeşilağaç karyesinde Çerkeslerle Rusların mücadelesi. Osmanpazarı'nda muharebe olması ihtimali. Ruslar ile Osmanlı askerleri arasında vuku bulan Karakol muharebesi ile Plevne muharebesi. Rusların Kafkaslardaki faaliyetleri hakkında tafsilat ile İngiliz Ataşesi Julien Lebaro'nun tifodan öldüğü. Ruscuk'tan Rusların tard edildiği. Şıpka'da yüzlerce çocuğun Ruslar tarafından idam olunduğu ve Rusların yenilgiye uğradığı.

**BOA. BOA, Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı, Dosya No: 1 Gömlek No:77**

تَلْغَرَفَنَامَه

مکتوب کوندرن مرکز نومروسی ۷۷	عن عبق	وصول نومروسی	دقیقه ساعت
تاریخ مرکز مذکور فی سنه ۱۲۸۵	الی	محلته	کوندرلشدر
تاریخ وصول مکتوب فی سنه ۱۲۸۵	عدد کلمات	تلغرافخانه سنه	۱۲
سر مأمور نوبت	۱۱۵	مأمور سوق مکاتب	فی سنه
مأمور بخاره			

ست کھیہ

اولی کونہ سبعم برطوی محاربہ و وقوعہ یہ بو محاربہ عثمانو طوبجیری طرفہ روسیہ  
 بر جینا سی اعراض اولدی و روسیہ لوندت بول اوزرنده کہ استقامت بیض طوبلرندہ  
 دیتا عددنیہ آتسی کہ رلی و سحریہ قدر عثمانو طوبجیریہ آتسی فوہ لادم محارب  
 روسیہ لکنام ایسج فنادر ابو طوب محاربہ سن عثمانولردہ هیچ بقتات پیام محاربہ  
 دخی اولمندر دونه و بکونه ارمالہ اصلا برکنہ او طوب بالک استا بولندہ بولج  
 جابیدہ طوبلرکندہ در وینہ بولم کھوجم غروہ ایسی عثمان مضموم بیض یس اعلا و  
 جکسر اید روسیہ بینن بر محاربہ وقوع بولوب قریہ کھوزندہ روسیہ لوری لرد استا کندہ بیض  
 ارمالہ ایبوز ایق تقنت اید با چونہ ضبطانہ ابولندی دخی کتور دیر (۱۲۸۵)

لیہ

Jay

Y.PRK. HE 1/37

5

Y.PRK.HR.00001.00077.005

EK 7 Şıpka'da Kolordu Kumandanı Mehmed Rauf Paşa'nın doğrudan doğruya muharebeye ve gerekenleri yerine getirmeye izin verilmesi istirhamı.

BOA, Y.PRK.AJZ. 1/78.

شکوه مراتب فریب عظمیٰ و کبریٰ و کرامت عالم بادشاه افروز حضرت بزرگ حضور عالی جناب شهزاد بیگم عثمانی قوردر که  
ماریجه مخصوصه با به بوزار کلمه اولاده باورجی حضرت شهزاد بیگم عدالی حسیه بک قوردری ملور اولیجی و جیم هیر اولاده کرامت ابدیه سینه ملوکا لرین بیلیج ابدیک نیکونه  
عودت ایلنمه و طعمم عاشق شرت هیدی جردیجی و جیم کتاری نالت اقرس همی لوتیریک ایلک کوریک و فقط ایلک اصدقه بیلیج له صلاحقت ننده بولنسه اولم اولدوقا  
مقصر اولیجیم حینم زانما و طبعه و ملک سلوت و سعادت و سعادت مطرف اولاده نیاته مکار مغایرت جناب کتاری معالجه و شمس سلطنت و ملک ضافه استعمال اتمه حکم درکار اولم  
طیر اولیجیمه طبعه محرم قورمانا سیمانه یاشا قوردرینه مقدا حصل اولده اغیار و انکار کتاری معالجه و شمس سلطنت و ملک ضافه استعمال اتمه حکم درکار اولم  
صادر اولده ارا کرانعه ملوکا نری و جیم دستک بعودتله قور و تکیه نموده لار مکلونه حرکت عکری و مانوره لیک اتحادیه و سار هرکونه حرکت عکری  
معاونه کرک مشاربه و کرک عکری عثمانیه یاشا قوردری طرفینه و قورعلیه هیر انشاعه ترفیع حرکت ابدیک و طبعه شرت ادرنک تسلیج لغرض صرف همی صورتله طار و انهم  
لور مکلور ایل و صورت حرکت نصب نفس الهتم و مشاریک فیصه شکار زنده اکتساب ایسه جملک مظهری اغورنک نیاته درجه فدا کالنه اخصک مقصده اقدام  
ایتمک قوردریجی و طبعه مقصد در انجه شقه اردوسنک شفرعاه اموریک حصیه و رعایه تسلیج مقامات رسمیه مراجعته بورانک مقام سلطنت و هانزیم هیر ایل  
مدار رسمیه دیگر وسایط عارون سنه امکانه بر اتمه حصینه و بوقول اده اوت و نیزه ابریکم اداره اولنه کلمده ایله شری بر واسطه نیک ازودادی بالاضره ضابطه و فزایلک  
قوردرکنی استقام ایلیم ملوک بولنمقصده اداره و ترفیع مراتب کج فروعاته کمانه السالیه شقه ادرنک بلواسطه مجاره و اقتضای حال اجراء قانونی نیه رضای ادرنک  
قوردر عظمیٰ و کبریٰ و کرامت عالم بادشاه افروز حضرت بزرگ حضور عالی جناب شهزاد بیگم عثمانی قوردر که  
ماریجه مخصوصه با به بوزار کلمه اولاده باورجی حضرت شهزاد بیگم عدالی حسیه بک قوردری ملور اولیجی و جیم هیر اولاده کرامت ابدیه سینه ملوکا لرین بیلیج ابدیک نیکونه  
عودت ایلنمه و طعمم عاشق شرت هیدی جردیجی و جیم کتاری نالت اقرس همی لوتیریک ایلک کوریک و فقط ایلک اصدقه بیلیج له صلاحقت ننده بولنسه اولم اولدوقا  
مقصر اولیجیم حینم زانما و طبعه و ملک سلوت و سعادت و سعادت مطرف اولاده نیاته مکار مغایرت جناب کتاری معالجه و شمس سلطنت و ملک ضافه استعمال اتمه حکم درکار اولم  
طیر اولیجیمه طبعه محرم قورمانا سیمانه یاشا قوردرینه مقدا حصل اولده اغیار و انکار کتاری معالجه و شمس سلطنت و ملک ضافه استعمال اتمه حکم درکار اولم  
صادر اولده ارا کرانعه ملوکا نری و جیم دستک بعودتله قور و تکیه نموده لار مکلونه حرکت عکری و مانوره لیک اتحادیه و سار هرکونه حرکت عکری  
معاونه کرک مشاربه و کرک عکری عثمانیه یاشا قوردری طرفینه و قورعلیه هیر انشاعه ترفیع حرکت ابدیک و طبعه شرت ادرنک تسلیج لغرض صرف همی صورتله طار و انهم  
لور مکلور ایل و صورت حرکت نصب نفس الهتم و مشاریک فیصه شکار زنده اکتساب ایسه جملک مظهری اغورنک نیاته درجه فدا کالنه اخصک مقصده اقدام  
ایتمک قوردریجی و طبعه مقصد در انجه شقه اردوسنک شفرعاه اموریک حصیه و رعایه تسلیج مقامات رسمیه مراجعته بورانک مقام سلطنت و هانزیم هیر ایل  
مدار رسمیه دیگر وسایط عارون سنه امکانه بر اتمه حصینه و بوقول اده اوت و نیزه ابریکم اداره اولنه کلمده ایله شری بر واسطه نیک ازودادی بالاضره ضابطه و فزایلک  
قوردرکنی استقام ایلیم ملوک بولنمقصده اداره و ترفیع مراتب کج فروعاته کمانه السالیه شقه ادرنک بلواسطه مجاره و اقتضای حال اجراء قانونی نیه رضای ادرنک  
قوردر عظمیٰ و کبریٰ و کرامت عالم بادشاه افروز حضرت بزرگ حضور عالی جناب شهزاد بیگم عثمانی قوردر که

Y.PRK.AJZ 1/78

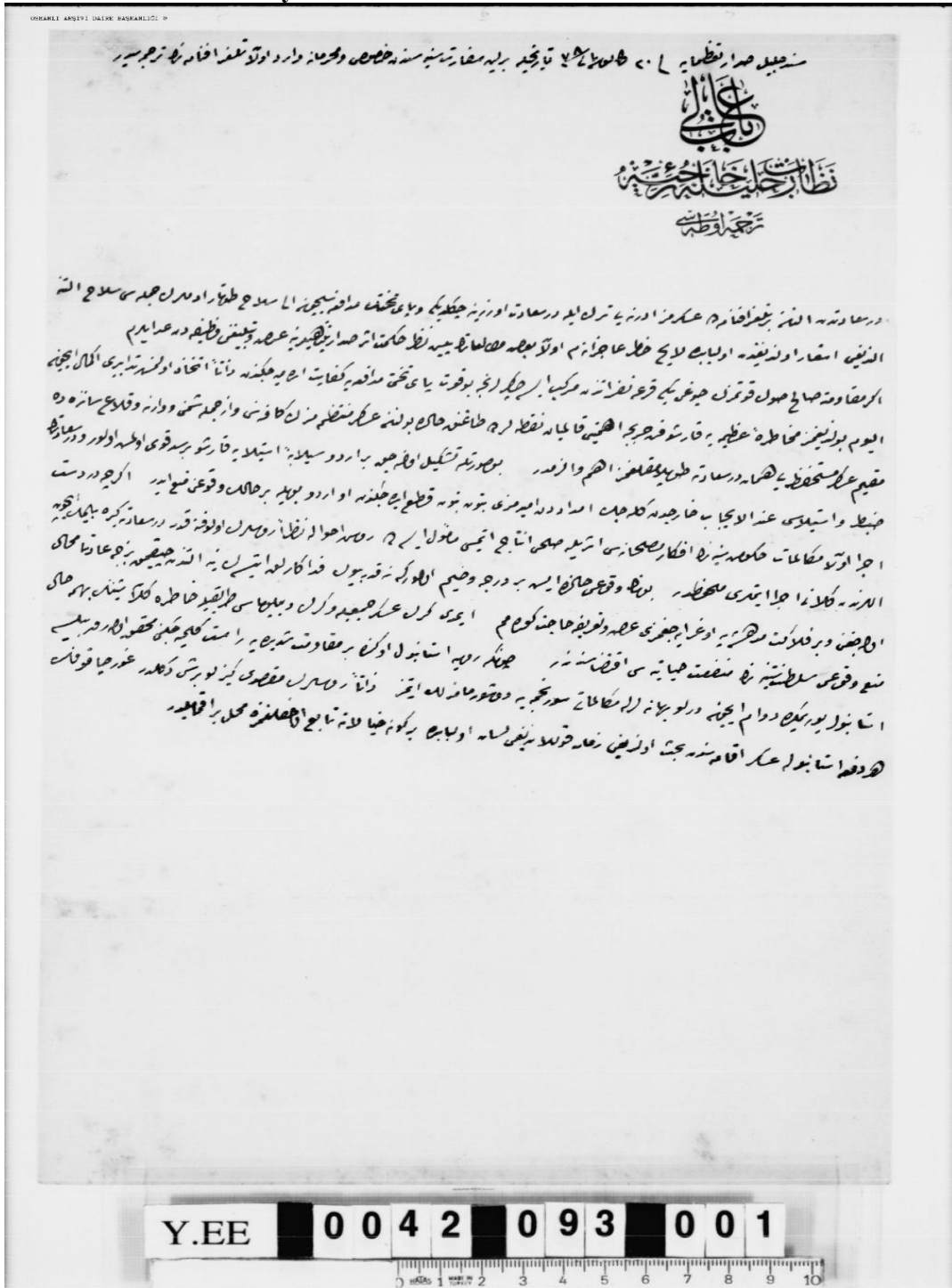
Y.PRK.AJZ.00001.00078.001





**EK 10** Orduların Edirne'yi terk ile İstanbul'a doğru çekilip burayı müdafaa eylemeleri ve eli silah tutanların kaffesinin bu işte kullanılmasının temin edilemeyeceğinden Varna vesair yerlerde bulunan askerlerin de İstanbul'a celbi ile müdafanın bu kuvvetlerle yapılması hakkında Berlin Sefareti'nin gizli telgrafi

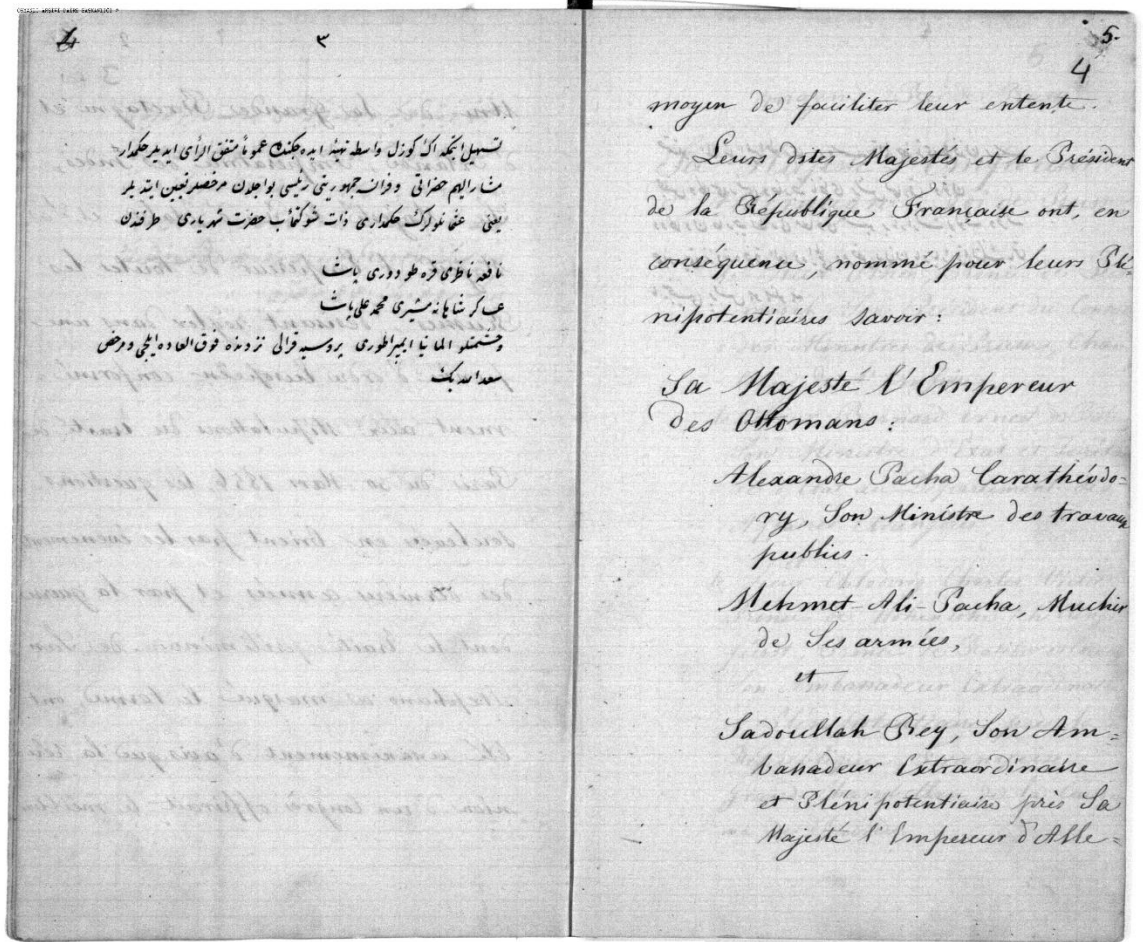
**BOA. Y. EE. Dosya 42 Gömlek 93**





EK 11 Berlin Muahedesi ve tercümesi.

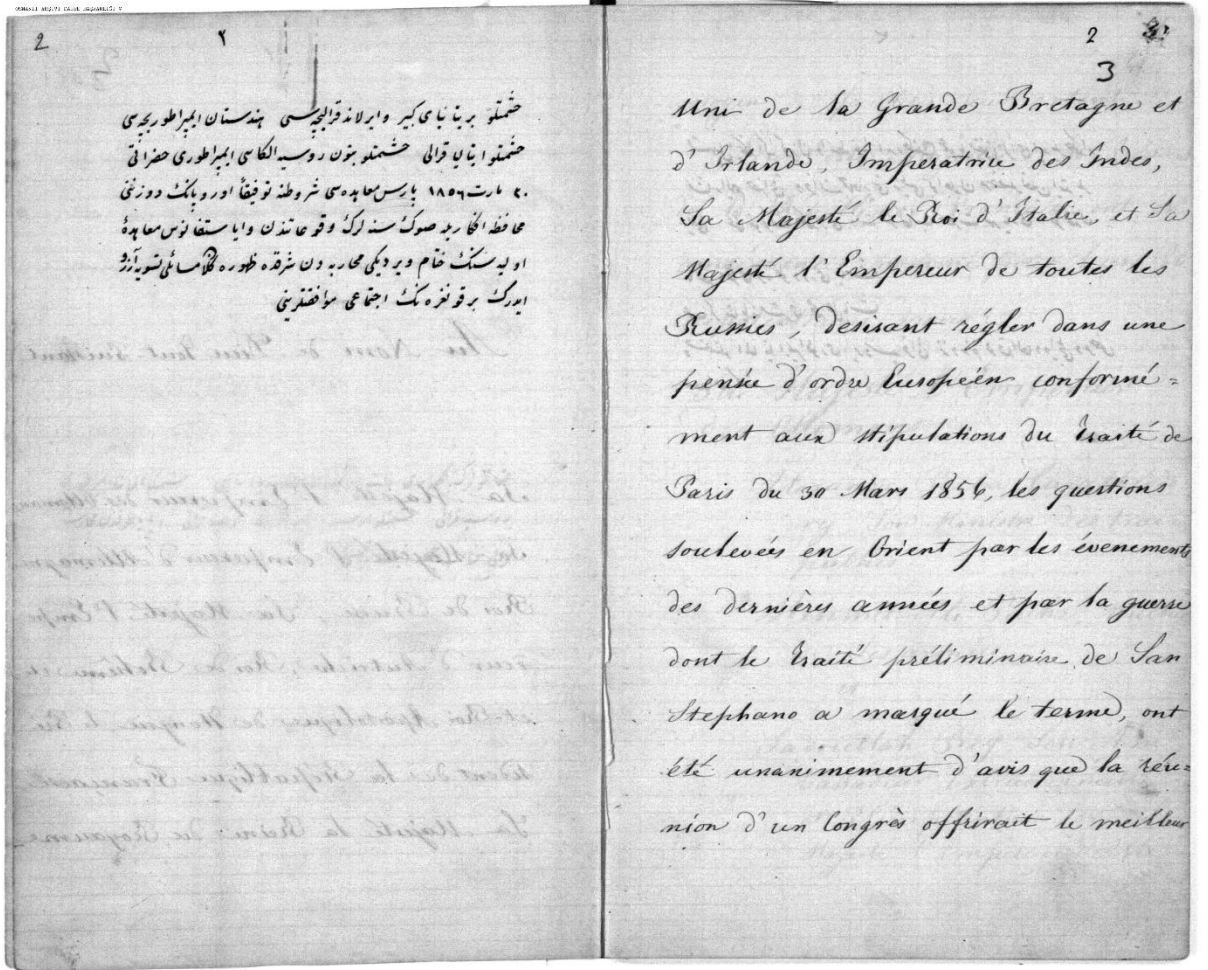
BOA. Y.EE. Dosya 73 Gömlek 1



Y.EE.00073

EK 12 Berlin Muahedesi ve tercümesi.

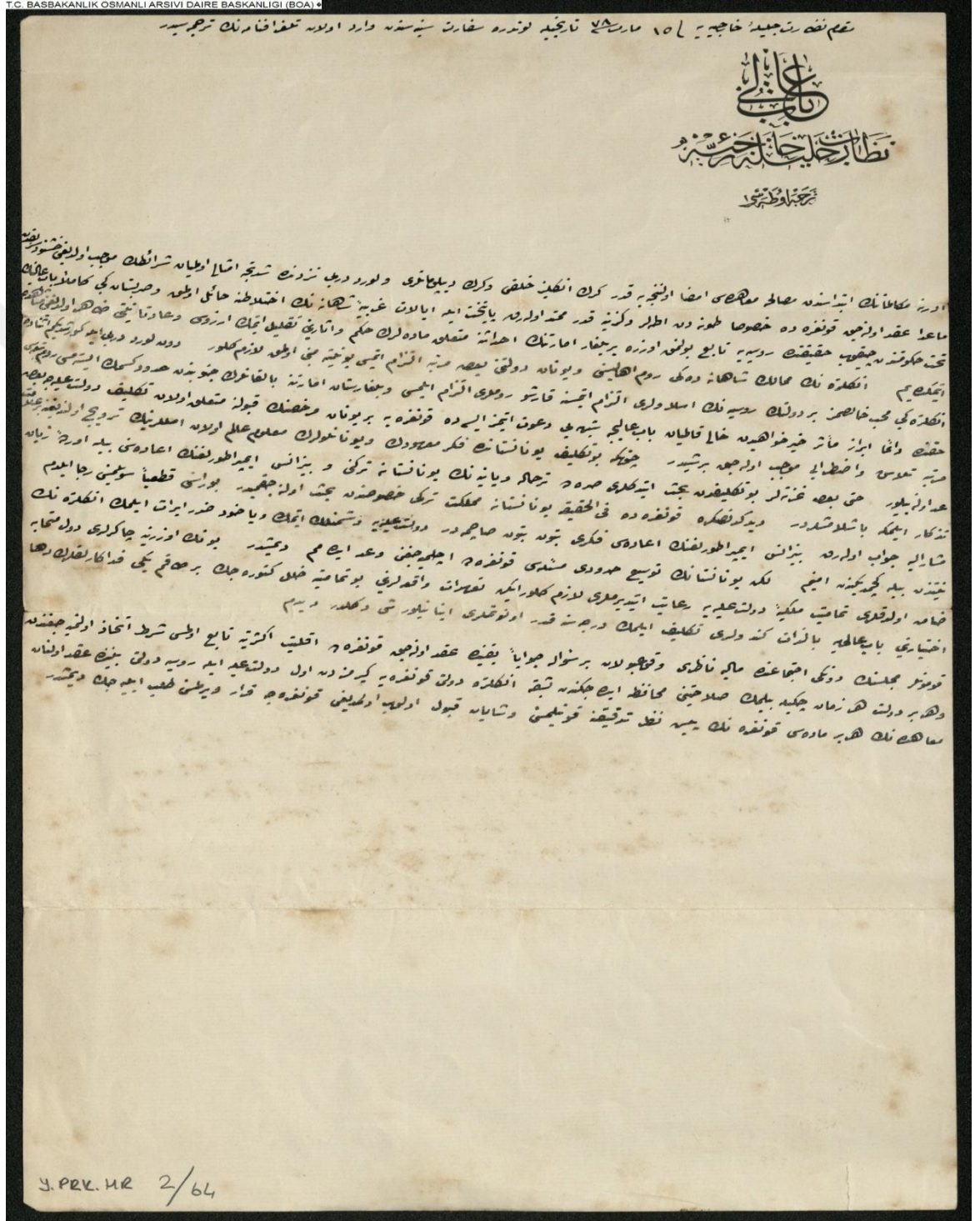
BOA. Y.EE. Dosya 73 Gömlek 1



Y.EE.00073

EK 13 Ayastefanos Muahedesi'nin İngiltere'de yarattığı hoşnutsuzluk ve Yunanistan'ın konferansa iştirak keyfiyeti

BOA. Y. PRK. HR. Dosya 2 Gömlek 64



Y.PRK.HR.00002.00064.001

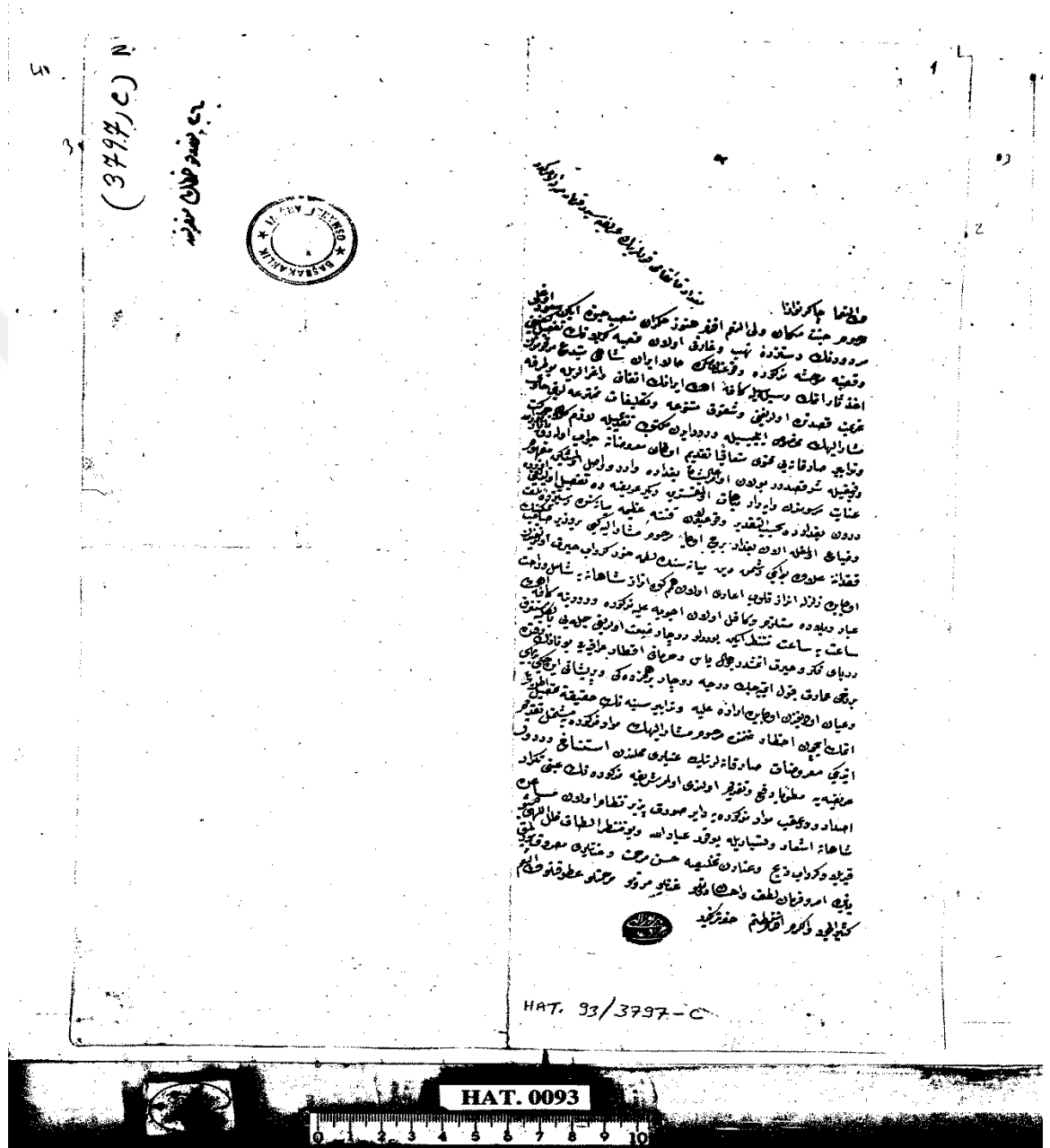
EK 14 Hille'de çarpışılan Suudiler'in mağlup edildikleri, reislerinden yirmi altısının kesilmiş başlarının gönderildiğine dair.

BOA. Hat Belge: Dosya 105 Gömlek 4126

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a military report or official document. The text is densely packed and written in a cursive style. At the top right, there is a vertical stamp or heading: "Müvazzat-ı Harbiye". At the bottom center, there is a stamp: "HAT 9105". At the bottom left, there is a handwritten reference: "HAT 105/4126". The text contains detailed accounts of military events, including mentions of battles and the capture of leaders.

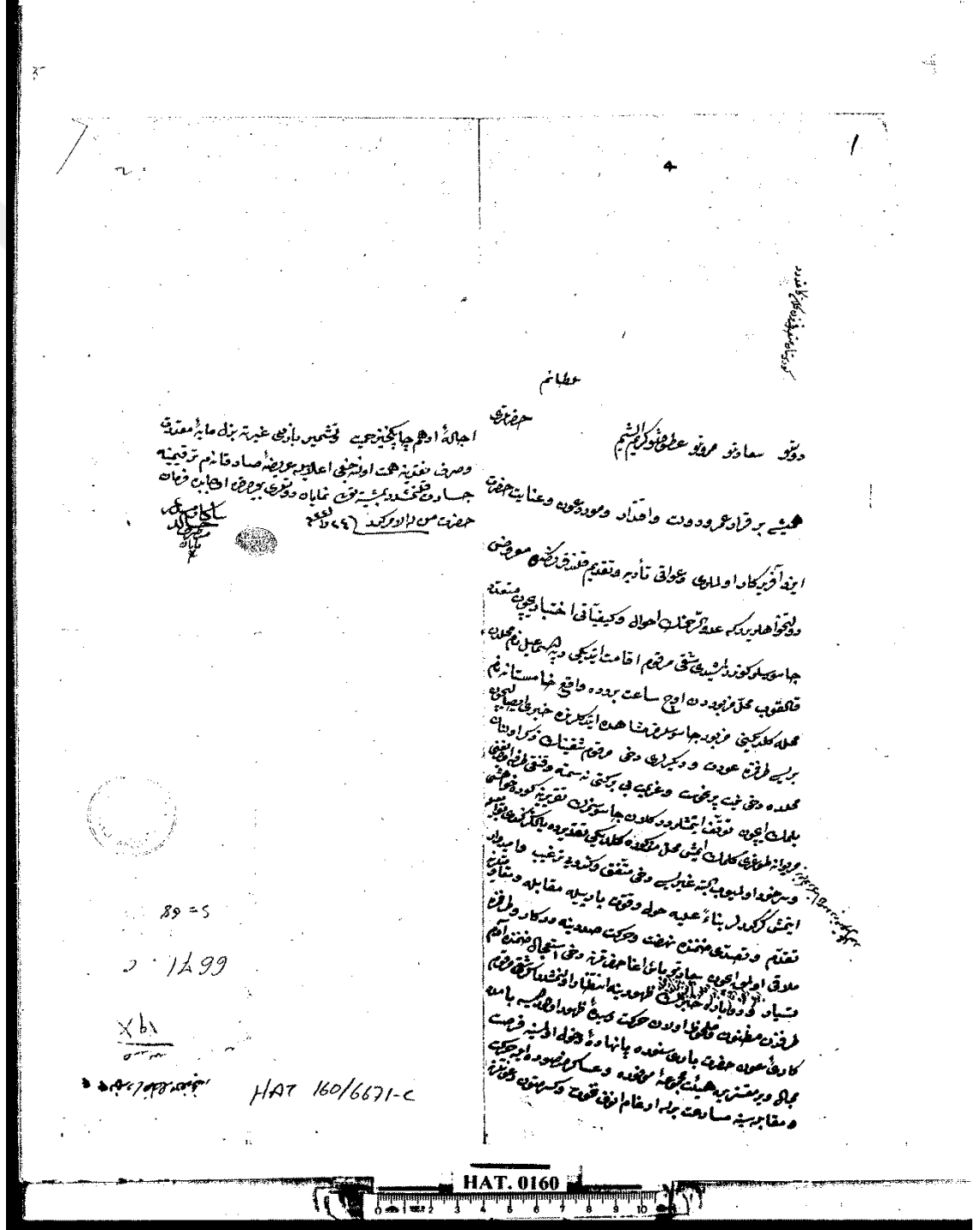
EK 15 Sudiler'in Kerbela'yı tahribinden İran şahının intikam kastına karşı Van'ı Süleyman Paşa'nın tahrirati sunulduğuna müsaade istihsaline dair.

BOA. Hat Belge: Dosya No:93 Gömlek:3797-C



Ek 16 Şaki Abdurrahman'ın Kürdistan hududuna karip Merivan'a kuvvetle geldiğinin ve etraftan kendine muavenet edildiğinin gelen casustan anlaşıldığına ve alınacak malumatın arz olunacağına ve müteyakkızane davranılarak tecavüzünde müdafaa edileceğine dair.

BOA. Hat Belge: Dosya 160 Gömlek 6671-C



EK 17 Bir casusun gönderdiği imzasız bir mektup olup Rusların İran içinde yeni dört kale bina ettikleri ve Horasan ve Şiraz taraflarında iğtişaş zuhur ettiği ve İstanbul'da İran'ın Ağa Hüseyin namında bir casusu olup her havadisi onun ihbar ettiği.

BOA. Hat Belge: Dosya 807 Gömlek 37194-D

مرحمتا و اسطانتا ایران اوزدیز اولان کا و هو ایاتی بر وجه تلخون تحقیق عرض تقدیم  
مستوفی کا و در محزون ضبط ایله کی بر لوده جدید و وقت فلهه با عیش لود  
صا و عیفتدی خزه کران اردیل قارشین اذ تلخ دلفهک تالیسه  
سراینده حاکم لود طبعه  
طبعه  
و دخی بو قلمرده کا و دخی هیود چو سمت لزی اوزدیزه کیشلو و کتمه لریک بی کوما  
لزی بجم ایله اتفاقا بئش لود  
و دخی سلطان بجم حواد ناتی عرض ابریم  
خراسان طرفی بیک بوزق و شاه خواسان طرفه تعین ایله کی عا کونجی قانلی  
محمد پرچی بوزدی و حوالا مرقوم قو قانلی سیزه و انده و کیندک شاهت کسی  
پریشان ایله دی میس چان نام ایله شاهت اول علی شاه کی کتف قید و  
ایله خراسان قلمده میس ایله دی کله لوم شیراز طرفه میر بیک خان اول  
ارغان خان بختیاری و منسی عشار ایله اتفاق اولوب شیراز اوزدیزه کیشلو شیراز  
طرفی بیک بوزق و بوییل مسیله ایراندک هر طرفه این لری بوزق و شاهت  
اوله چون ششیا چون محمد سر خان نامده مد بر اوله چو شورو تا چو بیله آینه  
کتوردی و اکاد انشدی بن خراسان کین بجم یا خود بیر مد قالمه برز این خراسان  
بوزقد و دانشدق و اکا جرای ایله کی و از سلطانیه ده او نو واقضا ابرن بیر  
عاکر تعین ایله بوزدی و ایله بر چی تعین ایله دنا هر طرفه شیراز اطراف ایند  
بوظرفه عتبار اولو اس کوی و بوظرفه کا و کوی کوی و بوظرفه خراسان عا کوی  
ایله شورو دخی اسنانه قلمده اتفاقا این نا چند بر هر یف عا و دنا سنانه ده نه حواد  
ظهور اید و ایله بیکری شاهه عرض ابریم بجم سلطانیه بوظرفه

HAT 807/37194-D

HAT. 0807

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

EK 18 İranlı'nın Bağdad ve Erzurum taraflarına sarkıntılık sadedinde olduklarından ol havalinin istihkamat-ı lazımesine bakılmasına dair Bağdad valisiyle Erzurum müşirinin tahrirati ve İran'a memur Kemal Efendi'nin muavedetiyle getirdiği mektuplar ve kendisinin takriri üzerine Meclis-i Has kararını şamil tezkire-i samiye.

BOA. İ.MSM. Dosya 30 Gömlek 843

تقدیم عالیہ اخبار احمد  
 سہزادگانہ مہاراجہ نامیہ خاطر کی خدمتہ طرف اہلینہ و بیرونہ رقم ترم سید  
 (5ala)

اعمال کرام توہیات خاصہ خاطر قدس کا اہلیہ مخصوص و مباہی اولدقے حالہ معاضدی اولونکہ بختارہ حضرت  
 محض عطف و محول مکنت اقتضای ضابط امیر نظامہ امر و مقرر اولدکے اندکی اربیلینہ تیرہ شب ایوب تیرینہ  
 لایہ کوزل خانہ و مکانہ و بیرونہ نقد ہونہ لازمی کلانہ مخصوصہ و تعییناتی ایصال ایہہ و مستطابہ و شہادت  
 استدکاری و جہد امر و دستاویز تہ مانع اظہر اعمال مہاراجہ کمال مرتبہ استظار و امیدوارقہ الیہ دعا و سلام  
 محول اولونکہ طرفینہ و جلا مہاجریہ اسب و جفا اولیہ بقدر و طرف کاہینہ دانما بذل رحمت و شکر و مہارت

مقام ولای حضرت و کاتبنا ہیہ صدر مہاراجہ مدور مادہ سنہ ۱۲۸۱ ارسال الیہ کی جواب نامہ تک ترم سید

کال اندی بندہ ایہ واسطیہ ارسال بیرونہ مکاتب عمیرہ طرف دولت بریہ ایلانہ زہاب سجانک خیر اولونکہ  
 تکلیف وادعا اولونکہ ایہی اندکی مہاراجہ بودیم دولت بریہ ایلانہ طرفینہ عودت و مراجعت الیہ کیہ تا خصوصاً  
 خود جہد ایلانہ جوابہ ابتداء اولونکہ مدت مدیدہ در دولت بریہ ایلانہ بقیمہ مدور خدمتہ جانینہ بر وکیل اولونکہ  
 قریب عہد نامہ در مطور و مقرر اولونکہ اوزرہ سرحدہ اولیہ علیہ کیہ و قدیم اولونکہ اوزرہ جمع عہد نامہ در فصل ہدیہ  
 بود خصوصاً جانب دولت عمیرہ در اقامت و ہمت بیرونہ مقدمہ دینی خیر اولونکہ اوزرہ جمع عہد نامہ در فصل ہدیہ  
 یادگارہ خدمتہ مع سلطان خداداد خانہ شیخ حضرتینک عہد نامہ ہمایونہ منوط اولونکہ جہد مبارک ایلانہ حضرتہ معاصرہ بولنات  
 کاه عیس و حرم طرفینہ جانب دولت عمیرہ عثمانیہ ویش اولونکہ عہد نامہ تک اصل ایلانہ دقت خاتہ دین علیہ  
 مضبوطہ عہد نامہ مزبور در عہدہ مقیم ایلانہ دولتی خبری میرزا معصرہ آتہ و غیر معلومی ایلانہ طرفینہ دین عہد نامہ  
 مذکورہ تک بر صورتی الوجہ طرف ایلانہ ارسال اولونکہ صحت اسامی دولت ایلانہ تک رجال دولت عمیرہ عثمانیہ  
 بدیابارہ واقع اولونکہ کفکوسی موافقہ عہد نامہ قطع اولونکہ اوزرہ ایک طرفینہ و کثیر رقمیہ و دولتیہ علیہ مدوری  
 تحقیقہ و قبیلہ اولونکہ موانع عہد نامہ ایک طرفینہ ہر تہ محل خارج قلمرو ایلانہ داخل اولونکہ اوزرہ زہاب سجانک  
 مکاتبی دینی معلوم اولونکہ قرار بولونکہ

i.msm 30/843  
 5a(b) 5



EK 19 Baban Mutasarrıfı Mahmud Paşa'nın Bağdad valisi hizmetinde olan adamı Kadir Ağa'ya gönderdiği Farisi ibareli kığıdın tercümesi.

BOA. Hat Belge Dosya 1090 Gömlek 44289-A

میرمیرانده با باد تشریح محض با شانك روسیه لویه داری بغداد والیهی فرستنده اولیای روسیه قادریا غایب ارسال انجمنه لویه بر طبق فارسی  
کاغذی ترقیبید

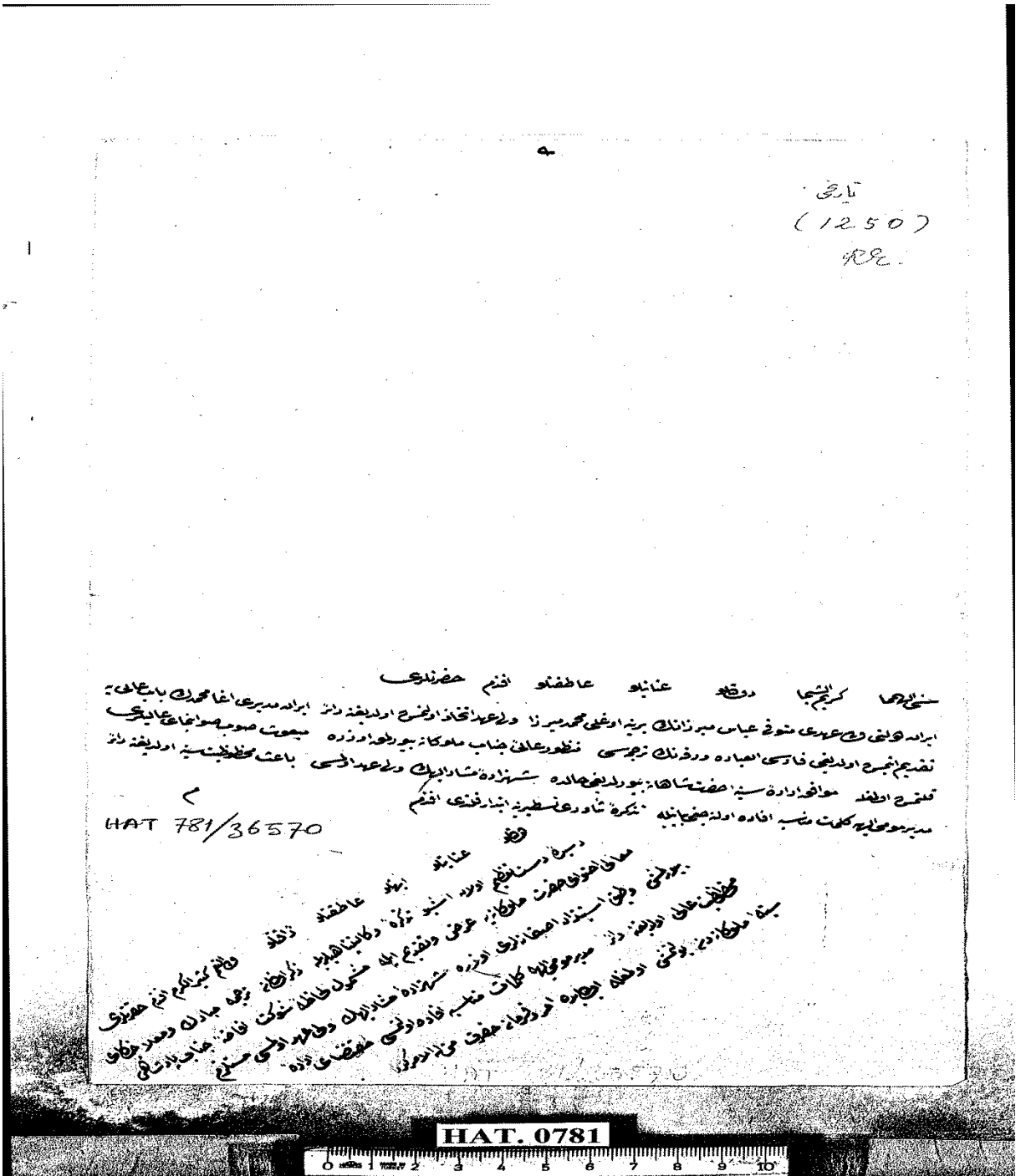
مقدور استیجار حواله نمونده باشای موی الیه میرزا عباس بر طبق ورد تخریب ایدوب از دیار بیجا به جانب ادم کوزلی و میرزای موی الیه  
اکرا و نظیره بولنزیه کیر و عورت ایسی توصیفه اید و ایضا مرقوم میرزای موی الیه در بغداد تخریب کوروب و روسیه سرکرد سی  
ما سکویج دخی تخریب مرقوم کلوب میرزای موی الیه ای ملاقات ایردک ایروانه واری صوتیک او و طرفه روسیه لویه و بر طرف ایران  
راجع اولوه و ایرانلو طوقه اید و ایسی کور و نقد و برینک اوزده تخریب ایرانک سند تهر و ایضا ایجا ایران سالی طرفه کوز دلیوب بعد از  
سرکرده روسیه نسیم اولوزده کلک تیزی و سانس استیلا ایریک کللی تخریب و میرزای موی الیه نسیم ایملک و بعد میرزا عباس دخی تیزی واضح  
اولوه اوزده مصاطف قرار دیرسی و تخریب باشای موی الیه ایملک ایسی عورت ایروب افاوه ایلی و مصاطف و شرار تخریب  
قالیچی خرد و سلطوره

HAT 1090/44289-A

HAT. 1090

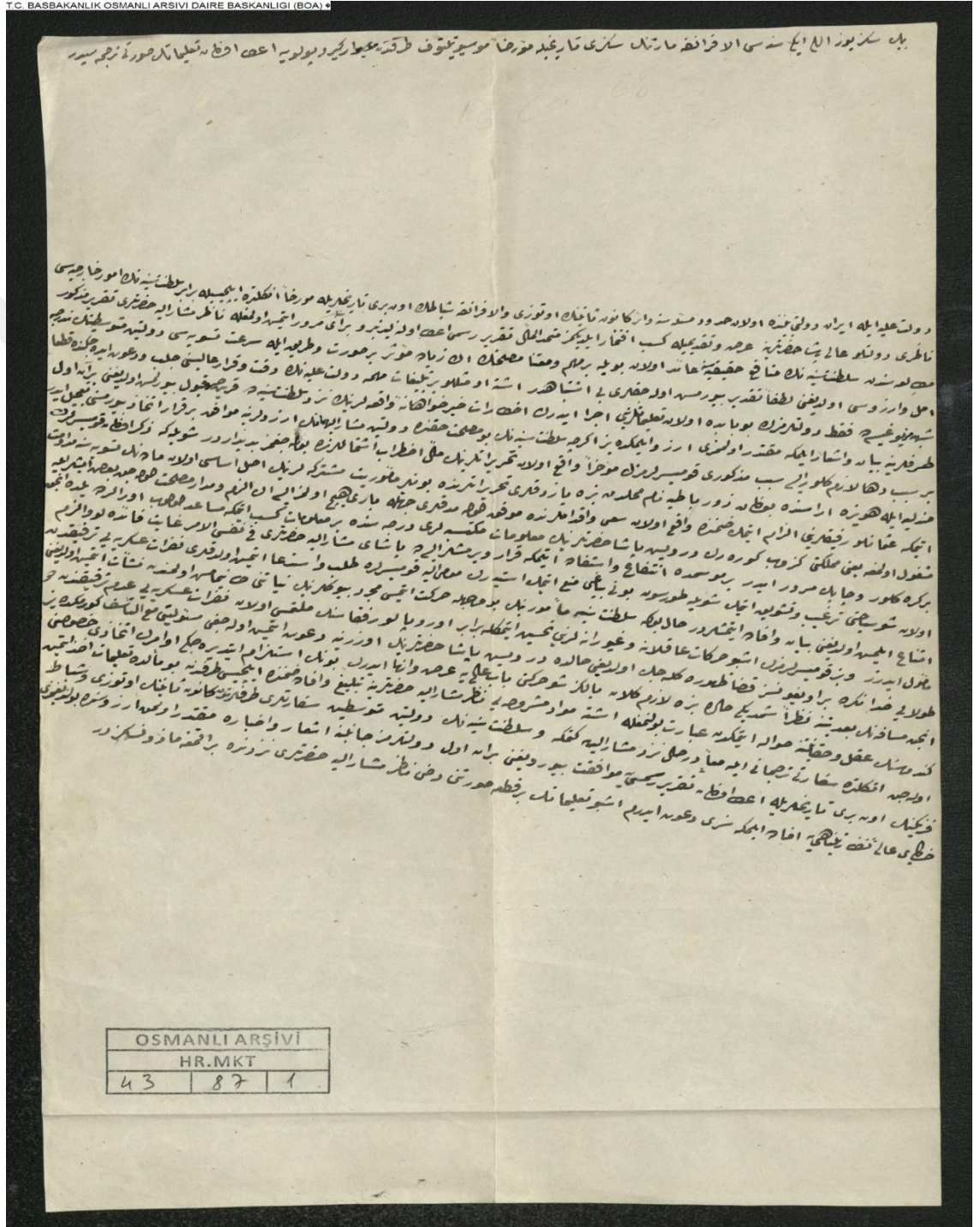
EK 20 İran Devleti Veliahdı Abbas Mirza'nın vefatıyla yerine Mehmed Mirza'nın veliahd ittihaz edilmiş olduğuna dair gelen Farisi varakanın tercümesi takdim kılındığına dair irade.

BOA. Hat Belge Dosya 781 Gömlek 36570



Ek 21 Osmanlı-İran Hududunun tesbitine dair Rus ve İngiliz Sefirlerinin Görüşleri

BOA Dosya 43 Gömlek 87



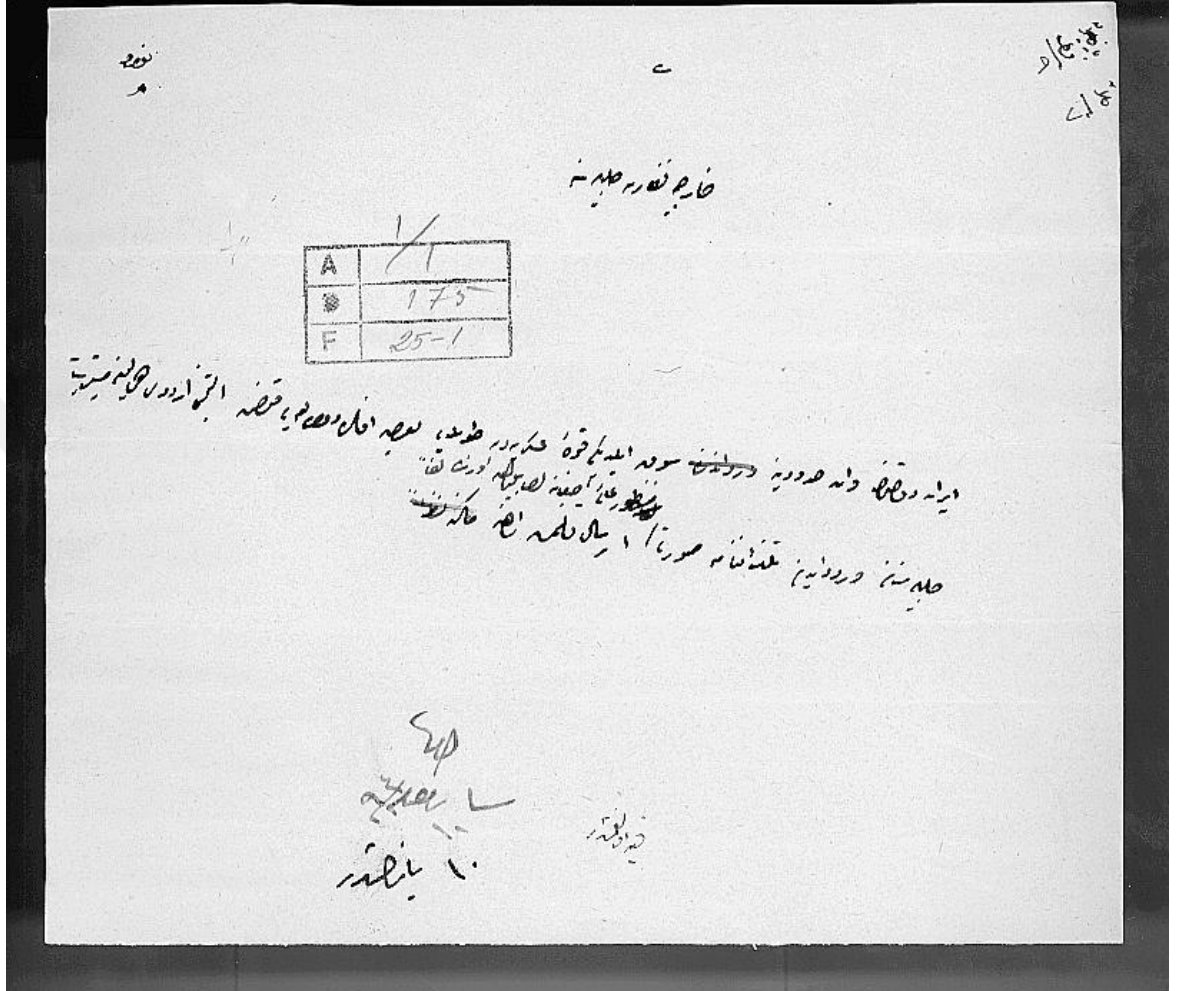
OSMANLI ARŞİVİ  
HR.MKT  
43 87 1

HR.MKT.00043.00087.001



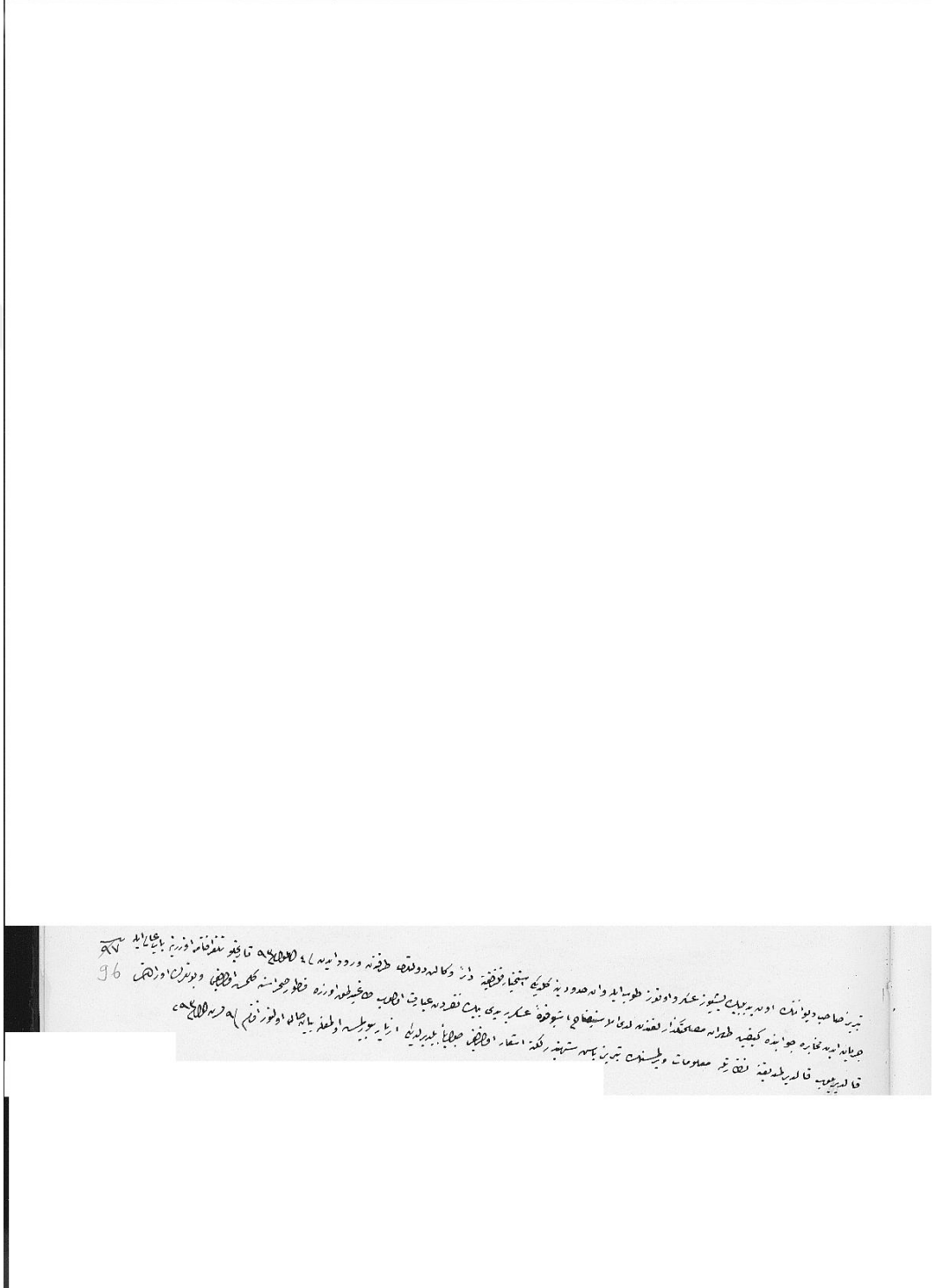
EK 23 İnan Devleti'nin Van hududuna asker göndermekte olduğu

ATASE Kutu 23 G6mlek 53



**EK 24** Tebriz sahip Divanının 17.500 asker ve top ile Van hududuna geldiklerinin haber alındığı.

**ATASE Kutu 3.14, Gömlek 96.**



EK 25 Rusya'nın İran ile Osmanlı Devleti aleyhine ittifak yaptıkları

ATASE Kutu 47, Gömlek 71

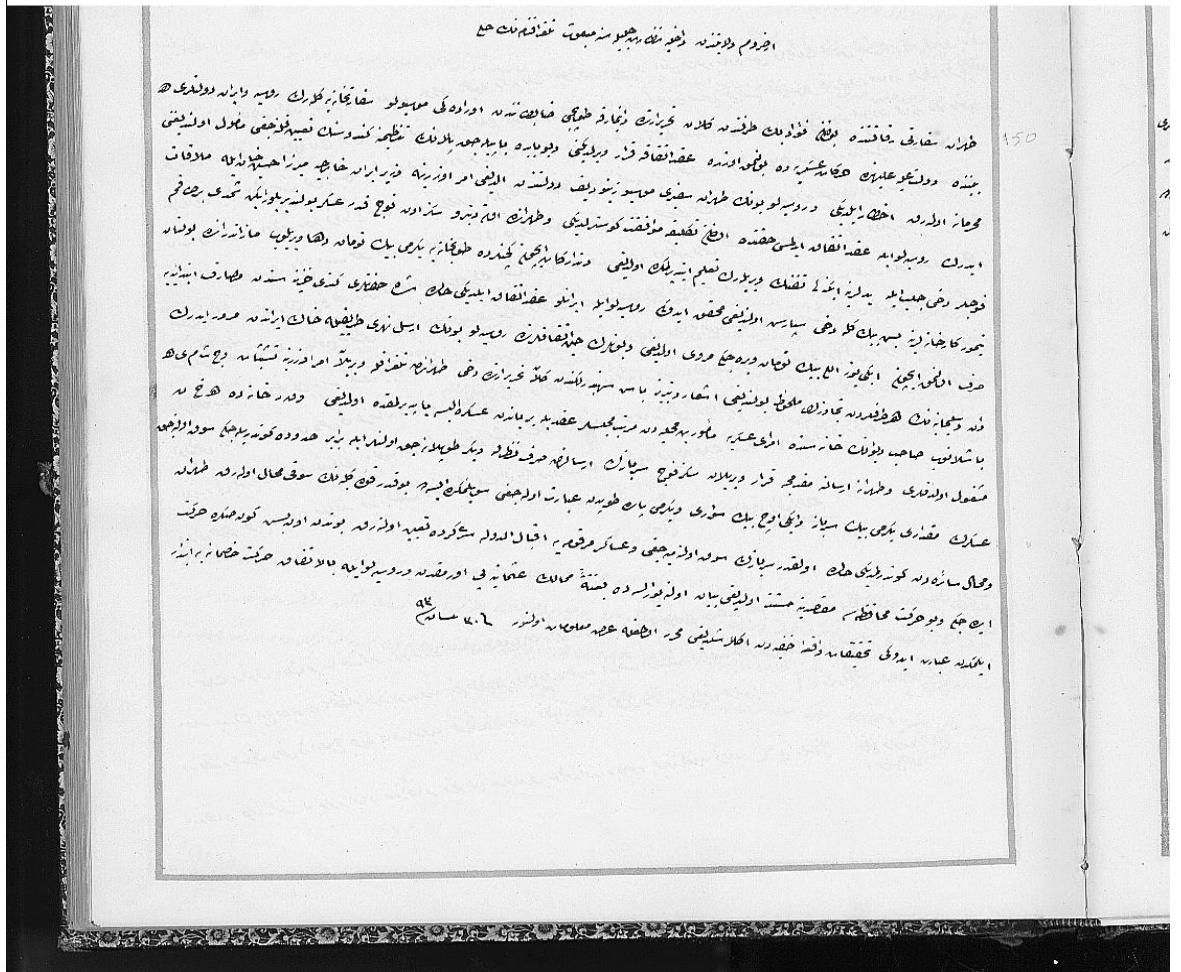
ارضوم دلا تینده ل. ماسه کم ناریخیه راضیه نظر سه جید سه جیوت توانیه نک جمع

A	1-1
D	5
F	3

طهران سفارت رفاقت بولنامه خود یک طرفه کلامه خیراتی و مبارزه طبعی ضایع نیده ادرام کا موسیو سفارتخانه به کدران روسیه و ایران دودندری تیرج دوشن علییه حرمانه عکرمه ده بولنامه ادره عقد انقاصه قرار دیرلیگی دیواج بایه حوضه بلانک نظمه کدوسنک نسیبه فذضی معل اولینی حرمان اولر نه عقد ایلیکی درکی بول بونک طلانه سفیری موسیو زینودیف دولته اولینی امرادزیه وزیر ایران حاج میرزا حسین خانبهادر ملاقات ایدرک روسیه بولام عقد انقاصه ایلی حقیق اولنه تکلیف مؤقف کوسرتلی و طلانه افه دیرد سزاده فوج خدیو بولند بولولیکه سخی رشتم فوجده چی حبس ایل بیلرینه ایکنه انقاصه دیر بران تعلیم انبیرلیک اولینی دینار هاله ایکنه خنده طوختانه بیری بیک نومه دهها دیوینا ماراندزلی بولنه جور کار خانه لینه سوز بیک کله چی سیاره اولینی حقیق ایلیکی روسیه بولول ایلیو عقد انقاصه ایلیکی حاله رش خدیو کندی خزینه سنده مصافق ایستایه به صرف اولونه ایچین ایلی یوز ایلی بیک نومه و بره چی مردی اولینی دوتان حبه انقاصه روسیه بونک ازل سوزی طریفیم حال ایستاده و در ایدرک دانه بیجانیه نک هر طرفه نیه تجاوز لری میخیز بولینی اشعار دیریز نیمه سینه رش رش کلیمه کلامه خیراتی رضی طلانه تلخیزه دیریک امرادزیه نسبتاسه دوج مده بهلاوب صاحب دیوانک خانه سخی اولر عکرمه مودریه محمد دونه رش محمد عظیم برانده عکرمه البسه بایر لیفت اولینی وجهه در خانه ده ه ع نه ناکید شعور اولدیزی و طلانه ارمانه معجزه فاره دیریک سز فوج سربازک ارمانه حرف نظرله دیر طلانه حبه اولند ایولر حدوده کوندی بیک سوجه اولر حبه عکرم مقدار بیری بیک سربازک و ایلی اوج بیک سوزی و بیری بایک طوبه به عمارت اولر حقیق سربازک اوج بوندر فوج کله بیک سوز حال اولر نه طلانه و حال کرده ده کوندی بیک حال اولر سربازک سوجه اولر حقیق و عمارت و فوج به اقبال الدوله سر کرده نسیبه اولر حبه بولنده روسیه کله رش حقیق ایچیک و بونک ماضیه مقصدیه سنه اولینی بیانه اولر اوج نغنه ممالک عثمانیه به ادر قنده روسیه بولول باره انقاصه و رش خصانه ایستایه ایچیک عیانت ایکنه تحقیقانه راضیه خفه ده ایکنه اولینی حرا و رش عهه معلومه کلامه

EK 26 Osmanlı Devletini vurmak amacıyla Ruslar ile İranlıların ittifak yapacakları.

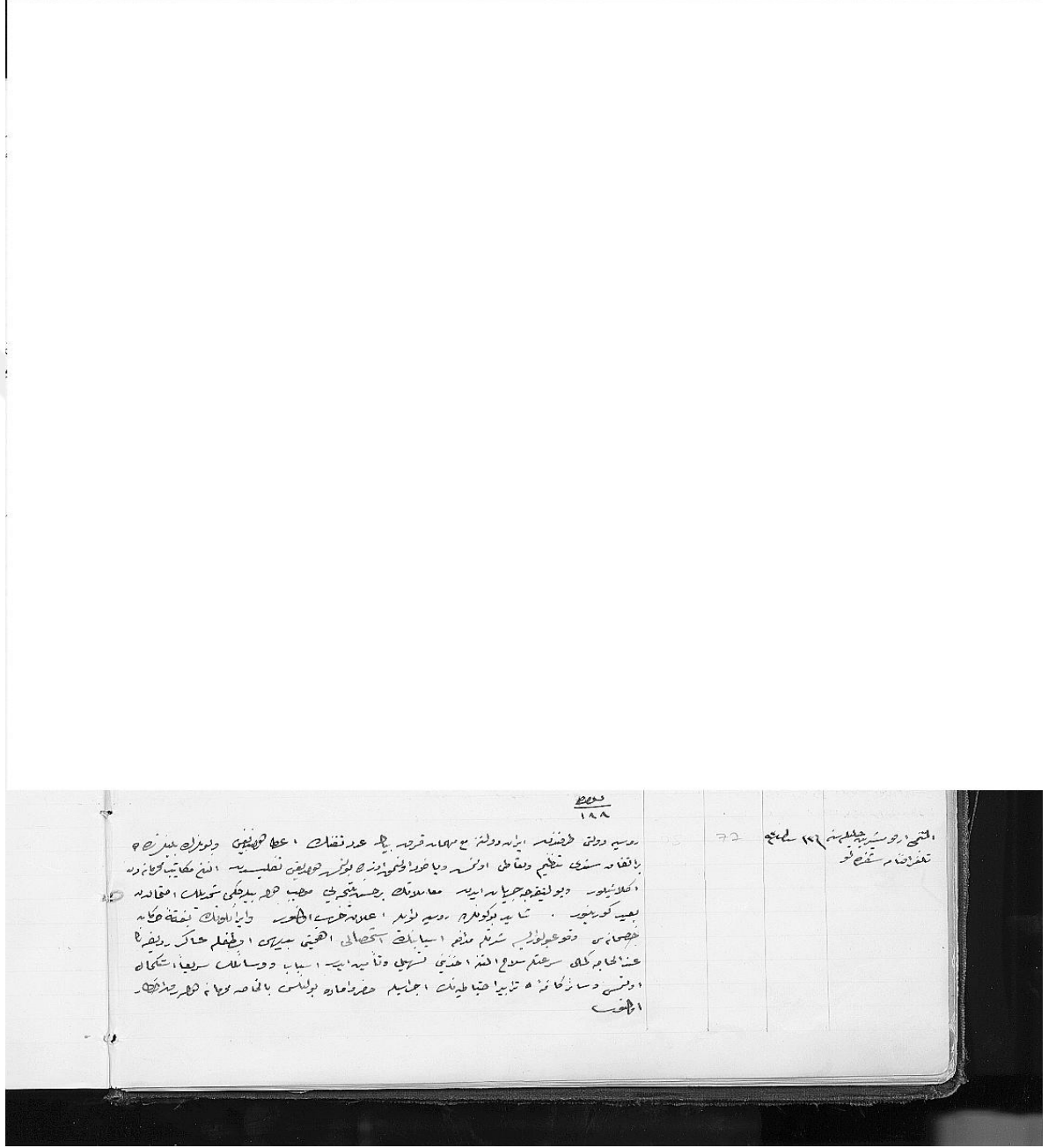
ATASE Kutu 4.17, Gömlek 150





EK 27 Rusya tarafından İran'a silah ve mühimmat verildiği.

ATASE Kutu 3.16, Gömlek 77.



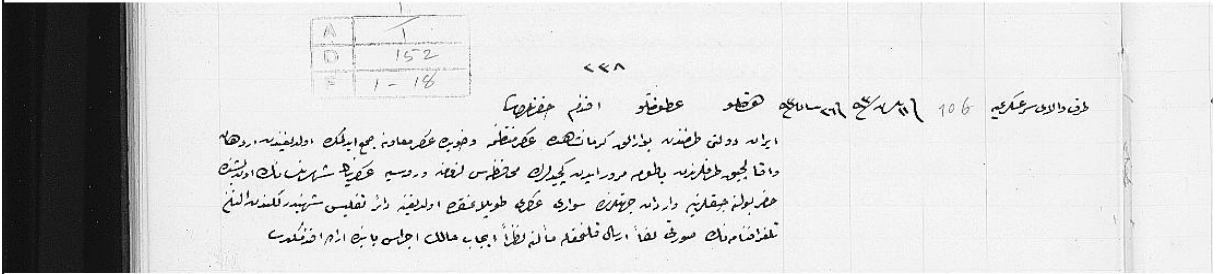
**EK 28** Rusların ve İranlıların taarruz hazırlıklarına karşı Batum firkasına asker, erzak mühimmat gönderileceği.

**ATASE 3.16, 103.**

سقم و شوم ۱۰۳  
۱۰۳  
هائو مائو نقتلم گوز بولان اوج طابورک بونم بستر بوز صندره فستک و بلدرود صلح  
ببوز صندره اضاطه قاشه و قاپير فستک دمن اولسوخ کوردا اطفام و بونول ايم ايم ايم ايم  
دختر بيم کوره درون کفایه اطفام اطفام مقدار کانه مائو و نایس فستک اسیال بولم  
نصانه

**EK 29** Rusların ve İranlıların taarruz hazırlıklarına karşı Batum firkasına asker, erzak mühimmat gönderileceği.

**ATASE Kutu 3-16, Gömlek 106.**



**EK 30** Rusların saldırı hareketine karşı müdafaa için tedbirler alınmaya çalışıldığı

**ATASE Kutu 3-16, Gömlek 109.**

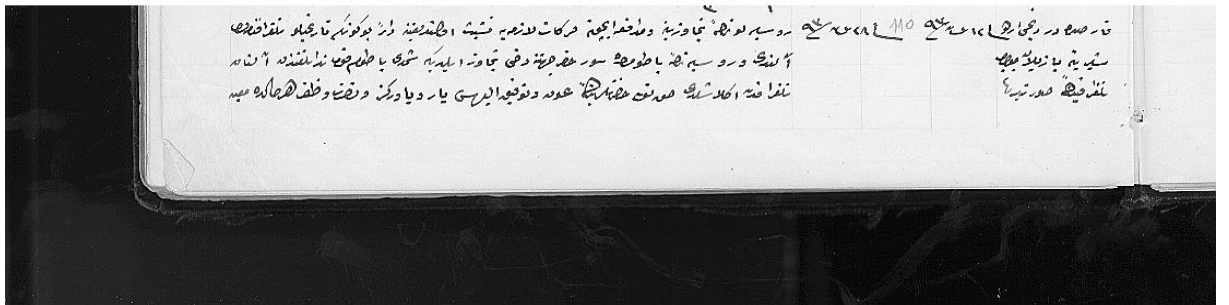


نوروزنامه  
۱۰۹  
احمدیق بریتا فضا  
مقام جیدوکار  
موردنقش  
ادبی ددی رخی صوبنا قیسه سینه کی حکم شاهانه نایم کله کار دیت آلاک قزاق سلطین  
سودی آه ادروم طلیق کله کار دصوبنا طوغی ابرو کله ایلچی شری مریلا امیر  
پشت ده آلیقیم خجالتیه اکلایسه و جهار دخی حکم لایم نسیم ایشدر نیجی اولدی

**EK 31** Rusların saldırı hareketine karşı müdafaa için tedbirler alınmaya çalışıldığı

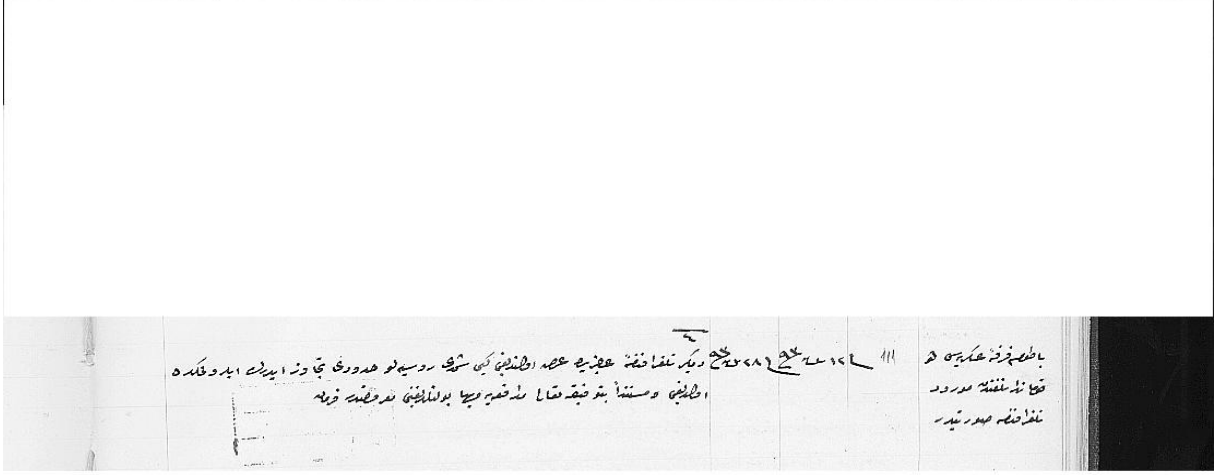
**ATASE Kutu 3-16, Gömlek 110.**

---



**EK 32** Rusların hududa tecavüz ederek ilerlemekte oldukları

**ATASE Kutu 3-16, Gömlek 111**

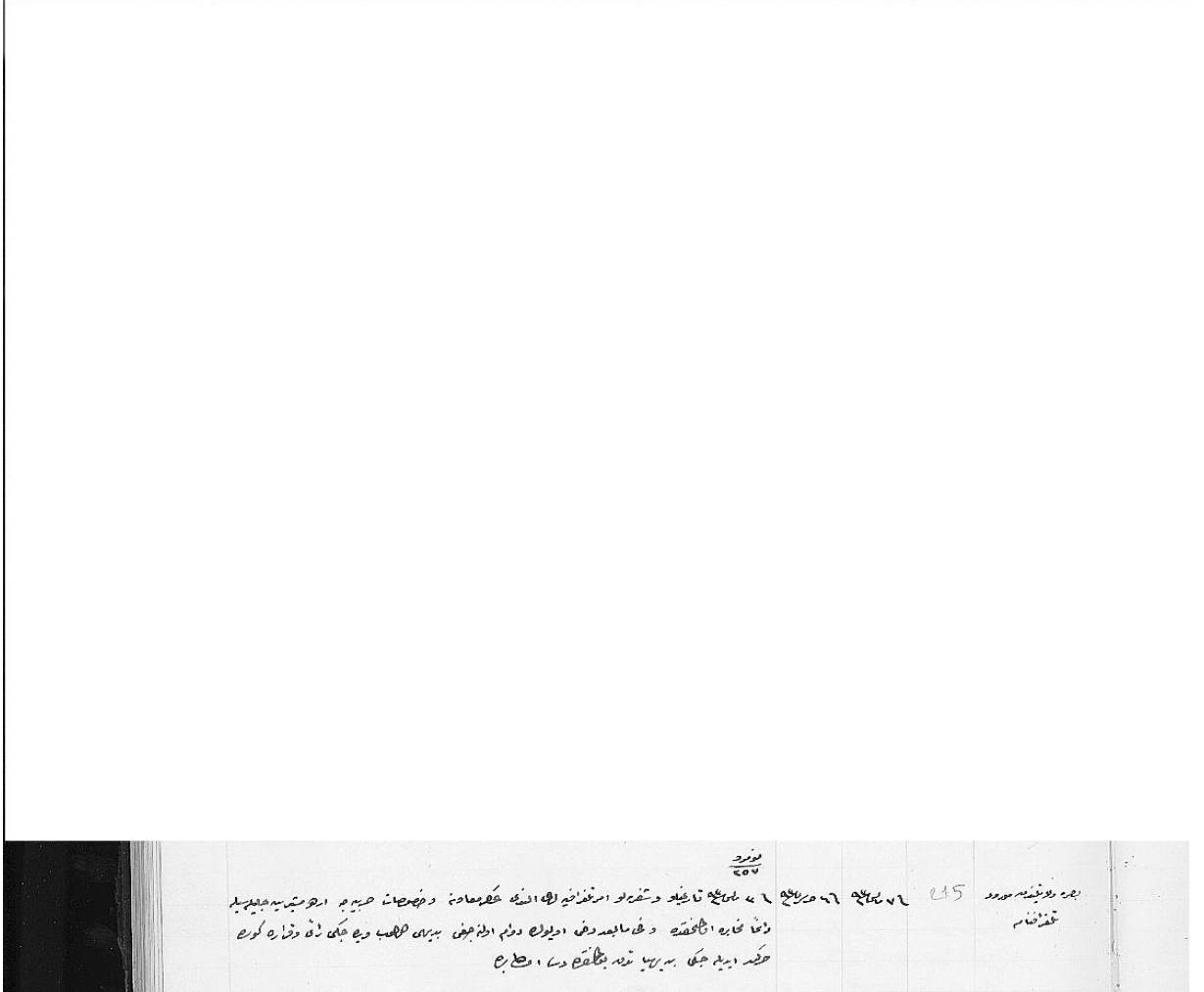


**EK 33** Rusların hududa tecavüz ederek ilerlemekte oldukları  
**ATASE Kutu 3-16, Gömlek 112.**

با طبع قضا نزل نغمه باده ۱۳۱۲ هجری قمری  
نقشای سحر و  
۱۳۱۲ هجری قمری تا ۱۳۱۳ هجری قمری  
بکار رفتگی است ۹۰ قضا مضمون و مظهر اولیاد است که در قضا نزل نغمه باده  
مضمون و مظهر اولیاد است که در قضا نزل نغمه باده  
و امید افزای و مضمون و مظهر اولیاد است که در قضا نزل نغمه باده  
با قضا علیه اعضا ایدسیور اضمحلال ایدسیور اضمحلال

**EK 34** İrânlıların hududa yığınak yaptığı rivayet olduğundan bölgeden tertip edilecek Asakiri muavenin hazır bulundurulması.

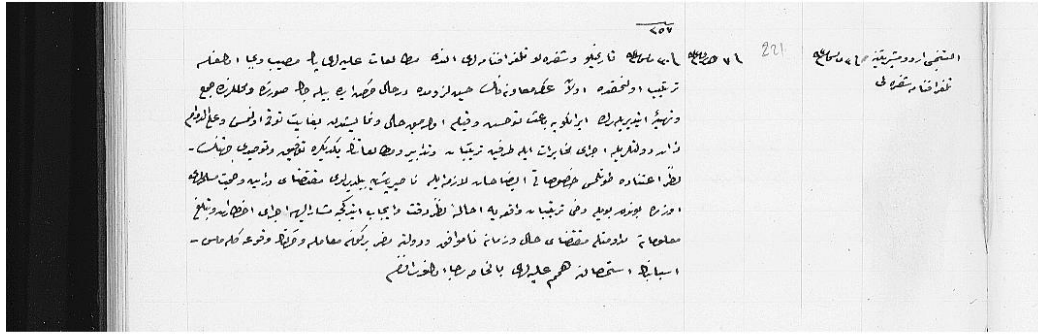
**ATASE Kutu 3-16, Gömlek 215.**





**EK 35** İranlıların hududa yığınak yaptığı rivayet olduğundan bölgeden tertip edilecek Asakiri muavenin hazır bulundurulması.

**ATASE Kutu 3-16, Gömlek 221.**



**EK 36** İran hududunda bir takım hazırlıklarda bulunduğu haber verilen Zahim

Mirza'ya karşı alınan tedbirlere dair.

**BOA İrade-i Hariciye Dosya 60 Gömlek 2910**

دعوتی از طرف حضرتی

4

IHR 60/2910

قطره در مرکز آنجا اولاد که علاوه بر طولانی ابرو طرز خود با شیب خود و عکس درجه کفایه در کوههای بنام شاه خاوند در جنوب غربی اولادین و در سوره در ابرو طرز خود هم عظیم نامو  
و حکایتی موصوفت اولاد که عکسها با وباشیب خود و عکس درجه کفایه در کوههای بنام شاه خاوند در جنوب غربی اولادین و در سوره در ابرو طرز خود هم عظیم نامو  
حالاته بی استخوانی موصوفت اولاد که عکسها با وباشیب خود و عکس درجه کفایه در کوههای بنام شاه خاوند در جنوب غربی اولادین و در سوره در ابرو طرز خود هم عظیم نامو  
امره عامه رسام نو شیر اولاد که عکسها با وباشیب خود و عکس درجه کفایه در کوههای بنام شاه خاوند در جنوب غربی اولادین و در سوره در ابرو طرز خود هم عظیم نامو  
از زره اهان و عکسها بر طرفه اولاد که عکسها با وباشیب خود و عکس درجه کفایه در کوههای بنام شاه خاوند در جنوب غربی اولادین و در سوره در ابرو طرز خود هم عظیم نامو  
اولادین و عکسها بر طرفه اولاد که عکسها با وباشیب خود و عکس درجه کفایه در کوههای بنام شاه خاوند در جنوب غربی اولادین و در سوره در ابرو طرز خود هم عظیم نامو  
شاهان نام عکسها بر طرفه اولاد که عکسها با وباشیب خود و عکس درجه کفایه در کوههای بنام شاه خاوند در جنوب غربی اولادین و در سوره در ابرو طرز خود هم عظیم نامو  
شخص ذواته شیراز و از آن جمله اولاد که عکسها با وباشیب خود و عکس درجه کفایه در کوههای بنام شاه خاوند در جنوب غربی اولادین و در سوره در ابرو طرز خود هم عظیم نامو  
ایران اولاد طرز خود محمد صبر میرزا القری بی بی علی علیه السلام و در سوره در ابرو طرز خود هم عظیم نامو  
طرز نام و در اولاد که عکسها با وباشیب خود و عکس درجه کفایه در کوههای بنام شاه خاوند در جنوب غربی اولادین و در سوره در ابرو طرز خود هم عظیم نامو  
ایلیت شیکا که در سوره در ابرو طرز خود هم عظیم نامو  
فراستاهی شیراز اولاد که عکسها با وباشیب خود و عکس درجه کفایه در کوههای بنام شاه خاوند در جنوب غربی اولادین و در سوره در ابرو طرز خود هم عظیم نامو  
ایران اولاد شیراز در سوره در ابرو طرز خود هم عظیم نامو  
مردان و عجب اولاد که عکسها با وباشیب خود و عکس درجه کفایه در کوههای بنام شاه خاوند در جنوب غربی اولادین و در سوره در ابرو طرز خود هم عظیم نامو  
مردان و عجب اولاد که عکسها با وباشیب خود و عکس درجه کفایه در کوههای بنام شاه خاوند در جنوب غربی اولادین و در سوره در ابرو طرز خود هم عظیم نامو

از طرف حضرتی

ایران اولاد طرز خود محمد صبر میرزا القری بی بی علی علیه السلام و در سوره در ابرو طرز خود هم عظیم نامو

طرز نام و در اولاد که عکسها با وباشیب خود و عکس درجه کفایه در کوههای بنام شاه خاوند در جنوب غربی اولادین و در سوره در ابرو طرز خود هم عظیم نامو

ایلیت شیکا که در سوره در ابرو طرز خود هم عظیم نامو

فراستاهی شیراز اولاد که عکسها با وباشیب خود و عکس درجه کفایه در کوههای بنام شاه خاوند در جنوب غربی اولادین و در سوره در ابرو طرز خود هم عظیم نامو

ایران اولاد شیراز در سوره در ابرو طرز خود هم عظیم نامو

مردان و عجب اولاد که عکسها با وباشیب خود و عکس درجه کفایه در کوههای بنام شاه خاوند در جنوب غربی اولادین و در سوره در ابرو طرز خود هم عظیم نامو

مردان و عجب اولاد که عکسها با وباشیب خود و عکس درجه کفایه در کوههای بنام شاه خاوند در جنوب غربی اولادین و در سوره در ابرو طرز خود هم عظیم نامو

I.HR.00060



EK 38 İran hududuna konulacak alamet ve işaretler hakkında yazılacak tahriratın müsveddesine dair.

BOA İrade-i Hariciye Dosya 49 Gömlek 2349

بنیاد معین درگوشه و از طرفه دایره بازمیکنند که مورد است

معلوم عالیوی بود که این اوزده حدود ایران در اجاره بکنند اولی که در این اوزده و تقاضای جرایم و تقاضای بزرگه ما از این جهت  
تجزیه تقیاضه کرامت و سعادت و در این اوزده حدود ایران در اجاره بکنند اولی که در این اوزده و تقاضای جرایم و تقاضای بزرگه ما از این جهت  
از این اوزده بکنند اولی که در این اوزده حدود ایران در اجاره بکنند اولی که در این اوزده و تقاضای جرایم و تقاضای بزرگه ما از این جهت  
بگذارند حدود این اوزده را در این اوزده حدود ایران در اجاره بکنند اولی که در این اوزده و تقاضای جرایم و تقاضای بزرگه ما از این جهت  
در این اوزده حدود ایران در اجاره بکنند اولی که در این اوزده و تقاضای جرایم و تقاضای بزرگه ما از این جهت  
از این اوزده بکنند اولی که در این اوزده حدود ایران در اجاره بکنند اولی که در این اوزده و تقاضای جرایم و تقاضای بزرگه ما از این جهت  
بگذارند حدود این اوزده را در این اوزده حدود ایران در اجاره بکنند اولی که در این اوزده و تقاضای جرایم و تقاضای بزرگه ما از این جهت  
در این اوزده حدود ایران در اجاره بکنند اولی که در این اوزده و تقاضای جرایم و تقاضای بزرگه ما از این جهت  
از این اوزده بکنند اولی که در این اوزده حدود ایران در اجاره بکنند اولی که در این اوزده و تقاضای جرایم و تقاضای بزرگه ما از این جهت  
بگذارند حدود این اوزده را در این اوزده حدود ایران در اجاره بکنند اولی که در این اوزده و تقاضای جرایم و تقاضای بزرگه ما از این جهت

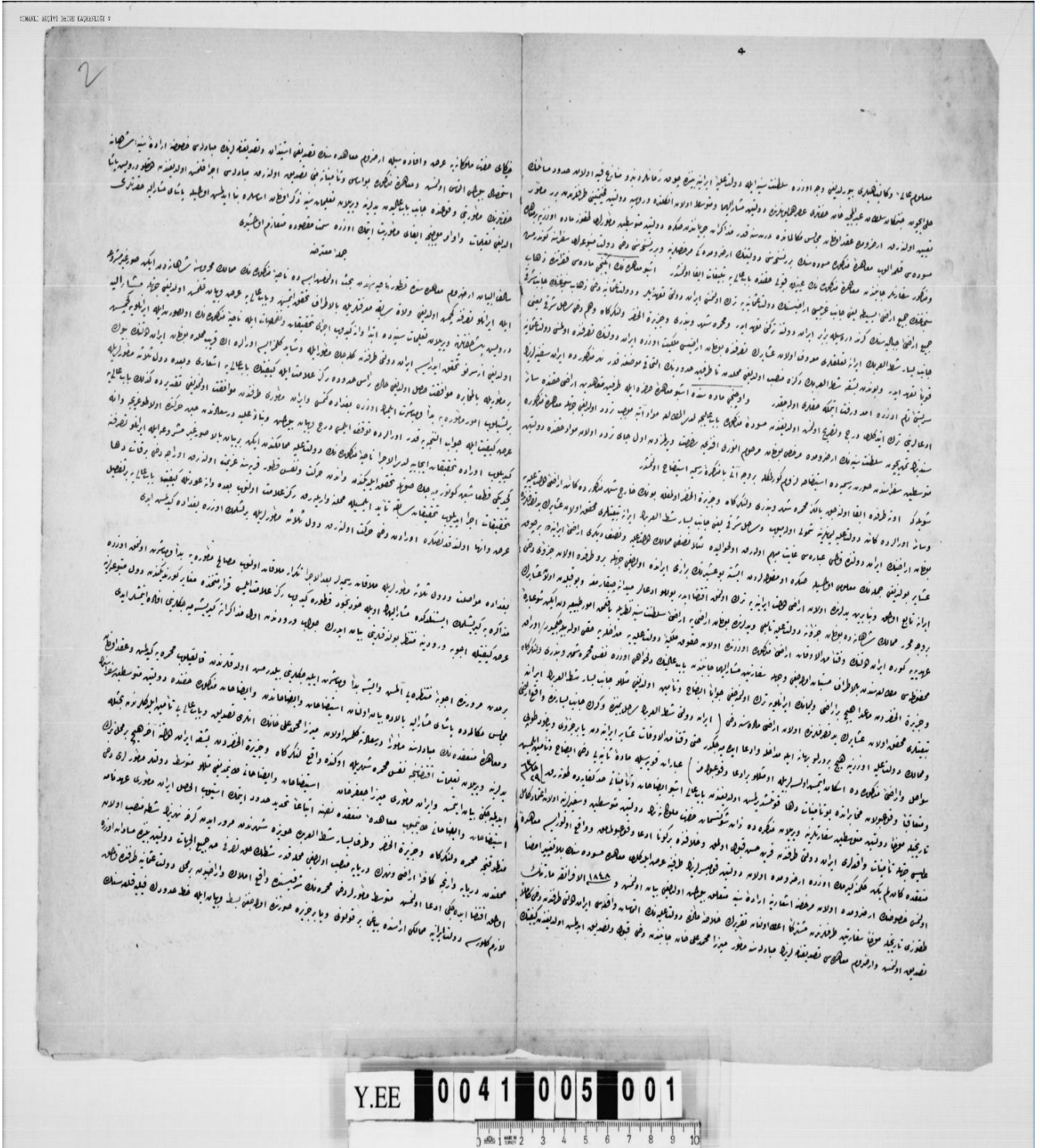
ی. HR 49/2349

İ.HR.00049



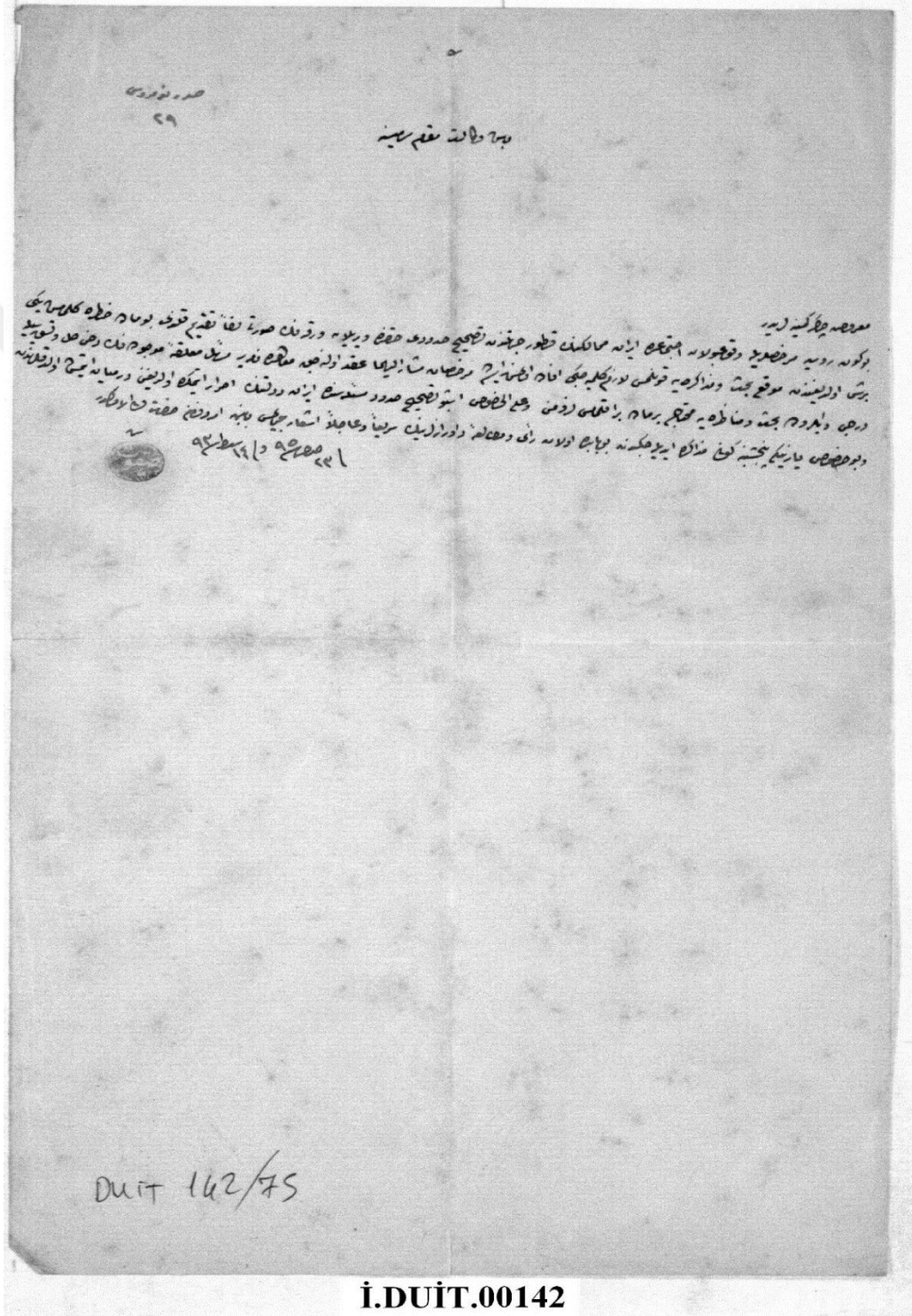
EK 40 Kotur nahiyesi hududunun İran'la müzakeresi hususunda Hurşid Paşa'nın tezkire ve layihası.

BOA. Y.EE. Dosya 41 Gömlek 5.



EK 41 Dış ilişkiler, yazışma, muamele, görüş sorma; Safvet Paşa (Murahhas);  
Tashih-i hudud meselesi (Kotur-İran)

BOA. İ.DUİT. Dosya 142 Gömlek 75



Ek 42 Kotur Nahiyesinin İran'a terki

BOA. İ. MMS. Dosya 60 Gömlek 2822

۱۴۲۹ تاریخ و کتب و کتبی در خصوص قطور ناهیه است

ایضا در خصوص اصل اولاد قطور ناهیه است  
خاصه قطور ناهیه و غیره

برایه معا لفق سلف التمسیحی مادهی حکمیه تحت تصرف سلطنتیه ده بولنی قطور ناهیه است اراضی مستعینیه بجز ایران دولته ترکی وارید ایشیه و دولته بولنی  
ایران دولتی بیخ برهورد سلسله و باحتی قره سه و بید و سورتک و ایچی طرف غارینیک ارضیه یکدیگری سائله وقوع مجاورت سائله بیخ حاکمیه بولنی  
قولای عظیمی خاراات و جاک او بطق بولنی اولادیه است و سائله حدودیه نیک برانه اول فصل و حلی آرزو اول تقص اولین حالیکه لغز صلیب ترکیه قدرناقدیه  
وستیای سلسله دولته فارسیه اولین قبلی ارض بولنی هغه صورت اولور ایران و چون بولنی اولادیه است و سائله حدودیه نیک برانه اول فصل و حلی آرزو اول تقص اولین حالیکه لغز صلیب ترکیه قدرناقدیه  
رو بولنی ترکی اولنی مملکه حدودیه نیک برانه اولور ایران و چون بولنی اولادیه است و سائله حدودیه نیک برانه اول فصل و حلی آرزو اول تقص اولین حالیکه لغز صلیب ترکیه قدرناقدیه  
کلینی قدر هکله بولنی برقیسیونه تکلیف عموم حدود ایرانیه سلسله نیک برانه اولور ایران و چون بولنی اولادیه است و سائله حدودیه نیک برانه اول فصل و حلی آرزو اول تقص اولین حالیکه لغز صلیب ترکیه قدرناقدیه  
طرفه نیک برانه کلونی برقیسیونیه باج عالییه اعط اولادیه است و سائله حدودیه نیک برانه اولور ایران و چون بولنی اولادیه است و سائله حدودیه نیک برانه اول فصل و حلی آرزو اول تقص اولین حالیکه لغز صلیب ترکیه قدرناقدیه  
کوتیک اولادیه بولنی معا لفق سلف بولنی برقا و سائله حدودیه نیک برانه اولور ایران و چون بولنی اولادیه است و سائله حدودیه نیک برانه اول فصل و حلی آرزو اول تقص اولین حالیکه لغز صلیب ترکیه قدرناقدیه  
اخذ و نوع ایشیه اولیدستی نه کندولنی رد واعاد ایشیه سلسله اولادیه است و سائله حدودیه نیک برانه اولور ایران و چون بولنی اولادیه است و سائله حدودیه نیک برانه اول فصل و حلی آرزو اول تقص اولین حالیکه لغز صلیب ترکیه قدرناقدیه  
وانگاره قوسیرینیک بولنی حدود و سائله حدودیه نیک برانه اولور ایران و چون بولنی اولادیه است و سائله حدودیه نیک برانه اول فصل و حلی آرزو اول تقص اولین حالیکه لغز صلیب ترکیه قدرناقدیه  
وانفاد ایشیه و کسری دولته بیخکی سائله حدودیه نیک برانه اولور ایران و چون بولنی اولادیه است و سائله حدودیه نیک برانه اول فصل و حلی آرزو اول تقص اولین حالیکه لغز صلیب ترکیه قدرناقدیه  
و ایستو قطور سلسله اول صورتی و سله اولادیه است و سائله حدودیه نیک برانه اولور ایران و چون بولنی اولادیه است و سائله حدودیه نیک برانه اول فصل و حلی آرزو اول تقص اولین حالیکه لغز صلیب ترکیه قدرناقدیه  
ایضا مقصدی بایق و کله هکله اروضه نامه حقیقه و بیخ اولادیه است و سائله حدودیه نیک برانه اولور ایران و چون بولنی اولادیه است و سائله حدودیه نیک برانه اول فصل و حلی آرزو اول تقص اولین حالیکه لغز صلیب ترکیه قدرناقدیه  
محمد زهی محمد محمد علی عکبارک محمد رفیق سرد علی احمدی مصطفی صف

صف  
محمد زهی محمد محمد علی عکبارک محمد رفیق سرد علی احمدی مصطفی صف

۹-mms-40/2822

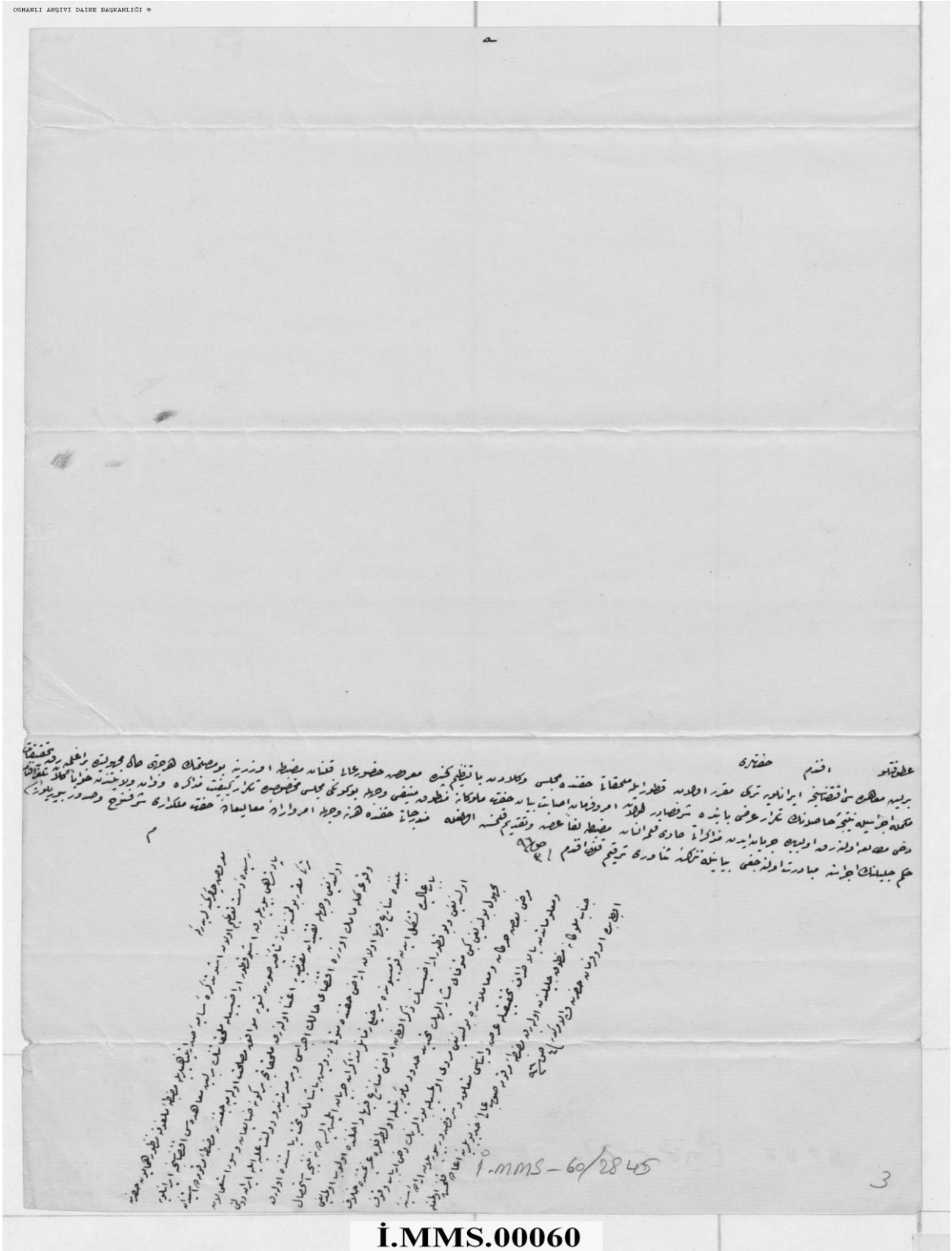
2

İ.MMS.00060

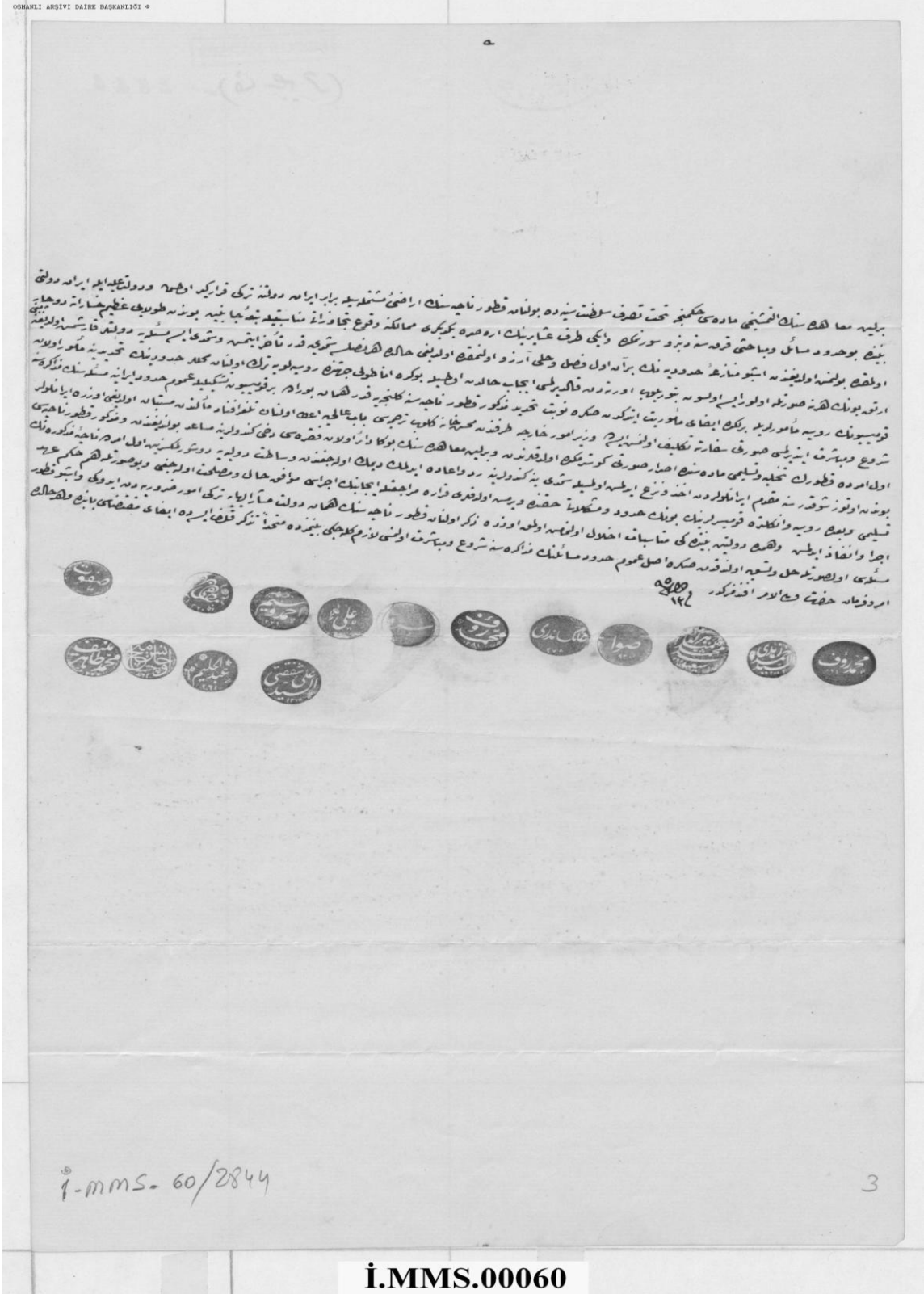


EK 43 Berlin Muahedesi gereğince İran'a terkedilecek olan Kotur nahiyesi ile mülhakatına dair

BOA. İ.MMS. Dosya 60 Gömlek 2845



**EK 44 Kotur Nahiyesinin İran'a terki**  
**BOA. İ. MMS. Dosya 60 Gömlek 2844**



İ.MMS.00060

EK 45 İran hükümeti, 93 Harbi'nde Rusya'ya yakınlaşarak askerî ve mühimmat yönünden Rusya'ya destek vermesi

ATASE Kutu 1 Gömlek 22

۹

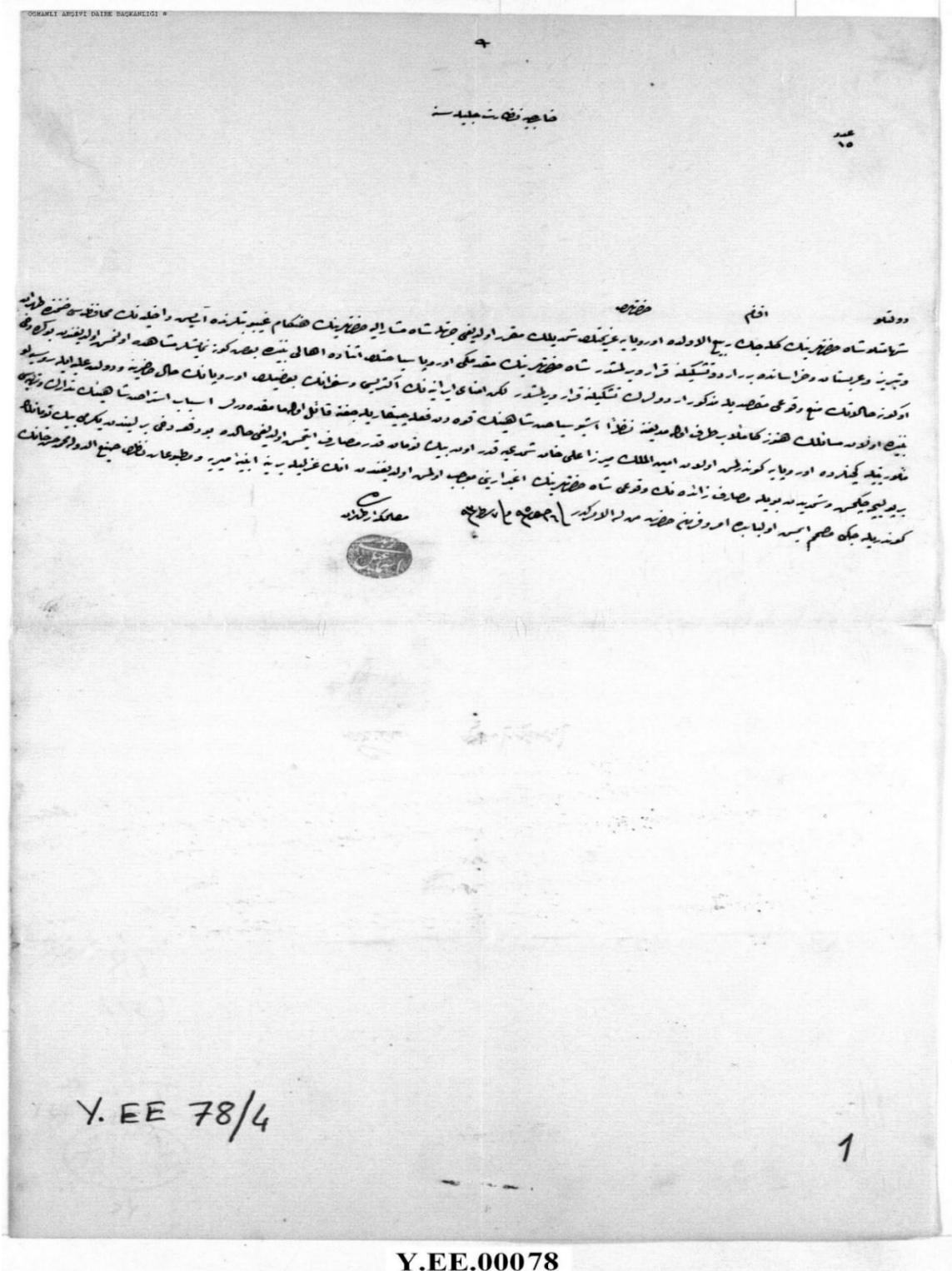
۲۰۰۲ ساله ۹۴ ن تجید بصره والبلندہ فقم جیل صدائیہ ببعوتہ تفریقہ طبر

ایرانوں روپہ دونیہ تفوی اولہ فخری حرکت و مقادیرتہ اظہرکدیفی و سرازہا کتف  
اوغای اختیم الدولہ درت بیک نفر سرباز و ایکی طوی و بر مقدار تفریح اید برابر بوشهر کتد  
بج شہرہ مامور دستی و نکتا ف قضا لرتیک اموال بیره لرینی اخیصال ایتیک اوزرہ اور لرم فالوب  
منہ نکتہ نکتہ کب ایدہ قیدہ منظر بولنہ فقی و ایکی اوج کونہ فقم سوشرو دیول ہاکمی صحتہ لرو  
فاصدی کلوب بزرین می رتہ بونویب اور لرم نوقفہ تجید رن دشتی طرفہ و سوزا فک لایبانیہ  
کتدیک و صدوم دہا بر مقدار عکس و سوزہ و فریبہ و اصل لرو صیف طراندہ کلا بوزامضرا نکتہ افادہ لرتیہ  
منبارہ اور دیفی بوشہر شہرہ لایب با زیم بور اعوی معاوانہ ہجراتہ لایبہ اوجابین

۸	۸
۱۰	۱۷۶
۱۱	۱۹

EK 46 Rusya, İran Şahı'nın Avrupa seyahati esnasında ona yardımcı olması düşüncesiyle Prens Mençikof'u mihmandar (rehber) olarak görevlendirmesi.

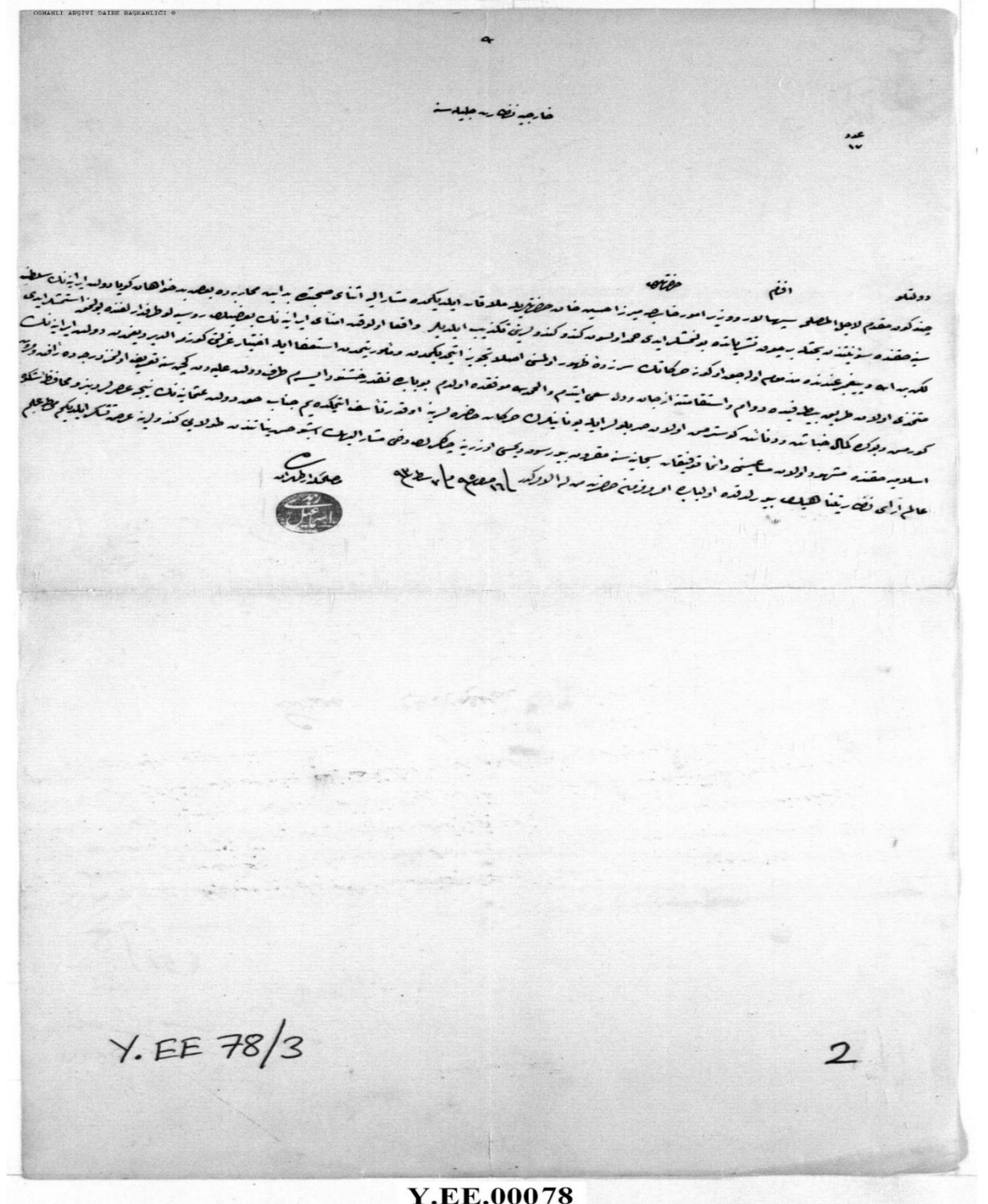
BOA Dosya 78 Gömlek 4



Y.EE.00078

Ek 47 İran Hariciye nazırının, '93 Rus-Osmanlı harbinde İran'ın Ruslarla harbe gireceğine dair haberler ile Yunan ve Sırların harekâtı hakkındaki sözleri

BOA Dosya 78 Gömlek 3



Y.EE.00078

**EK 48** İran'ın muharebede tarafsız kalacağı ve Rusya'nın bazı teşebbüsleri  
**BOA Dosya 274 Gömlek 16603**

۴

دودنو      اقدم      هفتی

ایرانیک محاربه حاضره در بطرفین روسی لوردک بعضه تسلیت و اولیج وزیر امور خارجه ایلد و قریب اولده مکالمه و ادر طوله کتلیله عینو  
 اسبق بکک پوسته ایلد وارد اولده خبریه حاله ایله یوشق قلیات موجود یه مؤید اولدین حالک مؤخر یعنی ادواته ماسک بکرم و روی نایجید مین اولده  
 انانه تفارقه در ایله شله هفتی سفارت سینه مؤدرلی صورت خصمه در قول ایلد اظلام مؤرخ و موالات و دوق عینک مسهجم موقیف ادر و شله بولینه  
 و ایلد مقالوت اتم و یو طرف عینیه تابع اولده روایات توفین ایلج اولدین و تبریه عسکر سینه سینه صرف نظر اولدین کورسج کلله و وفات اجیره  
 ایله سینه و اسطیه کیکوره و بیلده تاسیله مؤید بولنه ذکر اولناه خبرات و تفارقه نظره هجم خصمه مایه بولجه ایچمه عسده و تقیم قریبن و افر  
 ادر و نامه جناب شرای بیرونی ایله ایلدی صافانه و ناسیانه طویله کتلیله معقبه شاه ساراج تیغ مخطیط سینه اولدینه بلایه ذکره مادی  
 تقیم قریبه اقدم ۱۱۱

۱. HR 274/16603

İ.HR.00274

مردی خاکه ایلد  
 اجماعیت بولم  
 هی بولم  
 شاه ساراج  
 تا بیلدک  
 ایچمه عسده